

«Η συγκρότηση του δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων
του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Νομό Χανίων»

Καλλιόπη Ράππη

«Η συγκρότηση του δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Νομό Χανίων»

Καλλιόπη Ράπτη

Η έρευνα εκπονήθηκε από την Καλλιόπη Ράπτη, Αρχιτέκτονα Μηχανικό, απόφοιτο του Πολυτεχνείου Κρήτης, μεταπτυχιακή φοιτήτρια της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης στο ΠΜΣ με τίτλο «Προστασία, Αποκατάσταση και Ανάδειξη ιστορικών κτηρίων και συνόλων», στο πλαίσιο των ετησίων Υποτροφιών Αριστείας του Παγκρητίου Κληροδοτήματος για το 2021, για την εκπόνηση έρευνας στο Πολυτεχνείο Κρήτης. Η υποτροφία δόθηκε τον Δεκέμβριο 2021 και η έρευνα εκπονήθηκε κατά το εαρινό εξάμηνο του 2022 και συγκεκριμένα κατά την περίοδο Φεβρουάριος – Σεπτέμβριος 2022.

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσά μου, καθηγήτρια κ. Αμαλία Κωτσάκη για την βοήθεια και την καθοδήγησή της. Επίσης την ευχαριστώ για την συνεχή ενθάρρυνση και εμπιστοσύνη που μου δείχνει από τις αρχές των προπτυχιακών μου σπουδών και πλέον στις μεταπτυχιακές μου σπουδές.

Εν συνεχεία θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά το Παγκρήτιο Κληροδότημα, διότι η έρευνα αυτή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των ετησίων Υποτροφιών Αριστείας του. Ήταν μια μεγάλη ευκαιρία για εμένα, αφενός να εξοικειωθώ με την έρευνα και αφετέρου να εντρυφήσω σε ένα θέμα το οποίο υπόκειται άμεσα στα ερευνητικά μου ενδιαφέροντα και ευελπιστώ στην εξέλιξή του.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου, γιατί η υποστήριξη και η αγάπη τους είναι απερίγραπτη. Στην μητέρα μου Κωνσταντίνα, τον πατέρα μου Δημήτρη, τις αδελφές μου Χριστίνα και Ηλιάνα και τον Γιώργο.

Πίνακας περιεχομένων

<u>Αντί προλόγου</u>	10
<u>Σκοπός της εργασίας</u>	10
<u>Αντικείμενο της έρευνας</u>	10
<u>Βιβλιογραφική ανασκόπηση</u>	10
<u>Μέθοδος</u>	11
<u>1. Μέθοδος συλλογής στοιχείων</u>	12
<u>2. Ερμηνευτική μέθοδος</u>	12
<u>2.α Υπόθεση εργασίας</u>	12
<u>2.β Συγκρότηση εργασίας</u>	16
<u>Κεφάλαιο Α' – Οι μνημειακοί χώροι και οι ιστορικοί τόποι του Β' Παγκοσμίου</u>	
<u>Πολέμου στο Ν. Χανίων</u>	18
<u>Εισαγωγικά ιστορικά</u>	19
<u>Συγκεντρωτικός κατάλογος μνημειακών χώρων και ιστορικών τόπων</u>	24
<u>Παράρτημα 1 – Μνημειακοί χώροι και ιστορικοί τόποι κατά κατηγορία</u>	27
<u>I. Οικισμοί</u>	28
<u>Παλαιά Πόλη Χανίων, Δήμος Χανίων</u>	29
<u>Οικισμοί Μάλεμε και Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά</u>	31
<u>Οικισμός Φλώρια, Δήμος Καντάνου - Σελίνου</u>	33
<u>Οικισμός Κάνδανος, Δήμος Καντάνου - Σελίνου</u>	34
<u>Οικισμός Κουστογέρακο, Δήμος Καντάνου - Σελίνου</u>	36
<u>Οικισμοί Λιβαδάς και Μονή, Δήμος Καντάνου - Σελίνου</u>	37
<u>Οικισμός Κακόπετρος, Δήμος Πλατανιά</u>	38
<u>Οικισμός Κοντομαρί, Δήμος Πλατανιά</u>	39
<u>Οικισμός Σκινές, Δήμος Πλατανιά</u>	40
<u>II. Πεδία μαχών και τόποι εκτελέσεων</u>	41
<u>Κεραμειά και Πεδίο Μάχης της Παναγιάς, Δήμος Χανίων</u>	42
<u>Πεδίο Μάχης του Γαλατά, Δήμος Χανίων</u>	43
<u>Πεδία Μαχών Στύλου και Μπαμπαλή, Δήμος Αποκορώνου</u>	44
<u>Πεδίο Μάχης Βαφέ, Δήμος Αποκορώνου</u>	45
<u>Πεδίο Μάχης Ανάβου, Δήμος Καντάνου - Σελίνου</u>	46
<u>Πεδίο Μάχης Αγριμοκεφάλας – Μεσαυλιών, Δήμος Πλατανιά</u>	47
<u>Πεδίο Μάχης Θερίσου, Δήμος Χανίων</u>	48
<u>Τόπος συμπλοκών και διαφυγής συμμαχικών στρατευμάτων στη Χώρα Σφακίων,</u>	
<u>Δήμος Σφακίων</u>	49
<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Κυρτωμάδο, Δήμος Χανίων</u>	51
<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Αλικιανό, Δήμος Πλατανιά</u>	52
<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Στέρνες, Δήμος Χανίων</u>	53

Πίνακας περιεχομένων

<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Περβόλια, Δήμος Χανίων</u>	54
<u>Τόπος εκτέλεσης στη Γέφυρα του Κερίτη, Δήμος Πλατανιά</u>	55
<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Καλλικράτη, Δήμος Σφακίων</u>	56
<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Μαλάθυρο, Δήμος Κισσάμου</u>	57
III. Στρατιωτικές εγκαταστάσεις	58
<u>Αεροδρόμιο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά</u>	59
<u>Στρατιωτικές Φυλακές Αγυιάς (τέως Αγροτικές)– Τόπος εκτέλεσης και κράτησης αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων</u>	60
<u>Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών – Τόπος κράτησης Ρώσων αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων</u>	61
<u>Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό, Δήμος Αποκορώνου</u>	62
<u>Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά, Δήμος Αποκορώνου</u>	63
<u>Φρούριο Ιτζεδίν, Δήμος Χανίων</u>	64
<u>Ναζιστικά πολυβολεία στο Κολυμβάρι, Δήμος Πλατανιά</u>	65
<u>Οχυρωματικά έργα στην Παλαιόχωρα, Δήμος Καντάνου Σελίνου</u>	66
IV. Τόποι Μνήμης	67
<u>Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά</u>	68
<u>Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων</u>	69
<u>Γερμανικό πουλί, Δήμος Χανίων</u>	70
<u>Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών σε διαφορετικές περιοχές του Νομού Χανίων</u>	71
V. Μουσεία και ιδιωτικές συλλογές	72
<u>Ναυτικό Μουσείο Κρήτης, Δήμος Χανίων</u>	73
<u>Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά, Δήμος Πλατανιά</u>	74
<u>Μουσείο Γαλατά, Δήμος Χανίων</u>	75
<u>Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου, Δήμος Σφακίων</u>	76
<u>Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου, Δήμος Χανίων</u>	77
Λοιπά σημεία ενδιαφέροντος	78
Κεφάλαιο Β' – Η πρόταση για την συγκρότηση δικτύου των μνημειακών χώρων και ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων	81
Ζητήματα ένταξης και συγκρότηση του προτεινόμενου δικτύου και των επιμέρους δικτύων	82
Η ευρωπαϊκή εμπειρία	87
Παράρτημα 2- Χάρτες	90
Αντί επιλόγου	104
Βιβλιογραφία	106
Πηγές εικονογράφησης	109

Αντί προλόγου

Η Μάχη της Κρήτης εκτυλίχθηκε στο διάστημα 20 Μαΐου – 1 Ιουνίου 1941, με έδρα τον Ν. Χανίων, ανάμεσα στις Γερμανικές και τις Βρετανοελληνικές Δυνάμεις. Σύμφωνα με μεγάλο αριθμό ιστορικών¹ η Μάχη της Κρήτης συνέβαλε δραστικά στην εξέλιξη όχι μόνον του Ελληνογερμανικού πολέμου, αλλά και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εν γένει. Η Κρήτη διέθετε ανέκαθεν στρατηγική αξία λόγω της θέσης της στη Μεσόγειο και αποτελούσε κατ' επέκτασιν μια εν δυνάμει ιδανική βάση αεροναυτικών επιχειρήσεων². Συνεπώς, παρά την διεθνή διάσταση του πολέμου, ο ίδιος ο Αδόλφος Χίτλερ επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στην Κρήτη, καθώς γνώριζε την στρατηγική της αξία και επιθυμούσε διακαώς την κατάληψή της. Οργανώθηκε έτσι η επιχείρηση «Ερμής», η οποία αφορούσε στην από αέρος απόβαση γερμανικών δυνάμεων στη δυτική Κρήτη, και συγκεκριμένα στο Μάλεμε, και από το σημείο αυτό την επιδρομή στρατευμάτων νότια και ανατολικά με στόχο την κατάληψη του συνόλου της νήσου. Ως έκβαση της Μάχης της Κρήτης δεν κρίνεται μόνον η νίκη των Γερμανών αλλά και το αντίκτυπο της αριθμητικά. Συγκεκριμένα, οι Γερμανοί μέτρησαν 3.986 νεκρούς και 2.594 αγνοούμενους, μεταξύ 20ης Μαΐου και 1ης Ιουνίου, και μάλιστα από το επίλεκτο τάγμα των αλεξιπτωτιστών. Σε υλικό επίπεδο, 220 αεροσκάφη καταστράφηκαν ολοσχερώς και 150 υπέστησαν σοβαρές ζημιές³. Σύμφωνα με τη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, 426 Έλληνες σκοτώθηκαν στην Κρήτη, ενώ απροσδιόριστος ήταν ο αριθμός τραυματιών. Κάποιες άλλες πηγές, κάνουν λόγο για 5.256 αιχμαλώτους. Είναι εμφανές πως δεν υπήρξε ισοζύγιο ανάμεσα σε γερμανικές και ελληνικές απώλειες, και δεδομένου ότι η χρονική τοποθέτηση μετρά ήδη μια διετία στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι απώλειες αυτές για τους Γερμανούς υπήρξαν καταστροφικές και οδήγησαν στην άμεση αποδυνάμωσή τους, επηρεάζοντας δραστικά την έκβαση του πολέμου.

Έπειτα από μια σειρά σφοδρών συγκρούσεων, η Κρήτη βρέθηκε υπό γερμανική κατοχή, όπου και παρέμεινε έως και τον Ιούλιο 1945⁴. Ήδη από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής, οι Κρητικοί άρχισαν να οργανώνονται με στόχο την αντιστασιακή δράση και τελικά των διωγμό των κατακτητών. Η σύσταση οργανώσεων όπως η Α.Ε.Α.Κ. και η Π.Ο.Ε.Ν.⁵ συνέβαλε στην λήξη του κατοχικού καθεστώτος, καθώς όχι μόνον επέφερε απώλειες, υλικές και ανθρώπινες, στα γερμανικά στρατεύματα, αλλά διαδραμάτισε και εμψυχωτικό ρόλο για τον λαό που υπέμεινε τις εκδικητικές διαθέσεις των Γερμανών μετά την Μάχη της Κρήτης.

¹ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985, σελ.220

__Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021, σελ.122_ __Κωτσάκη, Αμαλία, *Κρήτη 1913 -2013 Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση*, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Χανίων, Χανιά, 2014, σελ.158

__Βλοντάκης, Σταύρος Γ., *Η οχυρά θέσις της Κρήτης*, εκδ. Αντιγόνη, β' βελτιωμένη έκδοση, Θεσσαλονίκη, 2021, σελ.21

__Η μάχη της Κρήτης, όπως σημειώνει ο Τσώρτσιλ, υπήρξε γεγονός μοναδικό στο είδος του. Τίποτα ανάλογο δεν είχε γίνει μέχρι τότε.

² Στο μέσον της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου, αποτελεί σταυροδρόμι τόσο στον άξονα βορρά – νότου όσο και στον άξονα ανατολής – δύσης.

³ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985, σελ.221

⁴ «9 ολόκληρους μήνες απ' την απελευθέρωση της Αθήνας, ο τελευταίος πλήρης σχηματισμός της Wehrmacht στον κόσμο παραδίδει οπλισμό και αναχωρεί από την Κρήτη με αγγλικά πλοία.» Σύμφωνα με <https://www.cretanmagazine.gr/giati-i-nazi-pareminan-stin-kriti-akoma-8-mines-meta-tin-apeleftherosi/>

⁵ Α.Ε.Α.Κ. – Ανώτατη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης

Π.Ο.Ε.Ν. – Παγκρήτια Οργάνωση Ελεύθερων Νέων

Η Μάχη της Κρήτης και κατόπιν η δράση της Αντίστασης κατά την περίοδο της Κατοχής άφησαν αμφότερες το στίγμα τους στην ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και στην συλλογική μνήμη. Αρκετές δεκαετίες αργότερα, η συμβολή της Κρήτης στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έχει αναγνωρισθεί διεθνώς, καθιστώντας την πλέον αναγνωρίσιμη όχι μόνον για τον Μινωικό Πολιτισμό και το φυσικό της τοπίο. Ποιά είναι λοιπόν τα αποτυπώματα εκείνης της χρονικής περιόδου στον Ν. Χανίων; Βάσει της ιστορικής τεκμηρίωσης για την περίοδο 1941-1945 αναμένεται να εντοπισθεί ένα κτηριακό απόθεμα το οποίο αναλαμβάνει χωρικότητες όπως η μνήμη και η λήθη, και σε ευρύτερο φάσμα ένα σύνολο τόπων όπου έλαβαν χώρα σειρά γεγονότων και οι οποίοι σήμερα σηματοδοτούνται με στοιχειώδη μνημειακά αντικείμενα⁶ ή άλλοτε δεν σηματοδοτούνται καθόλου και απαιτούν προσωπικό ερευνητικό ενδιαφέρον για να εντοπισθούν. Τα παραπάνω συγκροτούν άτυπα ένα «δίκτυο μνήμης». Μια απόπειρα αφήγησης γεγονότων και καταστάσεων που έχουν παρέλθει και η διατήρησή τους στη συλλογική μνήμη αποδυναμώνεται με τον χρόνο.

⁶Επιγραφές, επιτύμβιες στήλες, ανδριάντες, κ.ο.κ.

Σκοπός της εργασίας

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση, η καταγραφή και η τεκμηρίωση μνημειακών χώρων και ιστορικών τόπων του Ν. Χανίων, συνδεδεμένων με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τη Μάχη της Κρήτης και την Αντίσταση, και κατόπιν η οργάνωση και κατηγοριοποίησή τους με στόχο τη συγκρότηση δικτύου και συνακόλουθα θεματικής πολιτιστικής διαδρομής. Η παρούσα έρευνα πραγματοποιείται πιλοτικά με τον Ν. Χανίων ως μελέτη περίπτωσης, με απώτερο σκοπό την επέκτασή της σε όλη την Κρήτη.

Αντικείμενο της έρευνας

Αντικείμενο της έρευνας αποτελούν 44 μνημειακοί χώροι και ιστορικοί τόποι, ταυτισμένοι με την συμμετοχή του Ν. Χανίων στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Πρόκειται για οικισμούς, πεδία μαχών και τόπους εκτελέσεων, στρατιωτικές εγκαταστάσεις (πυροβολεία, στρατώνες, φυλακές, κ.ο.κ.), τόπους μνήμης (νεκροταφεία, κ.ο.κ.) και μουσειακές συλλογές.

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Ο αριθμός δημοσιευμάτων για την συμμετοχή της Κρήτης στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τη Μάχη της Κρήτης και την Αντίσταση είναι μεγάλος, αλλά δεν αφορά χωρικά χαρακτηριστικά των μνημειακών και των ιστορικών τόπων, ούτε έχουν στόχο την συγκρότησή τους και την δημιουργία δικτύου. Η παρούσα εργασία καλείται να συμβάλει κατά έναν τρόπο στην κάλυψη του εν λόγω ερευνητικού κενού.

1. Μέθοδος συλλογής στοιχείων

Για τη συλλογή ερευνητικού υλικού πραγματοποιήθηκε:

- Αρχαιολογική έρευνα (Ιστορικό αρχείο Κρήτης, Αρχείο της ΕΡΤ – Οπτικοακουστικό υλικό)
- Έρευνα πεδίου (εντοπισμός λιγότερο γνωστών μνημειακών τόπων και φωτογραφήσεις τεκμηρίωσης)
- Βιβλιογραφική έρευνα
- Διαδικτυακή έρευνα
- Έρευνα στον Τύπο
- Συνεντεύξεις

2. Ερμηνευτική μέθοδος

2.α Υπόθεση εργασίας

Η ανάγκη σύστασης του αναφερόμενου δικτύου προκύπτει κυρίως από θέματα πολιτιστικής διαχείρισης. Ένα υψίστης σημασίας κεφάλαιο στην ιστορία του τόπου όπως είναι ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος χρήζει ανάδειξης για ποικίλους λόγους. Αρχικά, η «μνήμη για τους Γερμανούς» όπως την επονομάζει στο έργο της η Μαρία Θανοπούλου⁷, οι αναμνήσεις δηλαδή που αφορούν στους Γερμανούς κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αποτελούν αντικείμενο μελέτης παγκοσμίως ως το μέγιστο παράδειγμα προς αποφυγήν για τις ανθρώπινες και κοινωνικές συμπεριφορές. Πρόκειται για μια μελανή σελίδα της ιστορίας, η οποία όμως θα πρέπει να αναδεικνύεται ανά τους αιώνες ως μέσο συμφιλίωσης των εθνών. Η ανάδειξη αυτή έχει πραγματοποιηθεί τόσο στον ελλαδικό χώρο (π.χ. Καλάβρυτα) όσο και διεθνώς (π.χ. στρατόπεδα συγκέντρωσης). Παράλληλα, η συγκρότηση δικτύου ιστορικών τόπων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου θα συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση της νεότερης ιστορίας. Είναι κοινός τόπος ότι τα μνημεία της νεότερης ιστορίας βρίσκονται σε μειονεκτική θέση σε ζητήματα διαχείρισης μνημείων, σε αντίθεση με την αρχαιότητα και το Βυζάντιο, των οποίων η προβολή και πολιτιστική διαχείριση των μνημείων είναι εξαιρετικά προηγμένη. Το γεγονός ότι τα μνημεία αυτά αποτελούν τεκμήριο της σύγχρονης ιστορίας ενός τόπου και υποστηρίζονται σχεδόν πάντα από την άυλη παράδοση και το «storytelling» τα καθιστά εξόχως ενδιαφέροντα.

⁷Θανοπούλου, Μαρία, *Η Προφορική Μνήμη του Πολέμου – Διερεύνηση της Συλλογικής Μνήμης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, μτφρ Σοφία Θανοπούλου, εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 2000,σελ. 261

Στο ερώτημα γιατί δεν είναι επαρκής η καταγραφή, η τεκμηρίωση και η ανάδειξη των μεμονωμένων μνημειακών χώρων και ιστορικών τόπων, αλλά συνιστάται η συγκρότηση δικτύου, η απάντηση έγκειται για ακόμη μια φορά σε ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης και πως αυτά καθορίζονται από τους μεγαλύτερους φορείς διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τις τελευταίες δεκαετίες, πολλά ευρωπαϊκά ινστιτούτα όπως η UNESCO, το ICOMOS και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο⁸ έχουν εκφράσει την ανάγκη για την σύσταση δικτύων και θεματικών διαδρομών τα οποία θα συμπεριλαμβάνουν αντίστοιχα μνημεία, αλλά θα τα τοποθετούν σε ένα χωρικό και χρονικό πλαίσιο και θα τα αναδεικνύουν συνδυαστικά με άλλα μνημεία, με το αστικό και το φυσικό περιβάλλον και όχι μεμονωμένα. Με τον τρόπο αυτόν, ο ενδιαφερόμενος αποκτά σφαιρική γνώση για ένα θέμα ιστορικού κυρίως περιεχομένου, ενώ παράλληλα διαμορφώνονται νέες προοπτικές στον τομέα του τουρισμού. Η πρώτη εφαρμογή αυτής της θεωρίας ήταν η «Διακήρυξη του Santiago de Compostela» στις 23 Οκτωβρίου 1987 η οποία μεταξύ άλλων ανέφερε:

«Η ανθρώπινη διάσταση της κοινωνίας, τα ιδανικά της ελευθερίας και της δικαιοσύνης και η πεποίθηση για την πρόοδο είναι οι αρχές που, ανά την ιστορία, σφυρηλάτησαν τους διαφορετικούς πολιτισμούς που συνθέτουν την ευρωπαϊκή ταυτότητα.

Η πολιτιστική ταυτότητα υπήρξε και εξακολουθεί να υφίσταται χάρη στην ύπαρξη ενός ευρωπαϊκού χώρου, ο οποίος μεταφέρει τη συλλογική μνήμη και χαρακτηρίζεται από διασταυρούμενα μονοπάτια τα οποία υπερνικούν τις αποστάσεις, τα εμπόδια και τα όρια της γλώσσας.

Σήμερα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο την ανάδειξη ενός εξ αυτών των μονοπατιών, αυτού που οδηγούσε στο ναό του Santiago de Compostella. Η διαδρομή αυτή, εξαιρετικά συμβολική στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ενότητας, θα αποτελέσει παράδειγμα για αντίστοιχα μελλοντικά προγράμματα...»⁹

Έκτοτε ακολούθησε η σύσταση δεκάδων πολιτιστικών διαδρομών με κοινό παρονομαστή την ένταξη σε μια θεματική ενότητα. Πέραν του ζητήματος ανάδειξης και των προοπτικών που παρέχουν οι διαδρομές αυτές στο τουριστικό γίγνεσθαι, δεν πρέπει να αμελείται και η συνεισφορά τους στην μαζική προσπάθεια για την προστασία των μνημείων. Η ένταξη ιστορικών τόπων και μνημειακών χώρων σε εθνικώς ή διεθνώς αναγνωρισμένα δίκτυα δεν μπορεί παρά να διασφαλίσει την προστασία τους.

Τέλος, αξίζει να αναφερθούν τα κοινωνικά και οικονομικά οφέλη των θεματικών πολιτιστικών διαδρομών, καθώς στην πληθώρα τους αυτά απαντώνται στην ύπαιθρο και όχι στα αστικά κέντρα των ευρωπαϊκών κρατών, με αποτέλεσμα να συμβάλουν στην αναζωογόνηση απομακρυσμένων και υποβαθμισμένων περιοχών.

⁸https://www.researchgate.net/publication/307789011_Cultural_Routes_and_Networks_of_Knowledge_the_Identity_and_Promotion_of_Cultural_Heritage_The_Case_Study_of_Piedmont

⁹Ελεύθερη μετάφραση από την «Διακήρυξη του Santiago de Compostela».

Με δεδομένο το ιστορικό υπόβαθρο, η σύσταση του δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων θεωρείται εύλογη. Είναι ευρέως γνωστό πως τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στον Ν. Χανίων υποστηρίζονται επαρκέστατα εδώ και πολλές δεκαετίες από το «storytelling». Αφηγήσεις και μύθοι, μυθιστορήματα, ντοκιμαντέρ, ταινίες και τραγούδια, στην ελληνική αλλά και σε άλλες γλώσσες, δημιουργούν ένα εκτεταμένο σύνολο «storytelling». Με δεδομένο ότι τα αναφερόμενα γεγονότα αφορούσαν Κρητικούς, Γερμανούς και Συμμάχους, αιτιολογείται και η διασπορά αυτού του «storytelling». Ανάμεσα σε άλλα εντοπίζονται τα εξής:

i. Ντοκιμαντέρ:

- *Η Μάχη της Κρήτης*, σειρά 3 ντοκιμαντέρ του Viasat History, 2020, <https://www.viasathistory.eu/?s=battle+of+crete>
- *Η μάχη της Κρήτης*, δραματοποιημένο ντοκιμαντέρ του Πολεμικού Μουσείου Αθηνών, 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=TSZcWb1Jpbw>
- *Η Μάχη της Κρήτης - Ιστορικό αφιέρωμα*, ντοκιμαντέρ από την εκπομπή «Μηχανή του χρόνου» στον τηλεοπτικό σταθμό Alpha, 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=H-twQiGkl3o>
- *Ο Ερμής κράτησε την αναπνοή του*, ντοκιμαντέρ του COSMOTE TV, σκην. Βικτώρια Βελλοπούλου, 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=kQ1c1Qcjinj0>
- *Κρουσώνας – Στα χνάρια του Καπετάν Σατανά*, ντοκιμαντέρ της Cyclos Film, 2021, <https://www.filmfestival.gr/el/movie-tdf/movie/13533>
- *Η γυναίκα στη Μάχη της Κρήτης*, ντοκιμαντέρ από το Αρχείο της ΕΡΤ, σκην. Μάχη Λιδωρικιώτη, 1991, <https://www.ertnews.gr/anadromes/ert-archeio-i-gynaika-sti-machi-tis-kritis-video>
- *Αλγισμόνητα*, σκην. Barbara Englert και Leonie Englert, 2016, <https://tomov.gr/2018/09/07/antistasi-ton-gynaikon-stin-kriti>
- *Το χρονικό της Εθνικής Αντίστασης*, ντοκιμαντέρ από το Αρχείο της ΕΡΤ, 1987, <https://archive.ert.gr/8116>

ii. Κινηματογραφικές ταινίες και Τηλεοπτικές σειρές:

- *Στη Μάχη της Κρήτης*, ελληνική κινηματογραφική ταινία, σκην. Βασίλης Γεωργιάδης, 1970
- *The 11th Day: Crete 1941*, αμερικανική ταινία – ντοκιμαντέρ, σκην. Χρήστος Έππερσον, 2005
- *Ill Met by Moonlight*, αμερικανική κινηματογραφική ταινία, σκην. Michael Powell και Emeric Pressburger, 1957
- *In Which We Serve*, βρετανική κινηματογραφική ταινία, σκην. Noël Coward και David Lean, 1942
- *The Naked Brigade*, ελληνοαμερικανική κινηματογραφική ταινία, σκην. Maury Dexter, 1965
- *Return from Crete*, νεοζηλανδική ταινία μικρού μήκους, 1941
- *WW2: Battle of Crete*, τηλεοπτική σειρά μικρού μήκους, σκην. Ian Cross, 2020

iii. Μυθιστορήματα:

- Moss, Stanley W., *Ill Met by Moonlight: The Abduction of General Kreipe*, εκδ. George G. Harrap and Co., Φιλαδέλφεια, 1950
- Μαυρομμάτη, Κατερίνα, *Η ενοχή των αθώων*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 2014
- Johnston, Paul, *Το στίγμα της προδοσίας*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2014
- Δεύτεος, Θεόδωρος Ι., *Ο αλεξιπτωτιστής ήταν δικός μας*, εκδ. Υδροπλάνο, Αθήνα 2020
- Fleming, Leah, *Το κορίτσι κάτω από την ελιά*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2013
- Μπαϊλα, Τέσου, *Το μυστικό ήταν η ζάχαρη*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2013
- Duke, Phillip, *The Village*, εκδ. Top Hat Books, 2019
- McDonald, C.A., *The Lost Battle-Crete 1941*, εκδ. Pan MacMillan, 1993
- Beavor, Antony, *Crete 1941: The Battle and the Resistance*, εκδ. Penguin Books, 2014
- Palenski, Ron, *Men of Valour: New Zealand and the Battle for Crete*, εκδ. Hodder Moa, 2013

iv. Ποίηση / Μουσική:

- Σιγανός, Μανώλης Π., *Απροσκύνητοι*, Αθήνα, 1947
- *Η Κρήτη Αρκάδι γίνεται*, ποίημα του Χριστόφορου Σταυρουλάκη, δεν είναι γνωστό αν έχει εκδοθεί σε κάποια συλλογή, Πηγή: <http://www.elxefs.com/index.php/el/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BB%CE%B5%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82/372-kritiki-logotexnia-kai-poihsh>
- *Στον Άδη τρεις και κάθονται*, δεν εντοπίστηκε ο δημιουργός και δεν είναι γνωστό αν έχει εκδοθεί σε κάποια συλλογή, Πηγή: Ο.Π.
- *Θούριος*, ποιήμα για την Μάχη της Κρήτης του Γεωργίου Γεωρβασάκη, έως τον θάνατό του δεν είχε εκδοθεί σε κάποια συλλογή
- *Κρητών Έπος – Μάχη Κρήτης και Αντίσταση*, μουσικός δίσκος επιμέλειας Χριστόδουλου Χάλαρη για τα 80 έτη της Μάχης της Κρήτης, με ερμηνείες γνωστών καλλιτεχνών, 1996
- *Χίτλερ να μην το καυχηθείς*, ριζίτικο τραγούδι, ερμ. Βασίλης Σκουλάς, https://www.youtube.com/watch?v=bl3_iWxltYQ&ab_channel=RethymnoGuide
- *The Battle of Crete*, αγγλόφωνο τραγούδι, ερμ. Los Plantronics, 2011, <https://open.spotify.com/track/3IL3VBV9s9GopILGiiQKpP>

v. Μύθοι / Αφηγήσεις κατοίκων:

- *Η απαγωγή του Στρατηγού Χάνριχ Κράιπε τον Απρίλιο του 1944*, https://www.youtube.com/watch?v=wx3NhM6KmNs&ab_channel=%CE%95%CE%9B%CE%97%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%99%CE%9F-%CE%95%CE%9B%CE%9B%CE%97%CE%9D%CE%9F%CE%AA%CE%A3%CE%A4%CE%9F%CE%A1%CE%95%CE%99%CE%9D
- *Οι αντάρτες κατεβαίνουν από τα βουνά μετά από 34 χρόνια*, Αρχείο της ΕΡΤ, 2015, https://www.youtube.com/watch?v=PBwUvoOUUYI&ab_channel=%CE%95%CE%A1%CE%A4%CE%91.%CE%95
- *Η ζωή του Ανδρέα Αρχοντάκη ή «Φιντέλ Κάστρο» της Κρήτης*, <https://agonaskritis.gr/%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%AD%CE%B1%CF%82-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%AC%CE%BA%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B9%CF%89%CE%AC%CE%BD%CE%BD%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CF%8C/?fbclid=IwAR3DkXBcRur2lh6WbeRDi5AMQj0pY2YmXlluHIW5DC6e03HjY03oHsUw>
- *Εγκλήματα πολέμου στην Κάνδανο και στον Κακόπετρο – Η γυναίκα που έκανε το τραπέζι στους Ναζί που δολοφόνησαν τους 4 γιούς της*, Μηχανή του χρόνου, 2012, https://www.youtube.com/watch?v=pqk1XhFtTeY&ab_channel=ChaniaCreteByNikos
- *Ο θρύλος του 17χρονου Hans-Joachim von Blücher*, <https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/mia-sygklonistiki-istoria-hamon-ki-ena-poiima-me-aformi-ta-75-hronia-apo-ti>

Την ίδια στιγμή, μια σύντομη αναδρομή στον τοπικό Τύπο αρκεί για να αντιληφθεί κανείς την αξία των δραματικών γεγονότων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην συλλογική μνήμη. Αυτό διαφαίνεται από τις επιμνημόσυνες δεήσεις, τις τελετές απότισης φόρου τιμής στα θύματα του πολέμου και τα θεματικά πολιτιστικά δρώμενα που διοργανώνονται ετησίως και μάλιστα διάσπαρτα εντός του έτους. Πρόκειται για μια συλλογική έκφραση ευγνωμοσύνης, στην οποία συχνά συμμετέχουν ή τιμώνται βετεράνοι του πολέμου και οι απόγονοί τους και παρίστανται σημαντικά πρόσωπα του πολιτικού γίνεσθαι, τόσο από την Ελλάδα όσο και από το εξωτερικό¹⁰.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό πως για την συγκρότηση δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στον Ν. Χανίων, υπάρχει ήδη ένα εκτενές υπόβαθρο, το οποίο θα το υποστηρίξει. Παράλληλα, διαφαίνεται η διεθνής διάσταση του ζητήματος, καθώς η παρούσα θεματολογία έχει εμπνεύσει καλλιτέχνες, συγγραφείς και δημιουργούς ανά τον κόσμο και διατηρείται στη συλλογική μνήμη όλων των εθνών που συμμετείχαν λιγότερο ή περισσότερο σε αυτά. Παρατηρώντας δε τις χρονολογίες έκδοσης και παραγωγής των ανωτέρω πολιτισμικών προϊόντων, φαίνεται η αυξανόμενη τάση ανάδειξης των κεφαλαίων αυτής της συγκριτικά πρόσφατης ιστορίας. Με τη γενιά του πολέμου να έχει σχεδόν εκλείψει, οι προσεγγίσεις βαθμιαία υπολείπονται του συναισθηματικού φόρτου και οδηγούν σε περισσότερο ιστορικές και επιστημονικές αναλύσεις.

¹⁰Τα ετήσια μνημόσυνα δεν πραγματοποιούνται μόνον στους νομούς της Κρήτης αλλά και σε όλη την Ελλάδα από κρητικούς συλλόγους, ενδεχομένως και στο εξωτερικό, ενώ συχνά συμμετέχουν σε αυτά πολιτικά πρόσωπα ή συγγενείς αγωνιστών των συμμαχικών δυνάμεων, όπως για παράδειγμα Νεοζηλανδοί πολίτες.

2.β Συγκρότηση εργασίας

Η εργασία συγκροτείται σε δυο επιμέρους κεφάλαια ως εξής:

Κεφάλαιο Α' – Οι μνημειακοί χώροι και οι ιστορικοί τόποι του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων:

Έχοντας στόχο τη δημιουργία ενιαίου δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων στο Ν. Χανίων το οποίο θα αφορά σε ενιαία χρονική περίοδο, προτείνεται η κατηγοριοποίησή τους να ακολουθήσει την τυπολογία. Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι μνημειακοί χώροι και οι ιστορικοί τόποι κατανέμονται τυπολογικά σε πέντε κατηγορίες ως εξής:

- i. Οικισμοί ταυτισμένοι με γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, της Μάχης της Κρήτης και της Αντίστασης
- ii. Πεδία μαχών και τόποι εκτελέσεων
- iii. Στρατιωτικές εγκαταστάσεις
- iv. Τόποι μνήμης
- v. Μουσεία και ιδιωτικές συλλογές

οι οποίες θα συγκροτήσουν και τις αντίστοιχες υποενότητες του πρώτου κεφαλαίου. Συγκεκριμένα, το ερευνητικό υλικό συνθέτουν 44 σημεία ενδιαφέροντος εκ των οποίων 11 οικισμοί, 9 πεδία μαχών και 7 τόποι εκτελέσεων, 8 στρατιωτικές εγκαταστάσεις, 3 τόποι μνήμης και ένα σύνολο ναυαγίων και 5 μουσεία και ιδιωτικές συλλογές. Κάθε σημείο των ανωτέρω πέντε κατηγοριών αποκτά τη δική του καρτέλα με ένα σύντομο ιστορικό, την υφιστάμενη κατάσταση, την θέση του στο Ν. Χανίων, ενδεικτική βιβλιογραφία και φωτογραφική τεκμηρίωση. Επισημαίνεται πως ο κατάλογος σημείων ενδιαφέροντος συνεχώς εμπλουτίζεται και σε περίπτωση πραγματοποίησης της πρότασης, τίθεται ως προϋπόθεση η συνεργασία με τους τοπικούς φορείς για την οριστικοποίησή του και την σαφή τεκμηρίωση των σημείων του.

Κεφάλαιο Β' – Η πρόταση για την συγκρότηση δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων:

Τα 45 σημεία ενδιαφέροντος δύνανται να συγκροτήσουν ένα ενιαίο δίκτυο (Δ). Σε μια προσπάθεια συγκρότησης επιμέρους δικτύων, θα μπορούσε να ακολουθηθεί η ανωτέρω τυπολογική κατηγοριοποίηση και να συσταθούν 5 επιμέρους δίκτυα ως εξής:

- i. Δ1.1 – Δίκτυο οικισμών
- ii. Δ1.2 – Δίκτυο πεδίων μαχών και τόπων εκτελέσεων
- iii. Δ1.3 – Δίκτυο στρατιωτικών εγκαταστάσεων
- iv. Δ1.4 – Δίκτυο τόπων μνήμης
- v. Δ1.5 – Δίκτυο μουσείων και ιδιωτικών συλλογών

Παράλληλα, υπάρχει η δυνατότητα κατηγοριοποίησης των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων ως προς την ελκυστικότητα, αλλά και σε συνδυασμό με λοιπά σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων. Ως παράγοντες επιμέρους κατηγοριοποίησης των σημείων προτείνονται οι εξής:

- i. Ύπαρξη σημαντικού καταλοίπου
- ii. Προσβασιμότητα
- iii. Γειτνίαση με περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους
- iv. Αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον
- v. Γειτνίαση με αρχαιολογικό χώρο
- vi. Υποστήριξη από «storytelling»

Με την διερεύνηση των παραγόντων αυτών προκύπτουν τρία ακόμη υποδίκτυα ως εξής:

- i. Δ2.1 – Τα σημεία ενδιαφέροντος με την μεγαλύτερη ελκυστικότητα και τις μεγαλύτερες δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων
- ii. Δ2.2 - Τα σημεία ενδιαφέροντος με ενδιάμεση ελκυστικότητα και δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων
- iii. Δ2.3 - Τα σημεία ενδιαφέροντος με την μικρότερη ελκυστικότητα και τις μικρότερες δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων

Κεφάλαιο Α' – Μνημειακοί χώροι και ιστορικοί τόποι του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων

Η Μάχη της Κρήτης

Κατά την έναρξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου, ήδη από την 28^η Οκτωβρίου 1940, η Κρήτη, με επίκεντρο δράσεων τα Χανιά, οργανώνεται άμεσα σε στρατιωτικό επίπεδο, με ενίσχυση των υπάρχοντων ταγμάτων, τόσο σε εξοπλισμό όσο και σε ανθρώπινο δυναμικό, μέσω των επιστρατεύσεων. Τα παραπάνω πραγματοποιούνται ευθύς εξ αρχής με ευθύνη των Βρετανικών δυνάμεων, οι οποίες επιθυμούσαν να προστατεύσουν την κυριαρχία τους στην νοτιοανατολική Μεσόγειο ¹¹. Η συνύπαρξη με τις Βρετανικές δυνάμεις και η επιρροή τους στην Κρήτη γίνεται επισήμως ορατή στις 25 Απριλίου 1941, όταν και θα αποβιβαστούν στη νήσο 5.000 άντρες, κυρίως μέλη της 5^{ης} Νεοζηλανδικής Ταξιαρχίας ¹². Εντός των επόμενων πέντε ημερών αποχωρούν από την Ελλάδα ένα σύνολο 45.000 άντρες, με προορισμό την Κρήτη και την Αίγυπτο. Από αυτούς παραμένουν στο νησί οι 25.000, αλλά στην πληθώρα τους είναι άοπλοι και χωρίς τα στοιχειώδη ατομικά είδη ¹³.

Στο μεταξύ ήταν πλέον εμφανές πως η ηπειρωτική Ελλάδα δεν μπορούσε να συνεχίσει να βρίσκεται στο επίκεντρο του Ελληνογερμανικού πολέμου και έτσι η Κυβέρνηση μετά του Βασιλέως μεταβαίνει στην Κρήτη στις 23 Απριλίου για να πραγματοποιήσει αυτοψία στους αμυντικούς μηχανισμούς και παράλληλα να ξεκινήσει μια σειρά διπλωματικών διαδικασιών με τους Βρετανούς για την ενίσχυση του νησιού στο ενδεχόμενο μάχης το οποίο πλησίαζε ολοένα και περισσότερο ¹⁴. Ακολούθησαν προετοιμασίες, οι οποίες διήρκησαν επίσημα ως τα μέσα Μαΐου και δεν είχαν το προγραμματισμένο αποτέλεσμα, καθώς οι προμήθειες και ο εξοπλισμός που κατέφθασε στην Κρήτη υπολογίσθηκαν περί το μισό όσων είχαν συμφωνηθεί ¹⁵. Πλέον αναφερόμαστε σε ένα σύνολο Βρετανοελληνικών δυνάμεων οι οποίες διατάσσονταν βάσει σπουδαιότητας ως εξής ¹⁶:

- Στρατηγείο Δυνάμεων Κρήτης (Υποστράτηγος Φρέυνμπεργκ ¹⁷), οικισμός Άγιος Ματθαίος Χανίων
- Τομέας Μάλεμε – Αγυιάς (Ταξίαρχος Πάττικ)
- Τομέας Χανίων – Σούδας (Συγκρότημα ΜΝΒΔΟ ¹⁸ – Υποστράτηγος Ουέστων)
- Τομέας Ρεθύμνου – Γεωργιουπόλεως (Ταξίαρχος Βάζεϋ ¹⁹)
- Τομέας Ηρακλείου (Ταξίαρχος Τσάπελ ²⁰)
- Εφεδρεία στη διάθεση του Διοικητή των Δυνάμεων Κρήτης (4^η Νεοζηλανδική Ταξιαρχία και 1^ο Τάγμα Ουαλών, με έδρα τα Χανιά)

Γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω πως η στρατηγική των γερμανικών δυνάμεων είχε προβλεφθεί σε μεγάλο βαθμό από Έλληνες και Βρετανούς, με αποτέλεσμα να συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεων στη Δυτική Κρήτη. Παρά ταύτα, τα μέσα και ο εξοπλισμός δεν ήταν ανάλογα του ανθρωπίνου δυναμικού. Συντάχθηκε λοιπόν μια στρατηγική η οποία είχε ως στόχο την άμυνα της νήσου και την αποτροπή κατάληψης αεροδρομίων και λιμένων από τους Γερμανούς. Σημειώνεται δε πως στην Κρήτη δεν υπήρχαν αεροπορικές δυνάμεις ²¹.

¹¹ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985, σελ.222-224

¹² Υπενθυμίζεται πως οι Βρετανικές δυνάμεις κατά τον Β'Π.Π. αποτελούνταν από στρατεύματα προερχόμενα από όλα σχεδόν τα εδάφη της Κοινοπολιτείας και όχι μόνον από το Ηνωμένο Βασίλειο. Ο.Π., σελ.225

¹³ Ο.Π.

¹⁴ Ο.Π., σελ.226

¹⁵ Ο.Π., σελ.227

¹⁶ Ο.Π., σελ.228-229

¹⁷ Διοικητής 2ας Νεοζηλανδικής Μεραρχίας

¹⁸ Mobile Naval Base Defence Organization – Οργανισμός Άμυνας Κινητών Ναυτικών Βάσεων

¹⁹ Διοικητής της 19^{ης} Αυστραλιανής Ταξιαρχίας

²⁰ Διοικητής της 14^{ης} Βρετανικής Ταξιαρχίας

²¹ Ο.Π., σελ.230

Την ίδια περίοδο, και συγκεκριμένα στις 25 Απριλίου, εκδίδεται έπειτα από τις αποφάσεις του Χίτλερ η υπ'αριθμόν 28 διαταγή γενικών κατευθύνσεων, με κωδική ονομασία «ΕΡΜΗΣ», η οποία αφορούσε στην κατάληψη της Κρήτης και τη χρησιμοποίησή της ως αεροπορική βάση ενάντια στη Βρετανία, στην Ανατολική Μεσόγειο²². Τα γεγονότα που ακολούθησαν (συγκεκριμένα στο Ν. Χανίων) μπορούν συνοπτικά να παρατεθούν ως εξής²³:

- 14 έως 19 Μαΐου, συστηματικοί βομβαρδισμοί με επίκεντρα την Σούδα, το Μάλεμε, τα αεροδρόμια Ηρακλείου και Ρεθύμνης αλλά και τις πόλεις Χανιά, Ρέθυμνο και Ηράκλειο.

- 20 Μαΐου, εντατικοί βομβαρδισμοί στην περιοχή του Μάλεμε, όπου λίγες ώρες αργότερα ακολούθησε μαζική πτώση αλεξιπτωτιστών και φονικές συγκρούσεις με το τάγμα που είχε αναλάβει τον συγκεκριμένο τομέα. Συμπλοκές έλαβαν χώρα και στο Κολυμπάρι, όπου είχε εγκατασταθεί η Σχολή Ευελπίδων, στο Καστέλι, στην Αγκυιά, κ.α.

- 21 Μαΐου, αντεπίθεση των ταγμάτων των Νεοζηλανδών κατά τη διάρκεια της νύχτας, συνέχεια προσπάθειας κατάληψης από Γερμανούς αλεξιπτωτιστές της ευρύτερης περιοχής του Ταυρωνίτη, απόβαση της 5^{ης} Ορεινής Μεραρχίας, βύθιση από τον Βρετανικό Στόλο μεγάλου αριθμού γερμανικών πλωτών που είχαν καταπλεύσει προς Πειραιά και Χαλκίδα.

- 22 Μαΐου, οι προσπάθειες αντεπίθεσης συνεχίζονται με την Σχολή Ευελπίδων να επιχειρεί να συνδεθεί με τις Βρετανοελληνικές Δυνάμεις, προσγειώνονται στο Μάλεμε Τάγματα Μηχανικού και Μοτοσικλετιστών καθώς και εξοπλισμός.

- 23 -24 Μαΐου, η άμυνα παίρνει τη θέση της αντεπίθεσης, λόγω σημαντικών απωλειών σε ανθρώπινο δυναμικό (έχει χαθεί πλέον το 20%) αλλά και σε εδάφη, οι Ευέλπιδες εγκαθίστανται στον οικισμό Χωστή, οι Γερμανοί καταλαμβάνουν το Καστέλλι.

- 25 -27 Μαΐου, Ο Τομέας Χανίων – Σούδας έχει καταρρεύσει, το 8^ο Ελληνικό Σύνταγμα Πεζικού, το οποίο υπεράσπιζε την γραμμή Αλικιανός – Βαπτόλακος, επίσης καταρρέει και τμήμα του παραδίδεται στους Γερμανούς, οργανώνεται η Μικτή Ταξιαρχία από επιμέρους τάγματα των Βρετανικών Δυνάμεων μαζί με άλλες αναδιοργανωτικές κινήσεις, αποβιβάζονται στη Σούδα Τάγματα Καταδρομών. Οι Γερμανικές Δυνάμεις έχουν πλέον περικυκλώσει τα Χανιά, αφού μέσω του Μάλεμε επεκτάθηκαν ανατολικά και νότια της πόλης και μέσω της Σούδας στον Αποκόρωνα. Η Μικτή Ταξιαρχία, έπειτα από γερμανικές επιθέσεις, αποσυντίθεται και τμήμα της (περί τους 350 άντρες) καταφεύγει στα Σφακιά, ενώ οι υπόλοιποι σχεδόν 1.000 άντρες φονεύθηκαν ή βρέθηκαν αιχμάλωτοι. Οι Γερμανοί πιστεύοντας πως οι Βρετανικές Δυνάμεις οργανώνονται προς το Ρέθυμνο κατευθύνονται ανατολικά, στην πραγματικότητα όμως οι Βρετανοί κατευθύνονταν στα Σφακιά, με στόχο την εκκένωση της Νήσου.

- 28 Μαΐου – 1 Ιουνίου, Συντονίζονται οι εκκενώσεις από τις ακτές των Σφακίων και το Λουτρό, ενώ όσοι δεν κατάφεραν να διαφύγουν δόθηκε εντολή να συνθηκολογήσουν με τους Γερμανούς, με ορισμένους να καταφεύγουν σε κοντινά χωριά και να φιλοξενούνται από τους κατοίκους, ενώ αρκετοί θα καταφύγουν τους επόμενους μήνες στη Μέση Ανατολή.

²²Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985, σελ.231

²³Ο.Π., σελ.234-260

Η Μάχη της Κρήτης, καθώς διαφαίνεται από την παραπάνω εξιστόρηση του σύντομου χρονικού της, επέφερε σημαντικό πλήγμα στις Γερμανικές Δυνάμεις. Τόσο σημαντικό που η έκβασή της κρίνεται μερικές δεκαετίες αργότερα ως μη αντιπροσωπευτική της συμβολής της στον αγώνα της Ελλάδας, αλλά και διεθνώς. Την ίδια στιγμή γίνεται αντιληπτή η συμβολή των Συμμαχικών Δυνάμεων και ιδιαιτέρως των Νεοζηλανδών στην άμυνα της Νήσου, γεγονός που έχει χαραχθεί στην συλλογική μνήμη των κατοίκων της Κρήτης έως σήμερα, συνοδευόμενο από ένα αίσθημα ευγνωμοσύνης²⁴.

²⁴Το ανωτέρω συμπέρασμα προκύπτει έπειτα από σειρά συζητήσεων και συνεντεύξεων με κατοίκους του Ν. Χανίων, οι οποίοι έχουν λιγότερο ή περισσότερο εντρυφήσει στην ιστορία της Μάχης της Κρήτης (π.χ. ιδιοκτήτες μουσειακών συλλογών) και πρεσβεύουν την αντίληψη πως Νεοζηλανδοί και Αυστραλοί υπήρξαν γνήσιοι σύμμαχοι των Ελλήνων, σε αντίθεση με τους Άγγλους. Η συγκεκριμένη αντίληψη προήλθε από τους προγόνους τους οι οποίοι ήσαν μάρτυρες των γεγονότων, αλλά φυσικά δεν μπορούν να διατυπωθούν με σαφήνεια και αντικειμενικότητα.

Η Αντίσταση

Το κίνημα της Εθνικής Αντίστασης στο Ν. Χανίων, άρχισε να εκδηλώνεται με διάφορες μορφές από τις πρώτες κιόλας ημέρες της γερμανικής κατοχής²⁵. Η συμμετοχή των κατοίκων και ιδίως της νεολαίας ήταν ηχηρή. Είναι γεγονός ότι η κατοχή στην Κρήτη απέκτησε εξ αρχής μια ιδιαίτερα βίαιη διάσταση, με ομαδικές συλλήψεις και εκτελέσεις. Ο λόγος δεν ήταν μόνο το μένος των Γερμανών για τα γεγονότα της Μάχης της Κρήτης, αλλά και το γεγονός ότι γνώριζαν εκ των προτέρων τις αντιστασιακές διαθέσεις των Κρητικών από τις περιόδους της Ενετοκρατίας και της Τουρκοκρατίας και επιθυμούσαν να τις καταστείλουν το γρηγορότερο δυνατό²⁶.

Με το πέρας της Μάχης της Κρήτης, οι Κρητικοί επιστρέφουν στα πεδία των μαχών και συλλέγουν πολεμικό υλικό, όπως όπλα και χειροβομβίδες²⁷. Οι Γερμανοί από την πλευρά τους εφάρμοσαν αμέσως το μέτρο της αγγαρείας, ώστε οι υπόδουλοι να μην διαθέτουν χρόνο, ψυχική και σωματική διάθεση για οργάνωση σε αντιστασιακές ομάδες. Οι αγγαρείες συμπεριλάμβαναν από την οικοδόμηση στρατιωτικών εγκαταστάσεων έως και την ταφή των νεκρών μετά τις εκτελέσεις²⁸. Παρά ταύτα η θέληση για απελευθέρωση υπερίσχυσε και άρχισαν σταδιακά να συντάσσονται ομάδες και κινήματα με στόχο την αντιστασιακή δράση.

Το καλοκαίρι του 1941, με πρωτοβουλία του συνταγματάρχη Ανδρέα Παπαδάκη ιδρύεται η ΑΕΑΚ (Ανωτάτη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης) και υπογράφεται «Πρωτόκολλον τιμής και θυσίας δια την απελευθέρωσιν της Κρήτης μας»²⁹. Η οργάνωση δεν κατείχε κομματικό χαρακτήρα και ήταν ευπρόσδεκτοι σε αυτήν όλοι όσοι, ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων, επιθυμούσαν την απελευθέρωση. Σε αυτήν συμμετείχαν εξέχουσες προσωπικότητες από όλους τους νομούς της Κρήτης και αυτός είναι ενδεχομένως ο λόγος για τον οποίο χαρακτηρίστηκε ως περισσότερο μιαν οργάνωση προσωπικοτήτων και όχι μια «πλατιά λαϊκή αντιστασιακή οργάνωση»³⁰. Λίγο καιρό αργότερα οι Άγγλοι θα εμπλακούν ενεργά στη δράση και την οργάνωση της ΑΕΑΚ, ενώ κατά την περίοδο Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1942, οι στοχευόμενες επιθέσεις των Γερμανών ενάντια σε κύρια στελέχη της, θα οδηγήσει τελικά στην κατάλυσή της.

Κατόπιν ιδρύεται η ΕΟΚ (Εθνική Οργάνωση Κρήτης) τον Ιούλιο του 1943 με αρχηγό τον Νικόλαο Σκουλά³¹. Και σε αυτό το κίνημα εικάζεται πως η συμμετοχή των Άγγλων ήταν ενεργή, με αποτέλεσμα να δρα αποτρεπτικά για την επέκτασή του και την εδραίωσή του στον κρητικό λαό.

Παράλληλα, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα έτσι και στην Κρήτη, υπήρξε αξιόλογη δράση των ΕΛΑΣ, ΚΚΕ, ΕΑΜ και ΕΠΟΝ. Ειδικότερα το ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ, ενδέχεται να ευθύνονται για τις περισσότερες οργανωμένες αντιστασιακές δράσεις στον Ν. Χανίων κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Σημειώνεται δε, πως αντιστασιακή διάθεση κατείχαν στην πληθώρα τους οι κάτοικοι των επαρχιακών οικισμών του νομού, ακόμη κι αν δεν ήταν ενταγμένοι σε ορισμένη οργάνωση. Όπως προαναφέρθηκε, οι απελευθερωτικές διαθέσεις χαρακτήριζαν τον κρητικό λαό από πολύ νωρίτερα και κατά την διάρκεια των προηγούμενων κατοχικών περιόδων.

²⁵Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003,σελ. 5

²⁶Ο.Π.

²⁷Ο.Π., σελ.6

²⁸Ο.Π., σελ.106-107

²⁹Ο.Π., σελ.17

³⁰Ο.Π., σελ. 18

³¹Ο.Π., σελ.120

**Συγκεντρωτικός κατάλογος μνημειακών χώρων και ιστορικών
τόπων**

Το ερευνητικό υλικό συνθέτουν 44 σημεία ενδιαφέροντος εκ των οποίων 11 οικισμοί, 9 πεδία μαχών και 7 τόποι εκτελέσεων, 8 στρατιωτικές εγκαταστάσεις, 3 τόποι μνήμης και ένα σύνολο ναυαγίων και 5 μουσεία και ιδιωτικές συλλογές. Συγκεκριμένα:

Οικισμοί και Μαρτυρικοί τόποι

1. Παλαιά Πόλη Χανίων, Δήμος Χανίων
2. Οικισμοί Μάλεμε και Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά
3. Οικισμός Φλώρια, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
4. Οικισμός Κάνδανος, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
5. Οικισμός Κουστογέρακο, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
6. Οικισμοί Λιβαδάς και Μονή, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
7. Οικισμός Κακόπετρος, Δήμος Πλατανιά
8. Οικισμός Κοντομαρί, Δήμος Πλατανιά
9. Οικισμός Σκινές, Δήμος Πλατανιά

Πεδία μαχών και τόποι εκτελέσεων

1. Κεραμειά και Πεδίο Μάχης της Παναγιάς, Δήμος Χανίων
2. Πεδίο Μάχης του Γαλατά, Δήμος Χανίων
3. Πεδία Μαχών Στύλου και Μπαμπαλή, Δήμος Αποκορώνου
4. Πεδίο Μάχης Βαφέ, Δήμος Αποκορώνου
5. Πεδίο Μάχης Ανάβου, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
6. Πεδίο Μάχης Αγριμοκεφάλας – Μεσαυλιών, Δήμος Πλατανιά
7. Πεδίο Μάχης Θερίσου, Δήμος Χανίων
8. Τόπος συμπλοκών και διαφυγής συμμαχικών στρατευμάτων στη Χώρα Σφακίων, Δήμος Σφακίων
9. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Κυρτωμάδο, Δήμος Χανίων
10. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Αλικιανό, Δήμος Πλατανιά
11. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Στέρνες, Δήμος Χανίων
12. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Περβόλια, Δήμος Χανίων
13. Τόπος εκτέλεσης στη Γέφυρα του Κερίτη, Δήμος Πλατανιά
14. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Καλλικράτη, Δήμος Σφακίων
15. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Μαλάθυρο, Δήμος Κισσάμου

Στρατιωτικές εγκαταστάσεις

1. Αεροδρόμιο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
2. Στρατιωτικές Φυλακές Αγυιάς (τέως Αγροτικές) – Τόπος εκτέλεσης και κράτησης αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων
3. Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών – Τόπος κράτησης Ρώσων αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων
4. Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό, Δήμος Αποκορώνου
5. Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά, Δήμος Αποκορώνου
6. Φρούριο Ιτζεδίν, Δήμος Χανίων
7. Ναζιστικά πολυβολεία στο Κολυμβάρι, Δήμος Πλατανιά
8. Οχυρωματικά έργα στην Παλιόχωρα, Δήμος Καντάνου Σελίνου

Τόποι μνήμης

1. Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
2. Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων
3. Γερμανικό πουλί, Δήμος Χανίων
4. Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών σε διαφορετικές περιοχές του Νομού Χανίων

Μουσεία και ιδιωτικές συλλογές

1. Ναυτικό Μουσείο Κρήτης, Δήμος Χανίων
2. Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά, Δήμος Πλατανιά
3. Μουσείο Γαλατά, Δήμος Χανίων
4. Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου, Δήμος Σφακίων
5. Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου, Δήμος Χανίων

**Παράρτημα 1 – Μνημειακοί χώροι και ιστορικοί τόποι κατά
κατηγορία**

Ιστορικό: Η Παλαιά Πόλη των Χανίων υπήρξε το επίκεντρο των βομβαρδισμών του 1941, αφενός λόγω της συγκέντρωσης διοικητικών και εμπορικών δραστηριοτήτων και αφετέρου λόγω της συγκέντρωσης σημαντικής μερίδας του πληθυσμού. Οι βομβαρδισμοί διήρκησαν 13 ημέρες (13-25 Μαΐου 1941), με επίκεντρο τη συνοικία της Σπλάντζιας και τον Λόφο Καστέλλι³². Ακόμη, στόχος των Γερμανών ήταν το συγκρότημα των επτά Νεωρίων και το κτήριο της Μεραρχίας, όπου πραγματοποιούνταν φύλαξη πολεμοφοδίων³³. Οι μεγαλύτερες ζημιές πραγματοποιήθηκαν στις 25 Μαΐου από αεροσκάφη JU88³⁴. Αριθμητικά υπολογίζεται πως καταστράφηκαν ολοκληρωτικά 1.200 και μερικά 1.500 κατοικίες εκ των 7.000 που μετρούσε η Παλαιά Πόλη εκείνη την περίοδο³⁵.

Τα θρησκευτικά μνημεία της Παλαιάς Πόλης υπέστησαν επίσης σημαντικές φθορές από τους βομβαρδισμούς. Χωρίς να δύναται να διατυπωθεί μετά βεβαιότητας, είναι πιθανό οι Γερμανοί να στόχευαν την κατάλυσή τους, καθώς ακόμη περισσότερο εν καιρώ πολέμου ο λαός στρέφεται στη θρησκεία για να εντείνει το ηθικό του. Παράλληλα, η συνύπαρξη λατρευτικών τόπων διαφορετικών θρησκειών και δογμάτων στην εντός των τειχών πόλη των Χανίων ενδεχομένως να συνέβαλε στην στοχευόμενη καταστροφή τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο βομβαρδισμός της Αγίας Κλάρας³⁶, έναντι της Μονής του Αγίου Φραγκίσκου επί της οδού Χάληδων και ο βομβαρδισμός της Συναγωγής Μπεθ Σαλόμ³⁷. Η βεβήλωση τόπων λατρείας συνεχίσθηκε και με το πέρας των βομβαρδισμών. Η Συναγωγή Ετζ Χαγίμ βεβηλώθηκε λίγες μέρες μετά τη σύλληψη της εβραϊκής κοινότητας στις 29 Μαΐου 1944 και παρέμεινε σε ερειπιώδη κατάσταση έως την αποκατάστασή της το 1999³⁸.

Εικ.1 Οικίες και αρχοντικά του λόφου Καστελλίου μετατρέπονται σε ερείπια

Εικ.2 Το παλιό λιμάνι μετά τους βομβαρδισμούς

Εικ.3 Η πλατεία της Σπλάντζιας μετά τους βομβαρδισμούς

Εικ.4 Πανοραμική άποψη της Παλαιάς Πόλης μετά τους βομβαρδισμούς

³²Τον Μάιο του 2021 πραγματοποιήθηκε από τον Δήμο Χανίων υπαίθρια φωτογραφική έκθεση με τίτλο «Βομβαρδισμένα Χανιά», στην οποία αντιπαρατίθεντο σημαντικά τοπόσημα της Παλαιάς Πόλης στη σημερινή τους κατάσταση και αμέσως μετά τους βομβαρδισμούς.

³³<https://www.haniotika-nea.gr/mnimes-apo-ton-vomvardismo-ton-chanion/>

³⁴Ο.Π.

³⁵Κωτσάκη, Αμαλία, Κρήτη 1913 -2013 Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Χανίων, Χανιά, 2014, σελ.110

³⁶<https://www.haniotika-nea.gr/o-naos-tou-agiou-fragkiskou-ton-fragkiskanon-monachon/>

³⁷<https://www.etz-hayyim-hania.org/el/%CE%B7-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%AE/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%B7/>

³⁸Ο.Π.

Υφιστάμενη κατάσταση: Τα περισσότερα κτήρια που επλήγησαν από τους βομβαρδισμούς της Παλαιάς Πόλης έχουν είτε κατεδαφισθεί είτε αποκατασταθεί. Παρά ταύτα, η συνοικία της Σπλάντζιας αποτελεί ιδανική μελέτη περίπτωσης, καθώς, το βομβαρδισμένο κτηριακό απόθεμά της δεν κατεδαφίστηκε ή αποκαταστάθηκε έως σήμερα και συνθέτει μαρτυρία αυτών των εγκλημάτων πολέμου. Παράλληλα, σε μικρότερη κλίμακα εντοπίζονται ορισμένα μεμονωμένα παραδείγματα τα οποία ενέταξαν στην μελέτη αποκατάστασής τους τύπους ή μορφές οι οποίες παραπέμπουν στους βομβαρδισμούς και τις καταστροφές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ως μαρτυρία είτε διατήρησαν ένα τμήμα τους αναλλοίωτο. Αντίστοιχα παραδείγματα αποτελούν το Μεγάλο Αρσενάλι, με τους φεγγίτες στη στέγη στα σημεία όπου είχαν πέσει οι βόμβες ή το όμορο κτήριο της Συναγωγής Ετζ Χαγίμ, το οποίο διατηρήθηκε στην ερειπιώδη του κατάσταση και σήμερα στεγάζει χώρο εστίασης.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/search/%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%AC+%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B7+%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%AC/@35.5165195,24.0149406,14.17z>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Ανδριανάκης, Μιχάλης, *Η παλιά πόλη των Χανίων*, εκδ. ΑΔΑΜ, 1997

- Κλάδου – Μπλέτσα, Αιμιλία, *Τα Χανιά 100 χρόνια από την Ένωση στο 2013 – Η πόλη, τα γεγονότα, ο πολιτισμός, οι μηχανικοί, τα έργα*, εκδ. Τ.Ε.Ε., Χανιά, 2015

- Κωτσάκη, Αμαλία, *Κρήτη 1913 -2013 Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση*, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Χανίων, Χανιά, 2014

Εικ.5 Πανοραμική άποψη των βομβαρδισμένων οικιών της Σπλάντζιας (2022)

Εικ.6 Οι βομβαρδισμένες κατοικίες της Σπλάντζιας ως μαρτυρία (2022)

Εικ.7 Η συναγωγή Ετζ Χαγίμ στα χρόνια της εγκατάλειψής της

Εικ.8 Η συναγωγή Ετζ Χαγίμ μετά την αποκατάστασή της

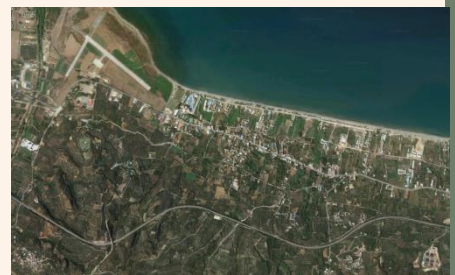
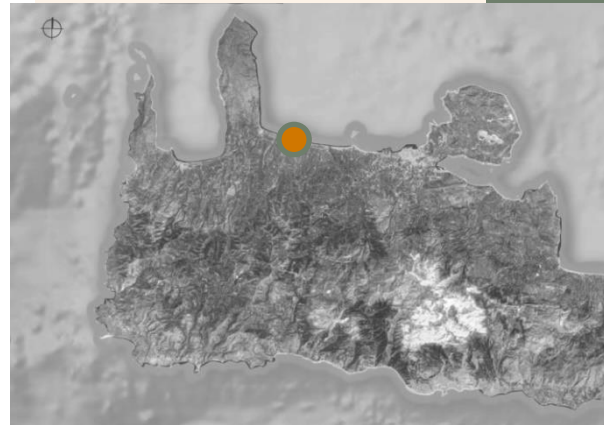
Εικ.9 Χάρτης με τα βομβαρδισμένα κτήρια της Παλαιάς Πόλης των Χανίων

Ιστορικό: Το Μάλεμε κατέχει εξέχουσα θέση στο χρονικό της Μάχης της Κρήτης, όχι μόνον χάριν στο αεροδρόμιο στο οποίο αποβιβάσθηκαν οι Γερμανοί, αλλά και για τις πρώτες συμπλοκές που έλαβαν χώρα στην Κρήτη κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μαζί με τον οικισμό Ταυρωνίτη συντάσσονται εκατέρωθεν του αεροδρομίου του Μάλεμε, με αποτέλεσμα να συνιστούν τις πρώτες πληγείσες περιοχές κατά την Μάχη της Κρήτης.

Πέραν των συμπλοκών, οι οποίες επέφεραν απώλειες και στις δυο πλευρές, οι δυο οικισμοί αποτέλεσαν με το πέρας της πρώτης κιόλας ημέρας της επιχείρησης «Ερμής» την έδρα δράσης των Γερμανών. Από εκεί θα αποσταλούν στρατεύματα προς τους Δήμους Κισσάμου, Σελίνου αλλά και προς ανατολάς, με αποτέλεσμα να εξελιχθούν τα γεγονότα της Μάχης της Κρήτης. Παράλληλα, παρέμεναν στο σημείο αυτό για τροφοδότηση από αέρας με πολεμοφόδια, είδη πρώτης ανάγκης και ανθρώπινο δυναμικό. Η στρατηγική σημασία της ευρύτερης περιοχής ήταν αδιαμφισβήτητη. Το σύνολο του οικισμού του Μάλεμε υπέστη σημαντικές ζημιές από τους βομβαρδισμούς και ανοικοδομήθηκε εκτενώς με το πέρας του πολέμου³⁹.

Υφιστάμενη κατάσταση: Σήμερα, εντοπίζεται στην περιοχή, πέραν του ιστορικού αεροδρομίου το οποίο χρησιμοποιείται περιστασιακά από την Πολεμική Αεροπορία, το Γερμανικό νεκροταφείο, στο οποίο ενταφιάσθηκαν οι νεκροί Γερμανοί στρατιώτες που πολέμησαν στη Μάχη της Κρήτης, καθώς και μνημείο πεσόντων της RAF, πλησίον του ποταμού Ταυρωνίτη. Παράλληλα, εντοπίζονται μνημειακά αντικείμενα (επιτύμβιες στήλες και γλυπτά), τα οποία σηματοδοτούν τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στους δυο οικισμούς.

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του οικισμού Μάλεμε (2022)

Εικ.2 Αεροφωτογραφία του οικισμού Ταυρωνίτη (2022)

³⁹<http://www.maleme.info/el/istoria.html>

Θέση:

Μάλεμε:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9C%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%B5+730+14/@35.5207538,23.8410141,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8a08de4044f7:0x500bd2ce2bac5e0!8m2!3d35.5221101!4d23.847434>

Ταυρωνίτης:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A4%CE%B1%CF%85%CF%81%CF%89%CE%BD%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82/@35.5294859,23.8150215,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8a797a9ccc b5:0x1a6c4a7cd956a921!8m2!3d35.5273477!4d23.8202913>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες τα οποία αφορούν στα ιστορικά γεγονότα της Μάχης της Κρήτης και στο χρονικό της απόβασης των Γερμανών αλεξιπτωτιστών. Ενδεικτικά:

-Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985

- Χαρωνίτη, Β., Δρουδάκη, Αλεξ., *Ιστορικοί τόποι της Κρήτης*, εκδ. Σμυρνωτάκης, Αθήνα, 1990

-Χατζηπατέρας, Φαφαλιού, Κώστας, Μαρία, *Μαρτυρίες – Κρήτη 1941*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1993

Εικ.3 Επιγραφή του μνημείου της RAF στον Ταυρωνίτη

Ιστορικό: Ο οικισμός Φλώρια είναι ιδιαίτερα γνωστός για την συμμετοχή του στα γεγονότα της Μάχης της Κρήτης και για τον ηρωισμό που επέδειξαν οι κάτοικοί του. Με την απόβαση στο Μάλεμε και την επικράτησή τους στην ευρύτερη περιοχή του Ταυρωνίτη, οι Γερμανοί απέστειλαν στρατεύματα προς το νότο με στόχο να αποφευχθεί η απόβαση συμμαχικών στρατευμάτων στα Σφακιά και την Παλαιόχωρα. Κατευθυνόμενοι προς την Κάνδανο, δέχονται επιθέσεις από κατοίκους των Φλωρίων οι οποίοι είχαν μοιραστεί στους γύρω λόφους, αναγκάζοντας τους εχθρούς να καθυστερήσουν την προέλασή τους και να κατευθυνθούν προς τον οικισμό. Οι κάτοικοι κατορθώνουν να παγιδεύσουν τους Γερμανούς στο «μαγαζί του Φραγκεδάκη»⁴⁰, τοποθεσία περιβαλλόμενη από υψώματα από τα οποία τους πυροβολούσαν διακαώς.

Οι γερμανικές απώλειες, τόσο σε ανθρώπινο δυναμικό όσο και σε οπλισμό ήταν ιδιαίτερα σημαντικές, με αποτέλεσμα την επομένη οι Γερμανοί να κάψουν τον οικισμό. Τρία έτη αργότερα, ο οικισμός θα καεί ξανά και θα εκτελεσθούν από τους Γερμανούς 12 άνθρωποι, αυτήν την φορά ως αντίποινα για την Μάχη του Ανάβου⁴¹.

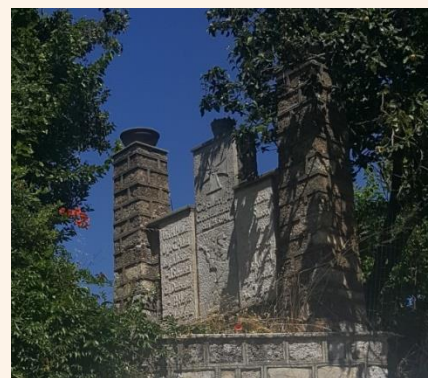
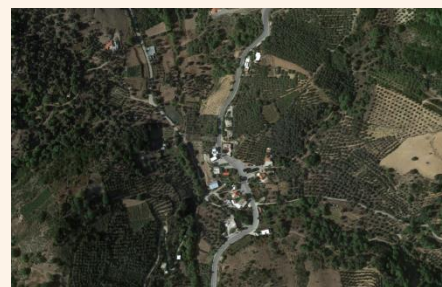
Υφιστάμενη κατάσταση: Σε κεντρικό σημείο του οικισμού απαντάται το περίφημο «Γερμανικό μνημείο για την συμφιλίωση των εθνών». Αρχικά το μνημείο στήθηκε επί τόπου μετά τις απώλειες των Γερμανών και έφερε την επιγραφή: «Αυτό το μνημείο πρέπει να γίνει ένας τόπος συμφιλίωσης και προειδοποίησης! Φροντίσετε εσείς που βρίσκεστε ακόμη στη ζωή να παραμείνει ειρήνη ανάμεσα στους ανθρώπους, ειρήνη ανάμεσα στους λαούς», στην ελληνική και στην γερμανική γλώσσα, μαζί με τα ονόματα των Γερμανών στρατιωτών που χάθηκαν. Το μνημείο υπέστη σοβαρές ζημιές μετά την απελευθέρωση από τον ντόπιο πληθυσμό και το 1991 ανακατασκευάστηκε στη Γερμανία και επανατοποθετήθηκε στην αρχική του τοποθεσία⁴². Σε κοντινό σημείο ανεγέρθη μνημείο για τους Έλληνες πεσόντες στη μάχη και τα ολοκαυτώματα των Φλωρίων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A6%CE%BB%CF%8E%CF%81%CE%B9%CE%B1+730+04/@35.3787018,23.7292447,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149ced65baf0909b:0x1445c2ad1ed2dd7a!8m2!3d35.3782823!4d23.7311695>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του οικισμού (2022)

Εικ.2 Μνημείο για την συμφιλίωση των εθνών

⁴⁰Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021, σελ.17

⁴¹Ο.Π., σελ.21

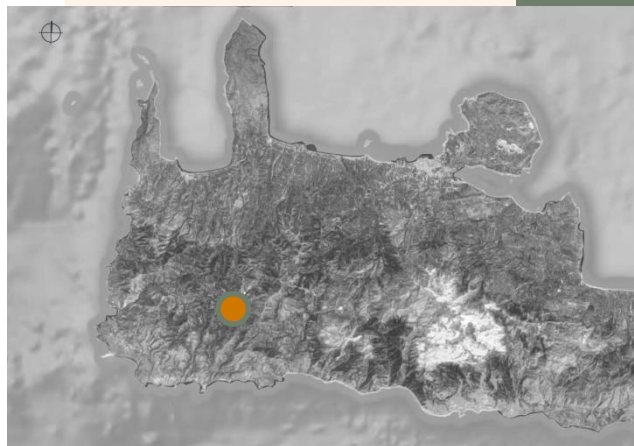
⁴²Ο.Π., σελ.19

Ιστορικό: Η καταστροφή της Κανδάνου είναι ένα εκ των σημαντικότερων εγκλημάτων πολέμου που έλαβαν χώρα κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στην Κρήτη. Πρόκειται για την εκτέλεση των 180 κατοίκων της Κανδάνου, την σφαγή των ζώων τους και το ολοκαύτωμα των περιουσιών τους από τους Γερμανούς και τον προσωρινό διοικητή Κουρτ Στουντέντ, με στόχο τον παραδειγματισμό και κυρίως ως αντίποινα για την αντιστασιακή τους δράση⁴³.

Μετά την ολοκληρωτική αυτή καταστροφή απαγορεύθηκε στον εναπομείναντα πληθυσμό του οικισμού η επανάκτηση και επανακατοίκησή του, καθώς κηρύχθηκε «νεκρή ζώνη». Στις δυο εισόδους στην Κάνδανο, από Χανιά στον βορρά και από Παλαιόχωρα στο νότο αναρτήθηκαν δυο πινακίδες με τις εξής περιγραφές:

Η πρώτη επιγραφή αναφέρει: «Διά την κτηνώδη δολοφονίαν Γερμανών αλεξιπτωτιστών, αλпинιστών και του μηχανικού από άνδρας, γυναίκας και παιδιά και παπάδες μαζί και διότι ετόλμησαν να αντισταθούν κατά του μεγάλου Ράιχ κατεστράφη την 3-6-1941 η Κάνδανος εκ θεμελίων, διά να μην επαναοικοδομηθεί πλέον ποτέ», και η δεύτερη: «Ως αντίποινον των από οπλισμένων πολιτών ανδρών και γυναικών εκ των όπισθεν δολοφονηθέντων Γερμανών στρατιωτών κατεστράφη η Κάνδανος». Μία τρίτη πινακίδα-επιγραφή από μάρμαρο μεταφέρθηκε στην Κάνδανο το 1943, με σκοπό να χρησιμοποιηθεί για ένα μνημείο που οι Γερμανοί προγραμματίζαν να κατασκευάσουν. Σε αυτή την τρίτη επιγραφή αναφέρεται: «Εδώ υπήρχε η Κάνδανος - Κατεστράφη προς εξιλασμόν της δολοφονίας 25 Γερμανών στρατιωτικών»⁴⁴. Σήμερα, σε μνημείο που ανεγέρθη στην πλατεία του οικισμού τοποθετήθηκαν αντίγραφα των τριών ανωτέρω επιγραφών.

Παρά την έκβαση των μαχών στην επαρχία Σελίνου, οι απώλειες του γερμανικού στρατού ήταν ιδιαίτερα μεγάλες⁴⁵, και ίσως αυτός να ήταν και ο λόγος για το ασύχαστο μένος τους και τα ολοκαυτώματα που ακολούθησαν. Από τον αρχιστράτηγο Μέσης Ανατολής Ουίλσον είχε μάλιστα διατυπωθεί πως «Πολύ πριν αναγνωρισθούν και οργανωθούν τα διάφορα κινήματα αντιστάσεως, οι πολίτες της Καντάνου, χωρίς καμία στρατηγική βοήθεια, κατανίκησαν τους Γερμανούς αλεξιπτωτιστές, οι οποίοι καταλάβανε το χωριό τους και το κατέστρεψαν για λόγους εκδικήσεως...»⁴⁶.

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του οικισμού (2022)

Εικ.2 Η Κάνδανος μετά το ολοκαύτωμά της τον Ιούνιο 1941

⁴³<https://www.ertnews.gr/anadromes/ta-egklimata-ton-nazi-stin-kantano-stis-3-iouniou-1941/>

⁴⁴ Ο.Π.

⁴⁵Χαρωνίτη, Β., Δρουδάκη, Αλεξ., Ιστορικοί τόποι της Κρήτης, εκδ. Σμυρνιωτάκης, Αθήνα, 1990, σελ.86

⁴⁶Ο.Π., σελ.89

Υφιστάμενη κατάσταση: Ο οικισμός ανοικοδομήθηκε πλήρως με το πέρας της Κατοχής. Στην πλατεία του οικισμού εντοπίζονται δυο μνημεία, ένα για τους πεσόντες και ένα με ακριβή αντίγραφα των τριών επιγραφών που έστησαν οι Γερμανοί, με τις αυθεντικές να φυλάσσονται στο μουσείο της Κανδάνου.

Θέση:

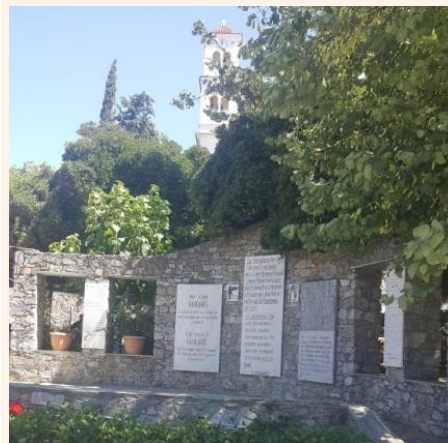
<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%AC%CE%BD%CE%B4%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%82+730+04/@35.3269661,23.7393095,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149cecd65d54f3d:0x400bd2ce2b9ba60!8m2!3d35.3274474!4d23.7415942>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

-Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021

- Τσίβης, Γιάννης Δημ., *Χανιά 1941-1945 Κατοχή και Αντίσταση*, εκδ. Έρεισμα, Χανιά, 2015

-Χαρωνίτη, Β., Δρουδάκη, Αλεξ., *Ιστορικοί τόποι της Κρήτης*, εκδ. Σμυρنيωτάκης, Αθήνα, 1990, σελ.86

Εικ.3 Στρατιώτης στέκεται μπροστά από τη μια εκ των τριών επιγραφών
Εικ.4 Μνημείο με αντίγραφα των τριών επιγραφών στην πλατεία της Κανδάνου (2022)

Ιστορικό: Ο μικρός οικισμός Κουστογέρακο, όπως και αρκετοί ακόμη του Δήμου Κανδάνου – Σελίνου, προέβαλαν σημαντική αντιστασιακή δράση κατά την εξέλιξη της Μάχης της Κρήτης, αλλά και κατόπιν αυτής. Μετά την κατάκτηση του νησιού από τις γερμανικές δυνάμεις, οι κάτοικοι του χωριού επιχείρησαν να σταματήσουν την παρεμπόδιση μεταφοράς όπλων στην Αίγυπτο από τους Γερμανούς, με αποτέλεσμα τον βομβαρδισμό του χωριού. Στη συνέχεια οι Γερμανοί διέταξαν την εκτέλεση γυναικόπαιδων στην πλατεία. Η εκτέλεση διακόπηκε από τους αντάρτες. Ως έκβαση των ανωτέρω γεγονότων υπήρξε ο ολοκληρωτικός βομβαρδισμός του οικισμού, η κήρυξη του σε «νεκρή ζώνη» και η απαγόρευση παρουσίας στην ευρύτερη περιοχή, τιμωρούμενη δε με ποινή θανάτου έως το φθινόπωρο του 1944⁴⁷.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στην είσοδο του χωριού έχει ανεγερθεί στήλη με τα ονόματα των πεσόντων κατοίκων.

Θέση:

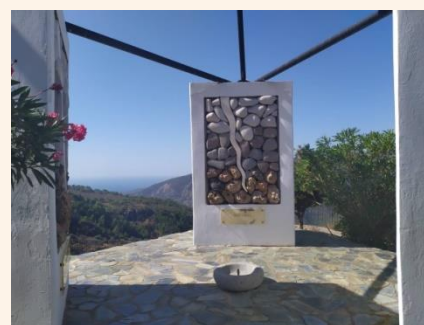
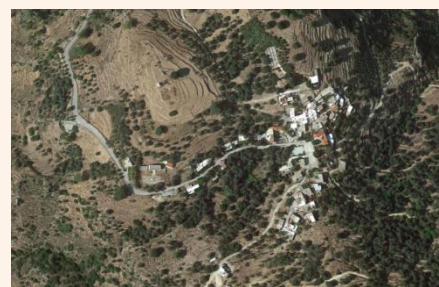
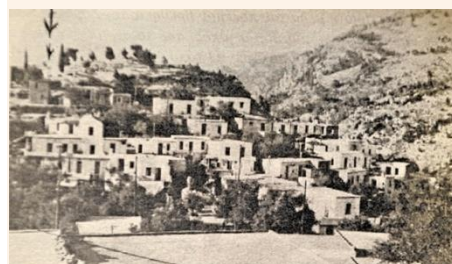
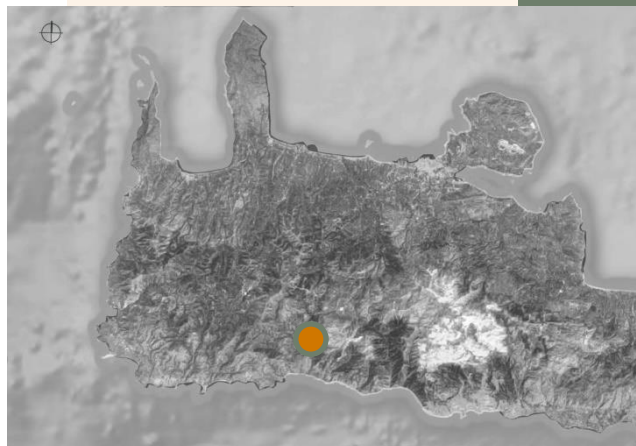
<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%BF+730+09/@35.2777726,23.8331145,18z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c9474b1540dbb:0xa00bd2f74c2c7e0!8m2!3d35.2781399!4d23.8351556>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003

-Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021

<https://elyros.org.gr/%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%BF/>

Εικ.1 Ο οικισμός το 1943, πριν την πυρπόλησή του

Εικ.2 Αεροφωτογραφία του οικισμού (2022)

Εικ.3 Μνημείο για τα ιστορικά γεγονότα στο Κουστογέρακο

⁴⁷<https://elyros.org.gr/%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%BF/>

Ιστορικό: Οι δυο αυτοί οικισμοί μαζί με το Κουστογέρακο αποτελούν τον τόπο του γνωστού «ολοκαυτώματος των Τριών Χωριών». Τη νύχτα της 28^{ης} προς 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1943, γερμανικές δυνάμεις αποβιβάστηκαν από την Παλαιόχωρα στη Σούγια. Εν συνεχεία περικύκλωσαν τα τρία αυτά χωριά που είναι κτισμένα κλιμακωτά στα νοτιοδυτικά των Λευκών Όρεων. Κατά το ξημέρωμα τα χωριά βομβαρδίζονται και κατόπιν οι Γερμανοί στρατιώτες τα διασχίζουν εκτελώντας αδιακρίτως τους εναπομείναντες κατοίκους. Ειδικότερα, στον οικισμό Λιβαδά δεν εντόπισαν κατοίκους καθώς αυτοί είχαν καταφύγει στα γύρω υψώματα, παρά μόνον δυο ηλικιωμένους τους οποίους εκτέλεσαν και γυναικόπαιδα τα οποία είτε εκτέλεσαν είτε συγκέντρωσαν και μετέφεραν από τη Σούγια⁴⁸ πίσω στην Παλαιόχωρα και από εκεί στις φυλακές της Αγυιάς, όπου κρατήθηκαν για καιρό υπό απάνθρωπες συνθήκες⁴⁹. Αντίστοιχα, στον οικισμό Μονή, οι κάτοικοι βρίσκονταν στις δουλειές τους στα γύρω χωράφια και με το πέρας των βομβαρδισμών μετακινήθηκαν σε παραποτάμια περιοχή με υψηλή βλάστηση. Όταν οι Γερμανοί εισήλθαν στη Μονή εντόπισαν ηλικιωμένους, άρρωστους και ανήμπορους ανθρώπους τους οποίους εκτέλεσαν εντός των οικιών τους⁵⁰.

Υφιστάμενη κατάσταση: Οι δυο αυτοί οικισμοί διατηρούν σήμερα τα ίδια χαρακτηριστικά, όντας πολύ μικροί πληθυσμιακά και με μικρό κτηριακό απόθεμα. Τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην περιοχή δεν φαίνεται να σηματοδοτούνται με ορισμένο τρόπο, με αποτέλεσμα να πρέπει κανείς να ανατρέξει στη βιβλιογραφία για να εντοπίσει το ιστορικό τους.

Θέση:

Λιβαδάς:

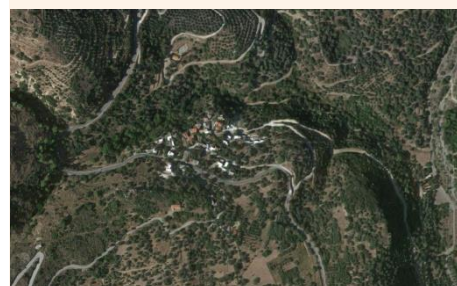
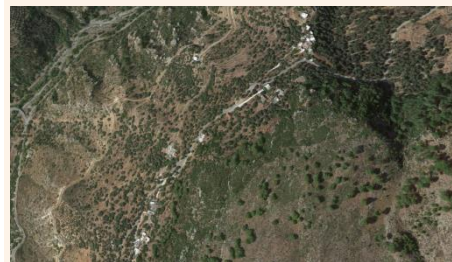
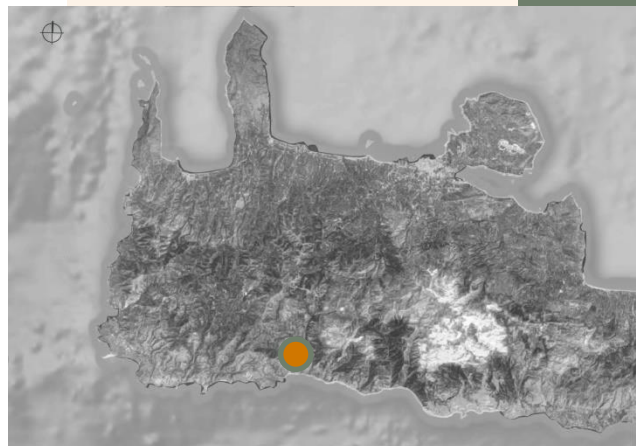
<https://www.google.com/maps/place/%CE%9B%CE%B9%CE%B2%CE%B1%CE%B4%CE%AC%CF%82+730+09/@35.2736235,23.8172343,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c9465431bf30d:0xc9cec534e2c46c97!8m2!3d35.2750774!4d23.8239895>

Μονή:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9C%CF%8C%CE%BD%CE%B7+730+09/@35.2850538,23.8099173,18z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c947fd4a887a1:0x98775f59c14f8288!8m2!3d35.284618!4d23.8111135>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία. Ενδεικτικά:

- Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του οικισμού Λιβαδά (2022)

Εικ.2 Αεροφωτογραφία του οικισμού Μονή (2022)

⁴⁸Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021, σελ.87

⁴⁹ Ο.Π., σελ.88

⁵⁰ Ο.Π., σελ.89

Ιστορικό: Ο οικισμός Κακόπετρος υπήρξε ακόμη ένας τόπος αντίστασης κατά των γερμανικών στρατευμάτων κατά τη διάρκεια της Μάχης της Κρήτης. Στις 23 Μαΐου 1941 και ενώ οι Γερμανοί κατευθύνονταν νότια με στόχο την καταστολή της απόβασης συμμαχικών δυνάμεων στην Παλαιόχωρα, οι κάτοικοι του Κακόπετρου διαμοιράζονται στα γύρω υψώματα και επιτίθενται στους εισβολείς. Οι Γερμανοί κατόπιν εισήλθαν στον οικισμό και μη βρίσκοντας άντρες δολοφονούν εν ψυχρώ πέντε γυναίκες και ένα δίχρονο αγοράκι, ενώ τραυματίζεται βαριά ακόμη μια γυναίκα⁵¹. Τα παραπάνω έλαβαν χώρα εντός μιας οικίας, καθώς τα θύματα συνδέονταν μεταξύ τους με οικογενειακούς ή φιλικούς δεσμούς. Οι εν ψυχρώ δολοφονίες στο «μαρτυρικό Κακόπετρο» συνεχίσθηκαν το 1943, αυτή τη φορά με τη μορφή «ατυχούς συμβάντος», αφού λέγεται πως μεθυσμένος Γερμανός στρατιώτης συνάντησε στον δρόμο ζευγάρι κατοίκων του οικισμού και τους δολοφόνησε⁵². Στις 28 Αυγούστου 1944, οι Γερμανοί επιτίθενται ξανά στον Κακόπετρο με πυροβόλα και χειροβομβίδες, σκοτώνοντας 23 άντρες⁵³.

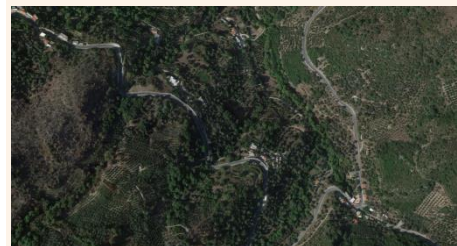
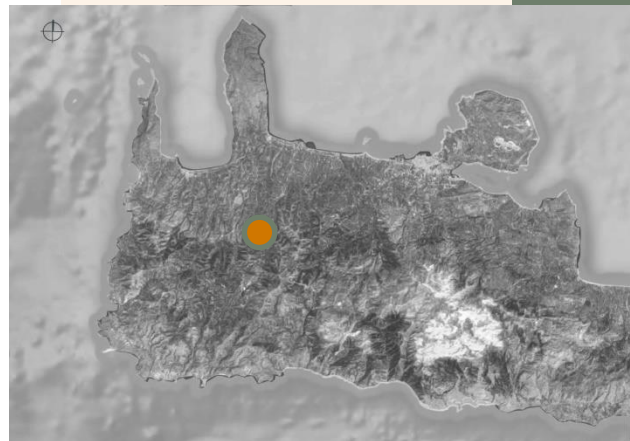
Υφιστάμενη κατάσταση: Με την ανοικοδόμηση και επανακατοίκηση του οικισμού, στήθηκε σε κεντρικό του σημείο μαρμάρινη στήλη με τα ονόματα των πεσόντων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%82+730+02/@35.4171492,23.7551192,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149cf2c38ebf05b5:0x500bd2ce2bb2ae0!8m2!3d35.4161979!4d23.757071>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Τσίβης, Γιάννης Δημ., *Χανιά 1941-1945 Κατοχή και Αντίσταση*, εκδ. Έρεισμα, Χανιά, 2015

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του οικισμού Κακοπέτρου (2022)
Εικ.2 Μνημείο για τους πεσόντες και δολοφονηθέντες κατοίκους του Κακοπέτρου καθ'όλη τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

⁵¹<https://www.dmko.gr/martyrikes-polis-2/martyrikes-polis/kakopetros/>

⁵² Ο.Π.

⁵³ Ο.Π.

Ιστορικό: Η επονομαζόμενη «Σφαγή στο Κοντομαρί» είναι ευρύτερα γνωστή, αφενός για την βαρβαρότητα που επέδειξαν οι κατακτητές και αφετέρου διότι το χρονικό της αποτυπώθηκε από τον Γερμανό φωτογράφο των αλεξιπτωτιστών Βάιξλερ, με αποτέλεσμα οι δραματικές εικόνες να έχουν μεταφερθεί ακέραιες στο σήμερα. Τις φωτογραφίες του γερμανικού αρχείου δημοσίευσε ο Βάσος Μαθιόπουλος. Τα ξημερώματα της 2^{ης} Ιουνίου 1941, υπό τις διαταγές του λοχαγού Τρέμπες συλλαμβάνονται 23 άνδρες του χωριού και μεταφέρονται σε κοντινό σημείο όπου εκτελούνται μπροστά στα μάτια γυναικόπαιδων. Η θηριωδία συνεχίστηκε με την διαταγή του λοχαγού να μην ταφούν τα θύματα. Με την αποχώρηση των στρατευμάτων οι γυναίκες και οι λίγοι άνδρες που δεν είχαν συλληφθεί επέστρεψαν στην τοποθεσία, περιποιήθηκαν και ενταφίασαν τα θύματα⁵⁴.

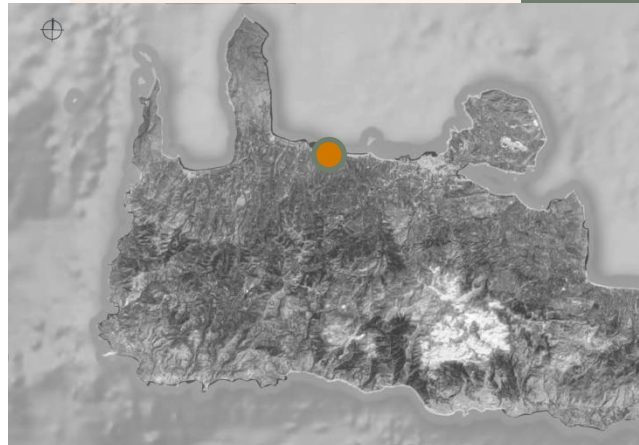
Υφιστάμενη κατάσταση: Πέραν του πλούσιου φωτογραφικού υλικού από τα γεγονότα στο Κοντομαρί, εντοπίζεται και ένα μνημείο – κενοτάφιο με την επιγραφή: «*εδώ τιμούνται καρδιές που ορθώσανε μορφές αθάνατες ψυχές παλληκαρήσιες τα στήθια τους λεωνταρίσιες, 1941*» .

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%AF+730+14/@35.507688,23.851954,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8a1fad716d3d:0xa7a116eb403e7959!8m2!3d35.5071585!4d23.8566916>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό, αλλά πλούσιο φωτογραφικό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Φωτογραφικό υλικό από την Σφαγή στο Κοντομαρί
Εικ.2 Μνημείο για την Σφαγή στο Κοντομαρί

⁵⁴Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.17-19

Ιστορικό: Τον Αύγουστο του 1941, ο οικισμός Σκινές στην κοιλάδα του ποταμού Κερίτη δέχθηκε επιθέσεις εκδίκησης από τους Γερμανούς, μαζί με άλλους οικισμούς της Κυδωνίας. Η εισβολή στον οικισμό διαδέχθηκε την σφαγή λίγες ημέρες πριν όλων των σκύλων του, αφενός ως προειδοποίηση για ό,τι έπεται και αφετέρου για να καταστήσουν την επίθεση αθόρυβη και οι κάτοικοι να μην προλάβουν να ειδοποιηθούν από τους φύλακές τους⁵⁵. Ακολούθησαν δραματικά γεγονότα, με τους κατοίκους του Σκινέ να δολοφονούνται ακόμη και μες στα σπίτια τους, ενώ άλλο να οδηγούνται στη γέφυρα του Κερίτη προς εκτέλεση. Η επιδρομή συμπεριελάμβανε και τον εμπρησμό των κατοικιών. Όσοι τόλμησαν να αντισταθούν και να πολεμήσουν ενάντια στους Γερμανούς υπέστησαν βασανιστήρια⁵⁶ είτε επί τόπου προς παραδειγματισμό, είτε στις φυλακές της Αγυιάς.

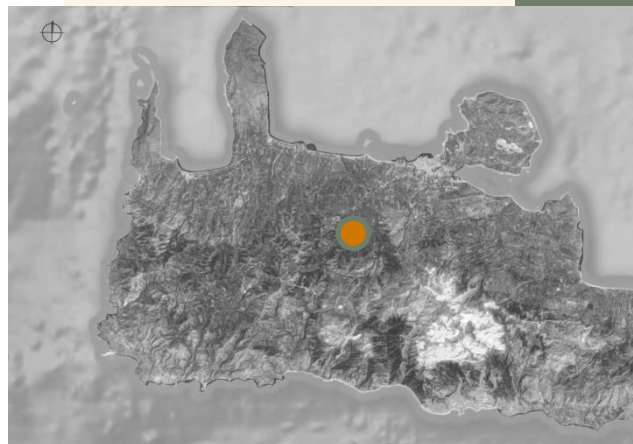
Υφιστάμενη κατάσταση: Σήμερα στον οικισμό απαντάται μνημείο για τους πεσόντες.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A3%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%AD%CF%82+730+05/@35.4348712,23.9014942,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c88cd740c56bd:0x600b562f0a627!8m2!3d35.4314753!4d23.9118068>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981
- Τσίβης, Γιάννης Δημ., *Χανιά 1941-1945 Κατοχή και Αντίσταση*, εκδ. Έρεισμα, Χανιά, 2015

Εικ.1 Ερείπιο στον οικισμό Σκινέ
Εικ.2 Μνημείο για τους πεσόντες της 1ης Αυγούστου 1941

⁵⁵Μαλεφάκης, Ευτ., Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.47

⁵⁶Ο.Π., σελ.48-49

II. Πεδία μαχών και τόποι εκτελέσεων

Ιστορικό: Ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1944, το μεγαλύτερο μέρος των γερμανικών στρατευμάτων είχε αποχωρήσει από την Ελλάδα. Στην Κρήτη, παρά την επικράτηση του αγγλικού στρατού⁵⁷, ορισμένοι Γερμανοί στρατιώτες θα επιδιώξουν για τελευταία φορά την καταστολή της δράσης του ΕΛΑΣ, το οποίο έδρευε στα Κεραμειά. Στις 12 Νοεμβρίου 1944 λαμβάνει χώρα μια σημαντική μάχη η οποία εκτείνεται στην ευρύτερη περιοχή Κάμποι – Μαλάξα – Παναγιά και επιφέρει πολλαπλά θύματα σε αμφότερες πλευρές. Η μάχη θεωρείται από μερικούς ερευνητές ως η μεγαλύτερη της Εθνικής Αντίστασης στην Κρήτη⁵⁸. Ο Μιχάλης Κατσανεβάκης σε άρθρο του αναφέρεται εκτενώς στο ιστορικό της μάχης και σημειώνει μεταξύ άλλων την ύπαρξη 9 νεκρών από πλευράς του ΕΛΑΣ και 20 τραυματιών αντίστοιχα.

Υφιστάμενη κατάσταση: Τα γεγονότα της μάχης τιμώνται ευλαβικά από τους κατοίκους του οικισμού Παναγιά, καθώς ο συγκεκριμένος οικισμός φαίνεται να εδραιώθηκε στη συλλογική μνήμη ως 'κύριο πεδίο' της μάχης. Σε κεντρικό του σημείο έχει τοποθετηθεί χαρακτηριστικό γλυπτό μνημείο, το οποίο απεικονίζει τέσσερις άνδρες να χορεύουν και να υψώνουν τα τουφέκια τους πάνω από το νεκρό σώμα ενός Γερμανού στρατιώτη.

Θέση:

https://www.google.com/maps/place/%CE%A0%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1+731+00/@35.4460234,24.0103995,15z/data=!4m13!1m7!3m6!1s0x149c8746834e1caf:0xa82a1c6b2aad256e!2zzprOtc-BzrHOvM61zrnPjs69LCDOlC67zrXPhc64zq3Pgc65zr_PgiDOks61zr3Ou c62zq3Ou86_z4lgNzMxIDAw!3b1!8m2!3d35.4716108!4d24.0326394!3m4!1s0x149c86e505a07ac5:0x7bad07a3266a2176!8m2!3d35.4435095!4d24.0136939

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003

Εικ.1 Μνημείο για την Μάχη της Παναγιάς

⁵⁷<http://kokkinosfakelos.blogspot.com/2014/03/1944.html>

⁵⁸Ο.Π.

Ιστορικό: Η Μάχη του Γαλατά υπήρξε μια από τις μεγαλύτερες μάχες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Κρήτη, κυρίως από πλευράς απωλειών για τα γερμανικά στρατεύματα. Υπήρξε όμως και καταστροφική για τον οικισμό γιατί παράλληλα με τις επιθέσεις που διήρκησαν έξι ημέρες (20-26 Μαΐου 1941), ο οικισμός βομβαρδιζόταν αδιάκοπα.

Υφιστάμενη κατάσταση: Όπως και σε ορισμένες ακόμη μάχες ή εκτελέσεις, έτσι και στην προκειμένη, έχει δημοσιευθεί πλούσιο φωτογραφικό υλικό από το χρονικό της μάχης και κυρίως από το πέρας της και την εγκατάσταση των Γερμανών στην περιοχή. Στην πλατεία 1941 σε κεντρικό σημείο του οικισμού, μπορεί κανείς να συναντήσει το Μουσείο του Γαλατά, με αρκετά ευρήματα που αφορούν στη Μάχη της Κρήτης, αλλά και ένα μνημείο προς τιμήν των πεσόντων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%93%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CF%84%CE%AC%CF%82+731+00/@35.5036945,23.9455519,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c7d57dcd196d5:0x38cd7acac17b7968!8m2!3d35.498456!4d23.9630835>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Τσίβης, Γιάννης Δημ., *Χανιά 1941-1945 Κατοχή και Αντίσταση*, εκδ. Έρεισμα, Χανιά, 2015

Εικ.1 Γερμανικοί τάφοι των στρατιωτών που χάθηκαν στην Μάχη του Γαλατά

Εικ.2 Μνημείο της Μάχης του Γαλατά στην ομώνυμη πλατεία

Ιστορικό: Στον Στύλο Αποκορώνου πραγματοποιήθηκε μια εκ των τελευταίων συγκρούσεων κατά τη Μάχη της Κρήτης (28 Μαΐου 1941), ανάμεσα σε Γερμανούς στρατιώτες του 85^{ου} Ορεινού Τάγματος και άνδρες της 5^{ης} Νεοζηλανδικής Ταξιαρχίας⁵⁹. Μετά από μερικές ώρες οι συμμαχικές δυνάμεις αποφάσισαν να συμπυχθούν προς το Νιό Χωριό και τους Αγίους Πάντες, όπου και ακολούθησε η Μάχη Μπαμπαλή⁶⁰. Οι Μάχες Στύλου και Μπαμπαλή είχαν ως αποτέλεσμα την σημαντική καθυστέρηση των γερμανικών στρατευμάτων και την διάσωση με τον τρόπο αυτόν χιλιάδων στρατιωτών των Συμμάχων⁶¹.

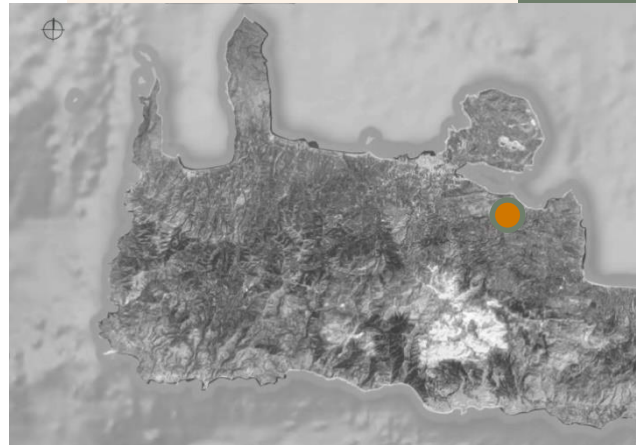
Υφιστάμενη κατάσταση: Οι δυο αυτές τοποθεσίες δεν φαίνεται να σηματοδοτούνται με κάποιον τρόπο.

Τοποθεσία:

Στύλος:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A3%CF%84%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%82+730+03/@35.4336106,24.1196544,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c80342030f6c9:0x3258572d254b689d!8m2!3d35.4329397!4d24.1242691>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο διαδικτυακό υλικό, ενώ δεν έχει βρεθεί βιβλιογραφία.

⁵⁹<https://apokoronas.gov.gr/index.php/armeni/78-sample-data-articles/former-communities/1009-stylos>

⁶⁰Ο.Π.

⁶¹<https://www.haniotika-nea.gr/tin-machi-tis-kritis-timise-o-apokoronas/>

Ιστορικό: Η Μάχη του Βαφέ στις 8 Δεκεμβρίου 1944 ήταν ενδεχομένως η τελευταία μεγάλη σύγκρουση ανάμεσα σε Κρητικούς και Συμμάχους και στους Γερμανούς κατακτητές, πριν την αποχώρηση των τελευταίων από τη νήσο. Οι Γερμανοί προς το τέλος του 1944 είχαν συγκεντρώσει σχεδόν όλες τις εναπομείνουσες δυνάμεις τους στον Ν. Χανίων⁶². Η μάχη στην περιοχή Βαφέ – Αλικάμπου στον Αποκόρωνα υπήρξε σφοδρή και κατέληξε νικηφόρα για τους Κρητικούς και τους Συμμάχους. Στόχος των Γερμανών ήταν η κατάληψη του αγγλικού φυλακίου στον οικισμό Βαφέ⁶³.

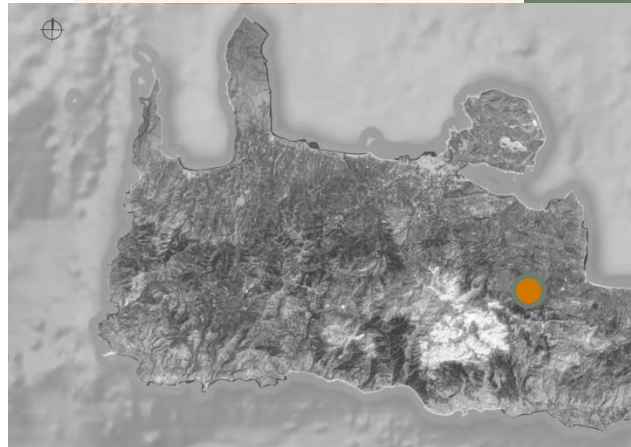
Υφιστάμενη κατάσταση: Η τοποθεσία δεν φαίνεται να σηματοδοτείται με κάποιον τρόπο.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%92%CE%B1%CF%86%CE%AD%CF%82+730+07/@35.3610643,24.165359,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b7dc4025b1805:0x62604146d961742c!8m2!3d35.3610371!4d24.1740445>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

-Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003

⁶²<https://agonaskritis.gr/1944-%CE%B7-%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7%CF%86%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%BC%CE%AC%CF%87%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B2%CE%B1%CF%86%CE%AD/>

⁶³Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003, σελ. 312

Ιστορικό: Η μάχη στον Άναβο Σελίνου στις 4 Αυγούστου 1944 αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της αντιστασιακής δράσης στο νομό, τους τελευταίους μήνες της Κατοχής. Οι αντάρτες του ΕΛΑΣ, οργάνωσαν και έστησαν ενέδρα στους Γερμανούς που μετέφεραν πολεμοφόδια στην Παλαιόχωρα, στην τοποθεσία Άναβος, ανάμεσα στα Φλώρια και την Κάνδανο. Από υψώματα οι αντάρτες πυροβολούσαν αδιάκοπα την διερχόμενη φάλαγγα με αποτέλεσμα οι περικυκλωμένοι Γερμανοί να αναγκασθούν να παραδοθούν⁶⁴. Η συμπλοκή οδήγησε στον θάνατο μερικών Γερμανών στρατιωτών, στην αιχμαλώτιση Γερμανών και Ιταλών στρατιωτών, στην καταστροφή των οχημάτων τους, ενώ από πλευράς ανταρτών δεν υπήρξε ούτε μια απώλεια⁶⁵. Ως αντίποινα, λίγες μέρες αργότερα, στις 15 Αυγούστου οι Γερμανοί κάνουν επιδρομή στην περιοχή και σκοτώνουν 12 ανθρώπους – 4 από τα Φλώρια και 8 από τα Παλαιά Ρούματα, ενώ παράλληλα καίνε και λεηλατούν την περιοχή⁶⁶.

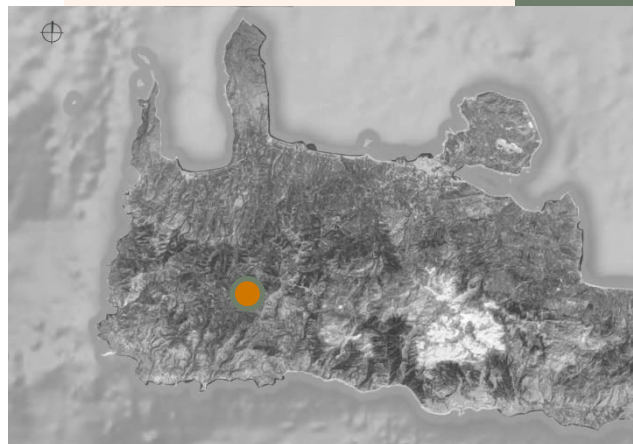
Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μικρό μνημείο με μαρμάρινη επιγραφή.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/search/%CE%86%CE%BD%CE%B1%CE%B2%CE%BF%CF%82/@35.3668437,23.7227488,12.5z>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται ορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021
- Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003

Εικ.1 Μαρμάρινη επιγραφή από το μνημείο για την Μάχη του Ανάβου

⁶⁴Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021,σελ.101

⁶⁵Ο.Π.

⁶⁶Ο.Π., σελ.102

Ιστορικό: Στις 23 Μαΐου 1941, οι Γερμανοί κατευθύνονται νότια προς την Παλαιόχωρα. Την κάθοδό τους αυτή αντιλαμβάνονται οι κάτοικοι του οικισμού Μεσαύλια και δίχως ιδιαίτερες προετοιμασίες και χωρίς πολεμοφόδια, παρατάσσονται στη ρεματιά της Αγριμοκεφάλας για να τους αντιμετωπίσουν⁶⁷. Μόλις οι Γερμανοί έφτασαν στη Γέφυρα της Αγριμοκεφάλας, οι Μεσαυλιανοί επιτέθηκαν, ενώ άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι η μάχη κατέληξε να γίνεται σώμα με σώμα. Οι απώλειες από πλευράς Γερμανών ήταν 7 ή 8 και μόνον μια από πλευράς Κρητικών, ενώ οι τελευταίοι πήραν αιχμάλωτους, οι οποίοι οδηγήθηκαν στον Σταθμό της Χωροφυλακής και απελευθερώθηκαν με το πέρας της Κατοχής⁶⁸.

Υφιστάμενη κατάσταση: Η τοποθεσία δεν φαίνεται να σηματοδοτείται με κάποιον τρόπο.

Θέση:

Μεσαύλια:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9C%CE%B5%CF%83%CE%B1%CF%8D%CE%BB%CE%B9%CE%B1+730+02/@35.4047943,23.7297521,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149cf2948e2b1aad:0x5f5bcd7799649678!8m2!3d35.4041029!4d23.7341493>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021

⁶⁷Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021,σελ.13

⁶⁸Ο.Π., σελ.15

Ιστορικό: Ακόμη μια εκ των τελευταίων μαχών προς το τέλος της Κατοχής αποτελεί και η σύγκρουση στο φαράγγι του Θερίσου. Στις 12 Νοεμβρίου 1944 οι Γερμανοί επιτίθενται στην ευρύτερη περιοχή Κάμπων και Κλεφτοπεράματος, με στόχο την κατάλυση του 14^{ου} Συντάγματος Ε.Λ.Α.Σ.⁶⁹ Η μάχη στη συνέχεια εκτυλίσσεται εντός του φαραγγιού Περιβολιών – Θερίσου με σφοδρή αντίσταση των κατοίκων του Θερίσου.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στον κεντρικό δρόμο του οικισμού εντοπίζεται μνημείο με επιγραφή σε φυσικό βράχο, με τα ονόματα των πεσόντων Θερίσου (1944-1945).

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A6%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B9+%CE%98%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%BF%CF%85/@35.4471119,23.9954908,15z/data=!4m5!3m4!1s0x149c865743d97933:0x41a43e5583aee2f1!8m2!3d35.4460194!4d23.9965208>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο υλικό στη λαογραφία. Ενδεικτικά:

- Γιαννικάκης, Νίκος, *Το Θέρισο*, λαογραφική συλλογή

Εικ.1 Μνημείο πεσόντων Θερίσου (1944-1945)

⁶⁹Γιαννικάκης, Νίκος, *Το Θέρισο*, λαογραφική συλλογή

Τόπος συμπλοκών και διαφυγής συμμαχικών στρατευμάτων στη Χώρα Σφακίων, Δήμος Σφακίων

Ιστορικό: Τα Σφακιά διαδραμάτισαν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο, καθ'όλη την διάρκεια της Μάχης της Κρήτης, αλλά και της Κατοχής που ακολούθησε. Η επαναστατική δράση, η οποία ευνοούταν από την γεωμορφολογία της περιοχής, τα αντίποινα των Γερμανών, οι μάχες και οι εκτελέσεις υπήρξαν πολλές. Ωστόσο, ιδιαίτερα η Χώρα Σφακίων παρέμεινε γνωστή για την διάσωση των συμμαχικών στρατευμάτων τις τελευταίες ημέρες της Μάχης της Κρήτης. Όπως έχει προαναφερθεί, οι Γερμανοί ήδη από τις πρώτες μέρες της απόβασής τους στο Μάλεμε κατευθύνθηκαν νότια για να αποτρέψουν την απόβαση και έπειτα την διαφυγή των Συμμάχων, τόσο από τα Σφακιά όσο και από την Παλαιόχωρα. Αυτήν ήταν άλλωστε και η αφορμή για όλες τις σφοδρές συγκρούσεις κυρίως στον Δήμο Κανδάνου – Σελίνου. Στα τέλη Μαΐου 1941, οι συμμαχικές δυνάμεις θα χρησιμοποιήσουν τα Σφακιά ως διέξοδο από τη χώρα, κατευθυνόμενοι στην Αίγυπτο. Είναι χαρακτηριστικό πως οι κάτοικοι της περιοχής βοήθησαν τους Συμμάχους να διαφύγουν, σε αρκετές περιπτώσεις με κόστος τη ζωή τους.

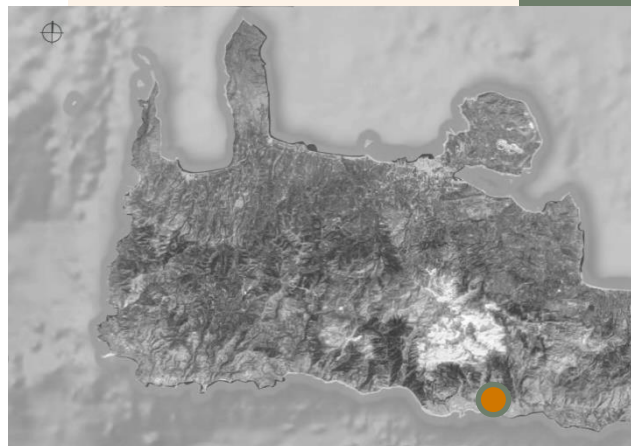
Υφιστάμενη κατάσταση: Η σημασία του τόπου για την έκβαση της Μάχης της Κρήτης σηματοδοτείται με δυο μνημεία, ένα στην παραλία του οικισμού και ένα στην είσοδο του, αμφότερα αφιερωμένα στην διάσωση των συμμαχικών στρατευμάτων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A7%CF%8E%CF%81%CE%B1+%CE%A3%CF%86%CE%B1%CE%BA%CE%AF%CF%89%CE%BD/@35.2004461,24.1372336,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b61e1e32fbad7:0x80475415dd93f56b!8m2!3d35.2015175!4d24.1380312>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985

Εικ.1 Μνημείο για την αποχώρηση των συμμαχικών στρατευμάτων από τον κόλπο της Χώρας Σφακίων από τις 28 Μαΐου έως την 1η Ιουνίου 1941

Εικ.2 Μνημείο με την επιγραφή: «Μνημείο προς τιμήν των Κρητικών πατριωτών που σφαγιάστηκαν από τους Γερμανούς για την βοήθεια που παρείχαν στους Νεοζηλανδούς στρατιώτες κατά την αποχώρησή τους από την Κρήτη»

Η 2^η Ιουνίου 1941, θα μπορούσε να ορισθεί ημέρα πένθους για την επαρχία της Κυδωνίας, καθώς την ημέρα αυτήν, οι Γερμανοί έχοντας κατακτήσει πλέον την Κρήτη επιδόθηκαν σε μαζικές εκτελέσεις στους οικισμούς Κοντομαρί, Πατελάρι, Κυρτωμάδο, Αγκιάς και Αλικιανού. Οι απώλειες ξεπερνούν τους 100 ανθρώπους, με τους εναπομείναντες κατοίκους των οικισμών αυτών να υπομένουν ορισμένες φορές ισόβια ψυχικά τραύματα. Παρατίθενται συνοπτικά τα γεγονότα και οι «αιτίες» που κατά τους Γερμανούς οδήγησαν στις εκτελέσεις εκείνης της ημέρας, όπως περιγράφονται από τον Ευτύχιο Μαλεφάκη στο «Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα».

Ιστορικό: Ήδη από τις πρώτες ημέρες της Μάχης της Κρήτης, οι Γερμανοί οδηγήθηκαν στην περιοχή κοντά στον οικισμό Κυρτωμάδο της πεδινής Κυδωνίας. Η αντίσταση που προέβαλλαν οι κάτοικοι του οικισμού των μόλις 30 οικιών ήταν ηχηρή και δυσανασχέτησε τους εισβολείς, με αποκορύφωμα τον τραυματισμό του ανθυπολοχαγού του συγκεκριμένου στρατεύματος, στη θέση «Λεπιδέ». Την επομένη, οι Γερμανοί εισβάλλουν στο χωριό, το λεηλατούν, χτυπούν και εκφοβίζουν τους κατοίκους και έπειτα τους οδηγούν όλους στην τοποθεσία «Λεπιδέ». Ακολούθησε η εκτέλεση επτά ανδρών ως αντίποινα για τον τραυματισμό του ανθυπολοχαγού, ενώ γυναίκες και παιδιά αναγκάστηκαν να παρακολουθούν το θέαμα. Ακολούθησε η εκτέλεση δεκαέξι ακόμη ανδρών, μετά την μεταφορά των γυναικών στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη. Αξίζει δε να σημειωθεί πως τουλάχιστον δυο Γερμανοί στρατιώτες προσπάθησαν να βοηθήσουν τα θύματα, με αποτέλεσμα τον ξυλοδαρμό ή την εκτέλεσή τους⁷⁰.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες. Η θέση «Λεπιδές» δεν σηματοδοτείται με κάποιον τρόπο και δεν εντοπίζεται εύκολα.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CF%85%CF%81%CF%84%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%B4%CE%BF%CF%82+730+05/@35.48207,23.9137998,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8844b889a4df:0x47922ef421ad5e69!8m2!3d35.4819971!4d23.9223149>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Επιμνημόσυνη δέηση στο μνημείο εκτελεσθέντων στον Κυρτωμάδο

⁷⁰Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.11-14

Ιστορικό: Την ίδια μέρα, ναζιστικά στρατεύματα λεηλάτησαν τον οικισμό Αλικιανό, τρομοκρατώντας τους κατοίκους και αρπάζοντας πολύτιμα αντικείμενα από τις κατοικίες τους. Στη συνέχεια συνέλαβαν ορισμένους εκ των κατοίκων και τους συγκέντρωσαν στην εκκλησία του Τιμίου Σταυρού. Ακολούθησαν σκληρές υπέρμετρης βίας, με την απογύμνωση των θυμάτων, την περίσφιξή τους με σχοινιά και τελικά τον εξαναγκασμό τους να διανοίξουν τους ίδιους τους τάφους. Έπεσαν νεκροί 42 άντρες⁷¹.

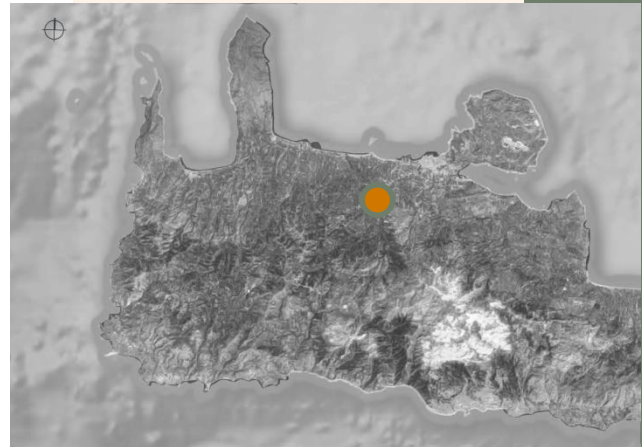
Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες. Σε καλή κατάσταση βρίσκεται και η εκκλησία του Τιμίου Σταυρού.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%91%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CF%82+730+05/@35.4541238,23.9081411,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c88dc2f74c553:0x500bd2ce2ba1db0!8m2!3d35.4542693!4d23.9115673>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Εκκλησία Τιμίου Σταυρού,
Αλικιανός
Εικ.2 Μνημείο εκτελεσθέντων στον
Αλικιανό

⁷¹Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.29-31

Ιστορικό: Την 5^η Ιουνίου 1941, οι Γερμανοί ανηφόρησαν προς το Ακρωτήριο. Μόλις έφτασαν στον οικισμό Στέρνες, άρχισαν να εισβάλλουν στις οικίες και να συλλαμβάνουν τους άνδρες, ενώ απαγόρευσαν στα γυναικόπαιδα να κυκλοφορούν έξω ή να θρηνούν. Τους συγκέντρωσαν στην πλατεία του χωριού, τους παρέταξαν σε τριάδες και κατόπιν επέλεξαν τυχαία τις δυο τριάδες προς εκτέλεση. Σε αυτούς πρόσθεσαν τέσσερις ακόμη που είχαν συλλάβει έξω από τον οικισμό. Μετά την εκτέλεση λέγεται πως ο ιερέας του χωριού μαζί με τους χωροφύλακες τους ενταφίασαν, μάλλον σε ομαδικό τάφο, έξω από το νεκροταφείο του οικισμού⁷².

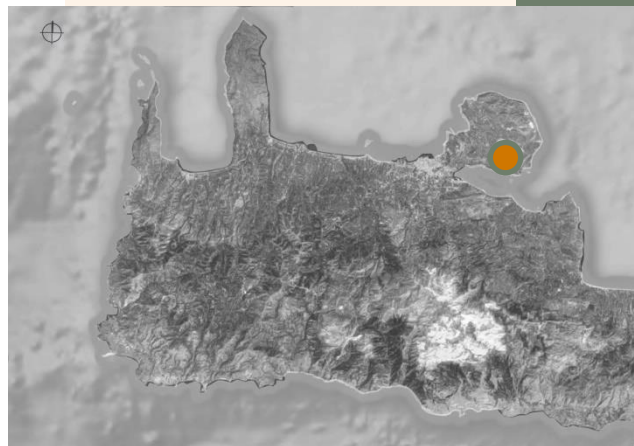
Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%81%CE%BD%CE%B5%CF%82/@35.5107835,24.1276681,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b8082200095a7:0x59aedf627bd8e23c!8m2!3d35.5108564!4d24.1453609>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

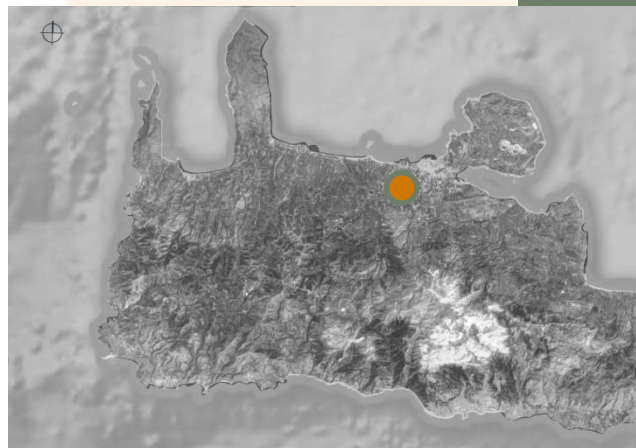
- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Μνημείο εκτελεσθέντων στις Στέρνες

⁷²Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.33-35

Ιστορικό: Με πρόφαση τον θάνατο τριών αλεξιπτωτιστών κατά τη διάρκεια συμπλοκής των πρώτων ημερών της επίθεσης, οι Γερμανοί εισέβαλαν στα Περιβόλια, συνέλαβαν κατοίκους και τους συγκέντρωσαν στην πλατεία του χωριού. Εκεί εκτελέστηκαν 33 άνδρες, οι οποίοι με την αποχώρηση των Γερμανών, μεταφέρθηκαν από τις γυναίκες στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής. Εκεί έγινε γνωστό πως ένας άνδρας επιβίωσε και αποζητούσε γιατρό για την περιποίηση των τραυμάτων του. Ωστόσο, κάποιος ενημέρωσε τους Γερμανούς για το περιστατικό και αυτοί απέστειλαν δυο μοτοσικλετιστές πίσω στα Περβόλια, όπου και θανάτωσαν τον επιζών της εκτέλεσης στο προαύλιο της εκκλησίας⁷³.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες. Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής είναι επίσης επισκέψιμη, στο κοιμητήριο του οικισμού.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CF%8C%CE%BB%CE%B9%CE%B1+731+00/@35.4831654,23.9828619,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c879a3ad25dfb:0x9f3b3d540f9842d2!8m2!3d35.4855191!4d23.9915981>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Ναός Αγίας Παρασκευής και κοιμητήριο στα Περιβόλια
Εικ.2 Μνημείο εκτελεσθέντων στα Περιβόλια

⁷³Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.37-39

Ιστορικό: Όπως έγινε αντιληπτό, η επαναστατική δράση στην Κυδωνία ήταν έντονη και προκαλούσε διαρκώς την αντίδραση των κατακτητών. Τον Αύγουστο του 1941, οι Γερμανοί, αφού σκότωσαν όλους τους σκύλους του οικισμού Σκηνέ ως προειδοποίηση, προχώρησαν στην επαρχία της Κυδωνίας και πήραν αιχμάλωτους διαδοχικά από τους οικισμούς Φουρνέ, Αλικιανό, Σκηνέ, Βατόλακκο, Κουφό, Ορθουνί, Καράνου, Πρασσέ, Νέα Ρούματα, κ.α. Άλλοι δολοφονήθηκαν επί τόπου κοντά στις οικίες τους και άλλοι οδηγήθηκαν τμηματικά στη γέφυρα του Κερίτη. Μεταξύ των θυμάτων υπήρξαν παιδιά, γυναίκες, ηλικιωμένοι και ανάπηροι. Όσοι εκτελούνταν στον Κερίτη έμεναν άταφοι. Την επομένη τα θύματα αριθμούσαν τα 118 και οι 100 περίπου άνδρες που δεν εκτελέστηκαν αναγκάστηκαν από τους Γερμανούς να σκάψουν μαζικούς τάφους και να εναποθέσουν τα πτώματα εκεί⁷⁴.

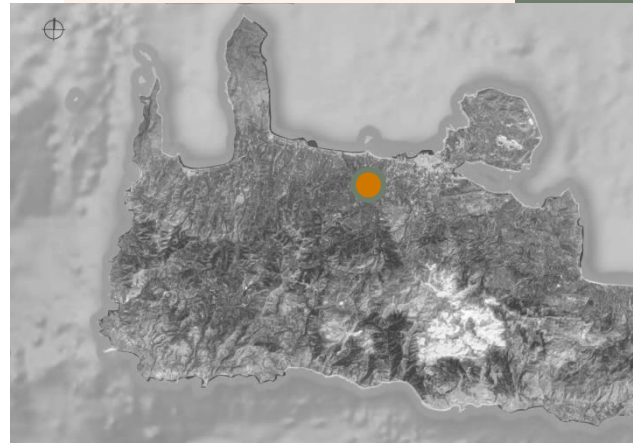
Υφιστάμενη κατάσταση: Η γέφυρα του Κερίτη κατέρρευσε στις 25 Φεβρουαρίου 2019 έπειτα από έντονη νεροποντή και πρόκειται να αποκατασταθεί.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%93%CE%AD%CF%86%CF%85%CF%81%CE%B1+%CE%9A%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%84%CE%B7/@35.4556352,23.9173472,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c88e8c9c79acb:0x2256bfea129f385d!8m2!3d35.4556309!4d23.9195359>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Η γέφυρα του Κερίτη πριν την κατάρρευσή της

⁷⁴Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.46-51

Ιστορικό: Με την δράση της Αντίστασης να εντείνεται και τις γερμανικές δυνάμεις να αποδυναμώνονται στο σύνολό τους, οι Γερμανοί κατακτητές προσπαθούσαν με κάθε ευκαιρία να καταπνίξουν κινήματα και να προβούν σε πράξεις παραδειγματισμού. Τον Οκτώβριο του 1943 πληροφορούνται πως ο οικισμός Καλλικράτης υπέθαλπε Κρητικούς αντάρτες και Άγγλους σαμποτέρ. Στις 6 Οκτωβρίου οι Γερμανοί στρατοπέδεψαν στον Καλλικράτη. Αρχικά, ζητήθηκε από τους κατοίκους να παραδώσουν τα όπλα τους και να συνεχίσουν ειρηνικά τις εργασίες τους. Ωστόσο, οι επόμενες μέρες κατέληξαν τραγικές για τον μικρό οικισμό, καθώς οι Γερμανοί με την πρώτη ευκαιρία εκτελούσαν αθώο πληθυσμό και γυναίκες, έκαιγαν τα σπίτια και στη συνέχεια συγκέντρωσαν άντρες σε ένα ερειπωμένο σπίτι στην θέση «Πιπιλίδα», όπου τους εκτέλεσαν και απαγόρευαν την ταφή τους⁷⁵.

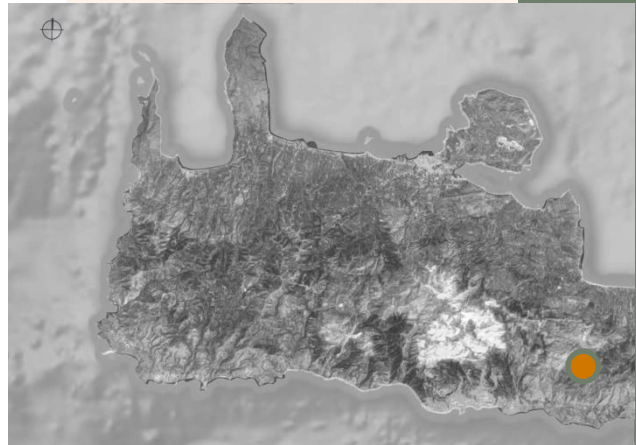
Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες. Η θέση «Πιπιλίδα» δεν σηματοδοτείται με κάποιον τρόπο και δεν εντοπίζεται εύκολα.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%B7%CF%82+730+11/@35.2480599,24.2516694,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b6491826dd4f1:0xa00bd2f74c2e4e0!8m2!3d35.2479312!4d24.2561574>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Μνημείο πεσόντων στον Καλλικράτη

⁷⁵Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.65-67

Ιστορικό: Οδεύοντας προς το τέλος του πολέμου, τον Αύγουστο του 1944, οι Γερμανοί επιδίδονταν σε σπασμωδικές βίαιες πράξεις, ενδεχομένως σε μια απέλπιδα προσπάθεια εδραίωσης της κυριαρχίας τους. Θύμα της αυτής κατάστασης υπήρξε και ο οικισμός Μαλάθυρος Κισσάμου. Ως αντίποινα για την φιλοξενία Άγγλων στρατιωτών, οι Γερμανοί εισέβαλαν στον οικισμό. Συνέλαβαν όλους τους κατοίκους και τους οδήγησαν είτε στο Δημοτικό Σχολείο του χωριού, είτε στη θέση «Πατητήρια». Εκεί τους ανέκριναν για την τοποθεσία των Άγγλων συμμάχων και κατόπιν τους χτυπούσαν. Το απόγευμα οδήγησαν 60 άνδρες στη θέση «Φαράγγι», όπου τους εκτέλεσαν⁷⁶.

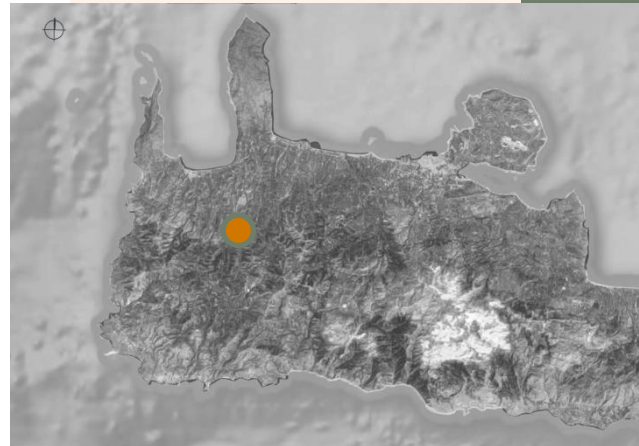
Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες. Οι θέσεις «Πατητήρια» και «Φαράγγι» δεν σηματοδοτούνται με κάποιον τρόπο και δεν εντοπίζονται εύκολα.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9C%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%B8%CF%85%CF%81%CE%BF%CF%82+734+00/@35.4301906,23.7149852,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149cf2fe203189db:0x7cf2281cfd12dcec!8m2!3d35.4290125!4d23.7228003>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Μνημείο πεσόντων στη Μαλάθυρο

⁷⁶Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.71-74

III. Στρατιωτικές εγκαταστάσεις

Ιστορικό: Το αεροδρόμιο του Μάλεμε κατασκευάστηκε κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, κατόπιν προτροπής των Βρετανικών Δυνάμεων, με την παραχώρηση οικοπέδων από τους κατοίκους⁷⁷. Αποτελεί δίχως αμφιβολία έναν εκ των σπουδαιότερων τόπων μνήμης για την Μάχη της Κρήτης, καθώς ήταν ο πρώτος τόπος που κατέλαβαν οι Γερμανοί αλεξιπτωτιστές στη διάρκεια της επιχείρησης «Ερμής» και στην συνέχεια κατευθύνθηκαν ανατολικά και νότια ολοκληρώνοντας λίγο αργότερα την κατάληψη της νήσου.

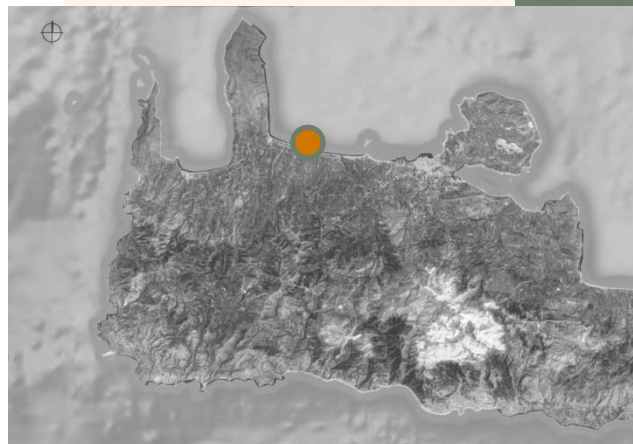
Υφιστάμενη κατάσταση: Το αεροδρόμιο χρησιμοποιείται περιστασιακά από την Πολεμική Αεροπορία και διατηρείται σε σχετικά καλή κατάσταση, ενώ κατά καιρούς συντάσσονται προτάσεις για την καλύτερη διαχείριση και ανάδειξή του, όπως η δυνατότητα χρήσης τμήματός του για αεραθλητικές δραστηριότητες και η σύσταση αεροπορικού μουσείου.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A0%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CF%8C+%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%91%CE%B5%CF%81%CE%BF%CE%B4%CF%81%CF%8C%CE%BC%CE%B9%CE%BF+%CE%9C%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%B5+%CE%A7%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD/@35.5291113,23.8298627,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8a745945f03f:0xa0b9417de3ec5e6b!8m2!3d35.529107!4d23.8320514>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985

Εικ.1 Φωτογραφία από την απόβαση των Γερμανών στο Μάλεμε

Εικ.2 Αεροφωτογραφία της περιοχής (2022)

⁷⁷<http://www.maleme.info/el/istoria.html>

Στρατιωτικές Φυλακές Αγκυιάς (τέως Αγροτικές)– Τόπος εκτέλεσης και κράτησης αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων

Ιστορικό: Από την πρώτη κιόλας μέρα της κατάκτησης της νήσου, οι Γερμανοί καταλαμβάνουν τις φυλακές της Αγκυιάς. Από εκεί επιτίθενται κατά του Γαλατά και άλλων κοντινών περιοχών για να εδραιώσουν την κυριαρχία τους. Παράλληλα, χρησιμοποιούν τις φυλακές ως τόπο συγκέντρωσης αιχμαλώτων και τόπο βασανιστηρίων και εκτελέσεων. Αμέσως μετά, στην είσοδο των μέχρι τότε Αγροτικών Φυλακών, τέθηκε η γερμανική πινακίδα: “KRIEGSWEHRMA-CHT GEFANGNIS – Στρατιωτικές Πολεμικές Φυλακές”⁷⁸. Οι συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές ήταν ιδιαίτερα δυσχερείς. Παράλληλα, γίνονται έργα ενίσχυσης της οχύρωσης των φυλακών, με την υπερύψωση του περιβάλλοντα τοίχου, την προσθήκη συρματοπλεγμάτων, φωλιών πολυβόλων, κ.ο.κ., αλλά και η οικοδόμηση μιας ολόκληρης νέας πτέρυγας⁷⁹. Τα δυο σημαντικότερα σημεία των φυλακών, τα οποία σήμερα διαθέτουν μόνον μνημειακό χαρακτήρα, είναι το οικόπεδο «Γολγοθάς», όπου λάμβαναν χώρα οι εκτελέσεις και τα 12 «κελιά των μελλοθάντων», όπου περνούσαν οι αγωνιστές τις τελευταίες τους μέρες και υπέμειναν τα βασανιστήρια των Γερμανών⁸⁰.

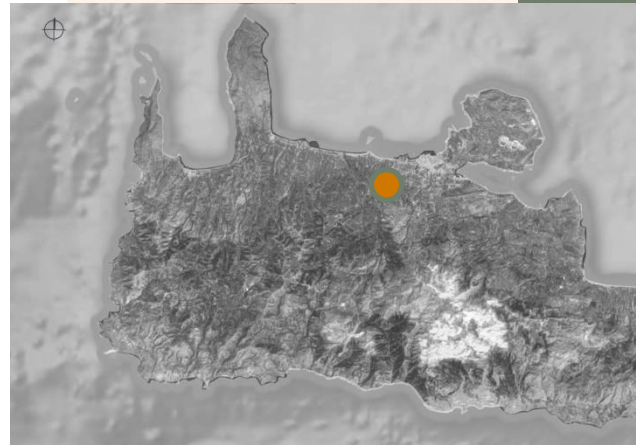
Υφιστάμενη κατάσταση: Οι φυλακές της Αγκυιάς λειτουργούν ακόμη, ως αγροτικό κατάστημα κράτησης. Για τα 12 «κελιά των μελλοθάντων» υπάρχει η πρόθεση δημιουργίας ψηφιακού μουσείου, όπως έχει πραγματοποιηθεί και σε άλλα αντίστοιχα μνημεία στην Ευρώπη, τα οποία χαρακτηρίζονται ως δύσκολα επισκέψιμα λόγω χρήσης ή τοποθεσίας. Στο σημείο εκτέλεσης έχει μεταφερθεί ο «Ιστορικός στύλος της Αγκυιάς», ο περίφημος κορμός επί του οποίου οι Γερμανοί έδεναν τους αιχμαλώτους που προόριζαν κάθε μέρα για εκτέλεση, σε ύψος 1.30 μ. περίπου⁸¹.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%91%CE%B3%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE+%CE%A6%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%AE+%CE%91%CE%B3%CF%85%CE%B9%CE%AC%CF%82/@35.4780646,23.9422913,15.5z/data=!4m9!1m2!2m1!1zz4bPhc67zrHOus61z4lgzrHOs8-FzrnOsc-C!3m5!1s0x149c872cde6ce89b:0xfbab151c9d4815bf!8m2!3d35.48363!4d23.958662!15sChvPhs-FzrvOsc66zrXPgiDOsc6zz4XOuc6xz4KSAQZwcmIzb27gAQA>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Αγροτικό κατάστημα κράτησης Αγκυιάς
Εικ.2 Τοποθεσία «Γολγοθάς»
Εικ.3 Τα «κελιά των μελλοθάντων»

⁷⁸<https://www.haniotika-nea.gr/121455-topos-thusias-kai-marturiou/>

⁷⁹Ο.Π.

⁸⁰https://www.pentapostagma.gr/politismos/istoria/7025536_fylakes-agias-hanion-se-psifiako-moyseio-ta-12-kelia-ton-mellothanaton

⁸¹<https://www.haniotika-nea.gr/121455-topos-thusias-kai-marturiou/>

Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών – Τόπος κράτησης Ρώσων αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων

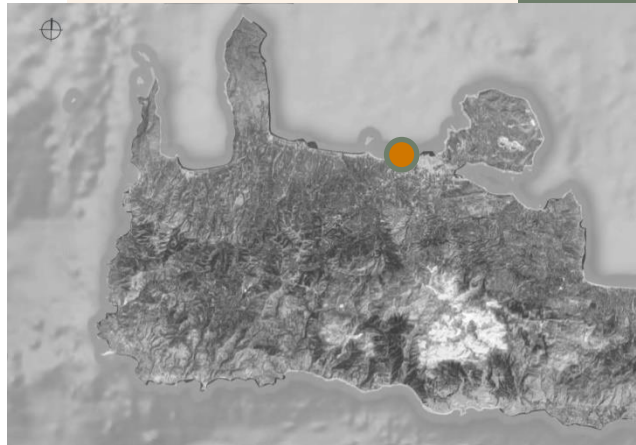
Ιστορικό: Η Μονή του Αγίου Φραγκίσκου επί της οδού Χάληδων, από την κατασκευή της τον 14^ο αιώνα έως σήμερα, έχει μεταβάλει πολλές φορές τη χρήση της. Συγκεκριμένα, με την οθωμανική κατάκτηση μετατράπηκε σε Τέμενος, αργότερα σε κινηματογράφο, κέντρο διασκέδασης, κ.ο.κ. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής λειτούργησε ως τόπος αιχμαλωσίας Ρώσων κρατούμενων, ενώ με το πέρας της και για περίπου 20 έτη παρέμεινε αποθήκη φύλαξης πολεμικού και στρατιωτικού υλικού⁸². Τα στρατιωτικά οχήματα εισέρχονταν εντός της μονής μέσω μιας μεγάλης σιδερένιας πόρτας και πραγματοποιούσαν την φορτοεκφόρτωση⁸³. Το 1963 σταματάει να λειτουργεί ως αποθήκη και μεταφέρεται εκεί το Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων.

Υφιστάμενη κατάσταση: Από το 2020 ο χώρος σταμάτησε να λειτουργεί ως Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης των Χανίων καθώς δεν ανταποκρινόταν στις σύγχρονες μουσειογραφικές απαιτήσεις. Εκ τότε παραμένει κλειστό για το κοινό. Δεν υπάρχουν εμφανή στοιχεία που να μαρτυρούν την χρήση του κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/Catholicon+of+the+Venetian+Monastery+of+St.+Francis>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες.

Εικ.1 Η Μονή Αγίου Φραγκίσκου σήμερα

Εικ.2 Στο εσωτερικό της Μονής λειτούργούσε μέχρι πρότινος το Αρχαιολογικό Μουσείο

⁸²<https://www.haniotika-neia.gr/o-naos-tou-agiou-fragkiskou-ton-fragkiskanon-monachon/>

⁸³Ο.Π.

Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό, Δήμος Αποκορώνου

Ιστορικό: Μια εκ των γαλαριών που κατασκευάστηκαν από τους Ναζί στον Ν. Χανίων είναι και αυτή στο Κόκκινο Χωριό Αποκορώνου, και συγκεκριμένα στον λόφο της Δραπανοκεφάλας, επιτρέποντας την οπτική επαφή με το λιμάνι της Σούδας. Στον λόφο κατασκευάστηκαν και αρκετά πολυβολεία, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν εκτενώς και στην επίθεση στον οικισμό Παναγιά.

Υφιστάμενη κατάσταση: Σήμερα, κοντά στο Ναό του Αγίου Γεωργίου, οι εγκαταστάσεις των Γερμανών είναι επισκέψιμες. Συγκεκριμένα, εντοπίζεται η λαξευμένη στον βράχο γαλαρία, η οποία συντίθεται από ένα σύνολο διακλαδώσεων όπου χωροθετούνταν διάφορες χρήσεις (κοιτώνες, αποθήκες, κ.ο.κ.). Στο σημείο αυτό υπάρχει και μια επιτύμβια στήλη εις μνήμην των Ελλήνων πεσόντων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CF%8C%CE%BA%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%BF+%CE%A7%CF%89%CF%81%CE%B9%CF%8C+730+08/@35.4551572,24.2248172,16.75z/data=!4m5!3m4!1s0x149b81e4b8a7325b:0x533ccdf326339461!8m2!3d35.4539174!4d24.2266089>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες.

Εικ.1 Η Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο Χωριό

Εικ.2 Λαξευμένες διακλαδώσεις για τις επιμέρους χρήσεις

Εικ.3 Μνημείο πεσόντων στο Κόκκινο Χωριό

Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά, Δήμος Αποκορώνου

Ιστορικό: Η Ανώτατη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης (Α.Ε.Α.Κ.) – πρόδρομος της Εθνικής Οργάνωσης Κρήτης (Ε.Ο.Κ.), συστάθηκε τον Ιούνιο του 1941 ως η πρώτη ένοπλη αντιστασιακή οργάνωση στην Κρήτη, μετά την κατάληψή της από τις Δυνάμεις του Άξονα ⁸⁴. Η Επιτροπή κατασκευάζει το στρατηγείο της στον οικισμό Ασή Γωνιά Αποκορώνου. Ο μικρός αυτός οικισμός διαθέτει φυσικό οχυρωματικό χαρακτήρα, λόγω της γεωμορφολογίας της ευρύτερης περιοχής και του υψομέτρου (περί τα 585 μ.) ⁸⁵.

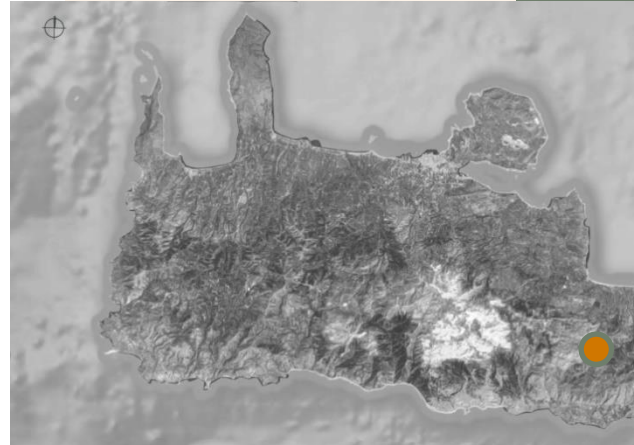
Υφιστάμενη κατάσταση: Το κτήριο υπάρχει ακόμη και στον χώρο του πραγματοποιούνται τακτικά εκδηλώσεις μνήμης.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%91%CF%83%CE%AE+%CE%93%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%AC+740+55/@35.2739052,24.2765769,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b7b2bb1753ca3:0x400bd2ce2b9c670!8m2!3d35.2739645!4d24.2830515>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003

⁸⁴Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003, σελ. 17

⁸⁵<https://apokoronas.scanmy.net/category/villages/asi-gonia/?lang=el>

Ιστορικό: Το φρούριο κατασκευάστηκε στα ανοιχτά του κόλπου της Σούδας το 1872 από τους Τούρκους. Μετά την απελευθέρωση λειτούργησε για μεγάλο χρονικό διάστημα ως πολιτικές φυλακές. Κατά την γερμανική κατοχή λειτούργησε ως γερμανικός στρατώνας⁸⁶. Από το 1948 άρχισε να λειτουργεί ξανά ως φυλακή και τελικά έπαψε να χρησιμοποιείται οριστικά το 1974.

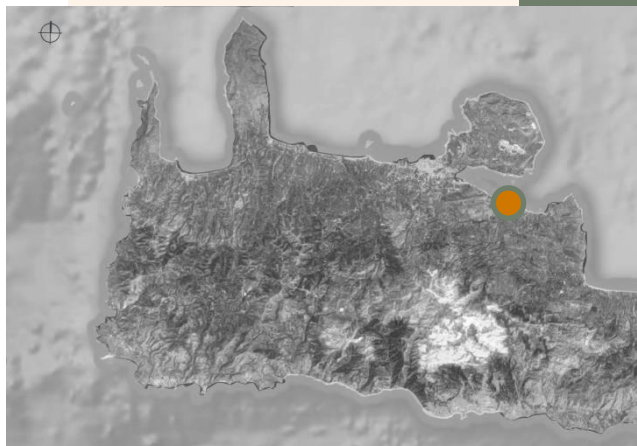
Υφιστάμενη κατάσταση: Στον χώρο πραγματοποιούνται σποραδικά πολιτιστικές εκδηλώσεις, ενώ υπάρχει ενδιαφέρον για την αξιοποίησή του.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/Izzeddin+Fortress/@35.4693515,24.1479897,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b8003ff412413:0xe57da2c48e88a85!8m2!3d35.4693472!4d24.1501784>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Καρποδίνη – Δημητριάδη, Ε., *Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και Μνήμες*, εκδ. ΑΔΑΜ, Αθήνα, 1995

Εικ.1 Πανοραμική άποψη του φρουρίου

⁸⁶<https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=itzedin>

Ιστορικό: Στον οικισμό Κολυμβάρι, στον λόφο προς τα Γριμπιλιανά, εντοπίζονται τουλάχιστον τρία γερμανικά πολυβολεία, τα οποία κατασκεύασαν οι Γερμανοί με το πέρας της Μάχης της Κρήτης⁸⁷. Πρόκειται για σπηλιές στον βράχο από όπου οι Γερμανοί ενίσχυαν την αντιαεροπορική τους δράση και είχαν πλήρη επίβλεψη της ευρύτερης περιοχής του Μάλεμε⁸⁸. Υπό την πρόθεσή τους αυτή, η τοποθεσία κρίνεται ως κατάλληλη. Κάθε είσοδος του πολυβολείου έχει σχεδόν σχήμα ορθογώνιο με άνοιγμα 3-4 μέτρα και ύψος περίπου 2,50 μέτρα, μετά την είσοδο είναι λίγο φαρδύτερο, και ψηλότερο για να χωρά το πυροβόλο και να κάνει την ανάσχεση στις βολές, ενώ στη συνέχεια υπάρχει διάδρομος μήκους περίπου 20-25 μέτρων πλάτους 4-5- μέτρων και ύψους 3-4 μέτρων⁸⁹.

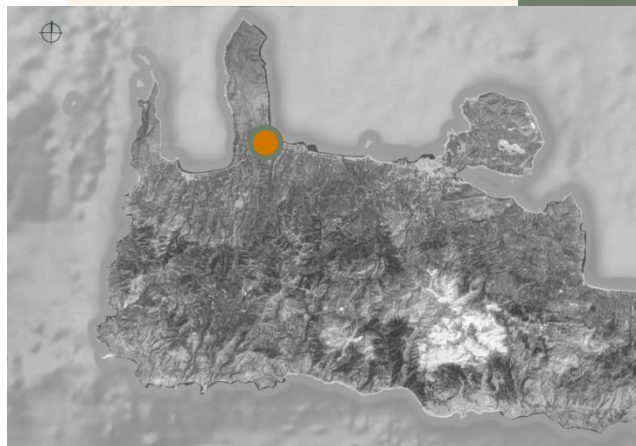
Αξίζει να σημειωθεί πως πέραν της γερμανικής δράσης στην περιοχή, οι προσφάτως αποφοιτήσαντες Ευέλπιδες, λίγες μόλις ημέρες πριν την έναρξη της Μάχης της Κρήτης αναχώρησαν αυτοβούλως για τα Χανιά και στρατοπέδευαν στο Κολυμβάρι ώστε να βρίσκονται κοντά στο επίκεντρο της επερχόμενης μάχης.

Υφιστάμενη κατάσταση: Η πρόσβαση σήμερα είναι σχεδόν αδύνατη καθ' όσον το μονοπάτι έχει αποκοπεί, οι τριγύρω ιδιοκτησίες είναι περιφραγμένες, ενώ ένα υψηλό χωμάτινο πρηνές εμποδίζει την είσοδο από το δρόμο του χωριού⁹⁰. Το μνημείο για τους πεσόντες Ευέλπιδες είναι επισκέψιμο.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%BF%CE%BB%CF%85%CE%BC%CE%B2%CE%AC%CF%81%CE%B9/@35.5394359,23.7795272,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c5fe24ea5a93d:0x400bd2ce2b9ba90!8m2!3d35.5374671!4d23.7813889>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο διαδικτυακό υλικό.

Εικ.1 Ναζιστικά πυροβολεία στο Κολυμβάρι

Εικ.2 Μνημείο πεσόντων Ευελπίδων στο Κολυμβάρι

⁸⁷<http://defenceline.gr/index.php/diaphora/item/4564-pyrovoleia>

⁸⁸Ο.Π.

⁸⁹Ο.Π.

⁹⁰<http://defenceline.gr/index.php/diaphora/item/4564-pyrovoleia>

Ιστορικό: Οι Γερμανοί, όπως έχει αναφερθεί πολλαπλώς, βρίσκονταν υπό τον διαρκή φόβο απόβασης συμμαχικών δυνάμεων στην Παλαιόχωρα⁹¹. Για να κατευνάσουν τον φόβο τους αυτόν άρχισαν να κατασκευάζουν σειρά οχυρωματικών έργων στην ευρύτερη περιοχή της Παλαιόχωρας. Στις αρχές του 1942 ξεκινούν να κατασκευάζουν οχυρώσεις στις θέσεις Φορτέτζα, Κερατιδές, Χώνες, Τηγάνι, Παχειά Άμμος και αλλού, καθιστώντας σταδιακά την περιοχή ένα απόρθητο φρούριο⁹². Το σπουδαιότερο ήταν η Φορτέτζα, ενετικό φρούριο που είχε χρησιμοποιηθεί και από τους Τούρκους, και στη μέση του οποίου οι Γερμανοί τοποθέτησαν ραντάρ ύψους 40μ., το οποίο περιστρεφόταν διαρκώς και ανίχνευε τυχόν αεροπορική δραστηριότητα⁹³. Πέραν του φρουρίου, οι Γερμανοί φρόντισαν να εξοπλίσουν και τις υπόλοιπες θέσεις και να διαμορφώσουν κάθε μια από αυτές με πολυβολεία και στοές για τη διαμονή και την φύλαξη των πολεμοφοδίων⁹⁴. Στη θέση Βίγλα, στο υψηλότερο από τα βουνά βόρεια της Παλαιόχωρας είχαν εγκαταστήσει μεγάλο προβολέα, ο οποίος κατά βάση διευκόλυνε τα γερμανικά αεροσκάφη που κατευθύνονταν προς την Αφρική⁹⁵.

Υφιστάμενη κατάσταση: Δεδομένου ότι πρόκειται για ένα σύνολο οχυρώσεων και όχι για μεμονωμένη τοποθεσία, τα οχυρωματικά έργα στο νότιο τμήμα του Δήμου Κανδάνου – Σελίνου, είναι εν μέρει επισκέψιμα, ορισμένα σε δύσβατες περιοχές και άλλα δυσεύρετα ⁹⁶.

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021

⁹¹Στην Παλαιόχωρα υπήρχε ελαιουργείο στο οποίο οι Γερμανοί συγκέντρωναν αιχμαλώτους και πραγματοποιούσαν εκτελέσεις.

⁹²Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021,σελ.49

⁹³Ο.Π.

⁹⁴Ο.Π.,σελ.50

⁹⁵Ο.Π.

⁹⁶Στους χάρτες των δικτύων το σύνολο των οχυρωματικών έργων θα συμβολιστεί συμβατικά ως ενιαίο σημείο στην Παλαιόχωρα. Παρά ταύτα εντοπίζονται διάσπαρτα στην ευρύτερη περιοχή της, καθώς και στην διαδρομή προς την Κάνδανο.

IV. Τόποι Μνήμης

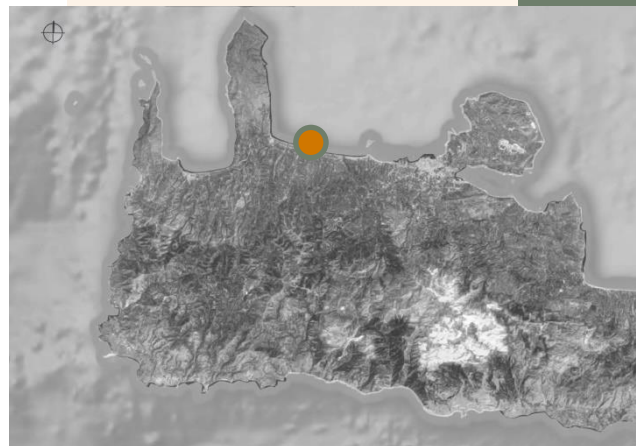
Ιστορικό: Το Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε (Deutschen Soldatenfriedhof in Maleme), μαζί με το Γερμανικό στρατιωτικό νεκροταφείο Διονύσου – Ραπεντόζης στην Αττική, αποτελούν τα δυο νεκροταφεία της ελληνικής επικράτειας στα οποία ενταφιάστηκαν οι πάνω από 15.000 Γερμανοί στρατιώτες που έχασαν την ζωή τους σε ελληνικά εδάφη, κατά τη διάρκεια του Ελληνογερμανικού πολέμου⁹⁷. Το Νεκροταφείο ιδρύθηκε το 1974 από τον πρώην Γερμανό διοικητή Gericke. Στο χώρο αυτό έχουν ταφεί 4.465 Γερμανοί στρατιώτες από όλη την Κρήτη, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν αλεξιπτωτιστές που σκοτώθηκαν κατά την εισβολή στην Κρήτη⁹⁸.

Υφιστάμενη κατάσταση: Ο χώρος βρίσκεται σήμερα σε αρκετά καλή κατάσταση και έχει μεγάλη επισκεψιμότητα. Η φροντίδα του κοιμητηρίου γίνεται από τον Σύνδεσμο Φροντίδας Γερμανικών Τάφων Πολέμου (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V.), έναν ιδιωτικό σύλλογο με έδρα το Κάσσελ, με εντολή της Γερμανικής Κυβέρνησης. Ο σύλλογος έχει αναλάβει τη φροντίδα παρόμοιων νεκροταφείων σε όλο τον κόσμο⁹⁹.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%93%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%9D%CE%B5%CE%BA%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CF%86%CE%B5%CE%AF%CE%BF+%CE%9C%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%B5/@35.5225582,23.8266702,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8a725d980721:0x9a89dc7c9c03ca49!8m2!3d35.5225539!4d23.8311549>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται διαδικτυακό υλικό και πλούσιο φωτογραφικό υλικό.

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του Γερμανικού νεκροταφείου Μάλεμε (2022)

Εικ.2 Άποψη του Γερμανικού νεκροταφείου

⁹⁷<http://www.maleme.info/el/sightseeing/germaniko-nekrotafeio.html>

⁹⁸Ο.Π.

⁹⁹Ο.Π.

Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων

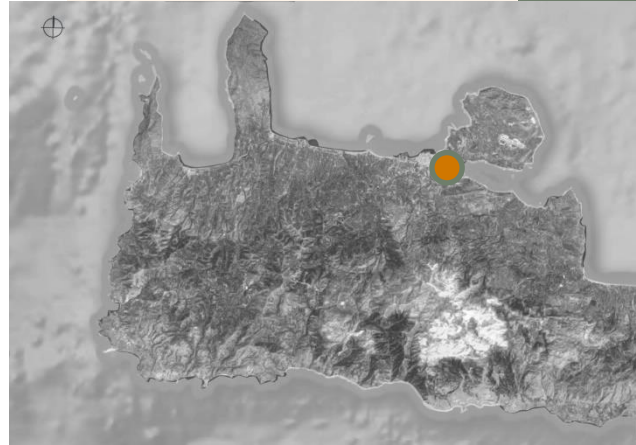
Ιστορικό: Με το πέρας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, κατασκευάζεται από την Κοινοπολιτειακή Επιτροπή νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας για την ταφή όλων των στρατιωτών της Κοινοπολιτείας που πολέμησαν στην Κρήτη. Αρχιτέκτων του μνημείου ήταν ο Louis de Soissons. Οι ενταφιασμοί στο κοιμητήριο είναι : Ηνωμένο Βασίλειο 862 άτομα, Καναδάς 5 άτομα, Αυστραλία 197 άτομα, Νέα Ζηλανδία 446 άτομα, Νότια Αφρική 9, Ινδία 1, Λοιποί 7, Σύνολο 1527¹⁰⁰.

Υφιστάμενη κατάσταση: Ο χώρος βρίσκεται σήμερα σε αρκετά καλή κατάσταση και έχει μεγάλη επισκεψιμότητα. Την συντήρησή του έχει αναλάβει η Κοινοπολιτειακή Επιτροπή, ενώ παράλληλα οργανώνονται ετήσιες εκδηλώσεις εις μνήμην των θυμάτων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9D%CE%B5%CE%BA%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CF%86%CE%B5%CE%AF%CE%BF+%CE%A3%CF%85%CE%BC%CE%BC%CE%AC%CF%87%CF%89%CE%BD/@35.5001989,24.0588766,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c7e1270348dad:0x77e195f32b59bc34!8m2!3d35.5001946!4d24.0610653>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται διαδικτυακό υλικό και πλούσιο φωτογραφικό υλικό.

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του Συμμαχικού νεκροταφείου Βλητέ (2022)

Εικ.2 Πανοραμική άποψη του Συμμαχικού νεκροταφείου

¹⁰⁰<https://www.chania.gr/archive/souda/www.souda.gr/visitor/cemetery-for-allies/cemetery-for-allies.html>

Ιστορικό: Η έκβαση της Μάχης της Κρήτης μπορεί να ήταν υπέρ των Γερμανών, παρά ταύτα ήταν μια νίκη πολύνεκρη. Υπολογίζεται πως χάθηκαν περί τους 18.500 Γερμανοί στρατιώτες έναντι λίγων αναλογικά αντιπάλων¹⁰¹. Με το πέρας της Μάχης, οι Γερμανοί θα στήσουν λίγο έξω από τα Χανιά, στην περιοχή του Κάτω Γαλατά, ένα μνημείο, συμβολικό της από αέρας επίθεσης και κατάκτησης της νήσου. Πρόκειται για ένα βάθρο ύψους 7 μέτρων, στην κορυφή του οποίου τοποθετήθηκε ένα αετός σε στάση επίθεσης¹⁰². Στο πέτρινο βάθρο επικολλήθηκε μαρμάρινη πλάκα με την επιγραφή: «Σε σας, νεκροί, ανήκει το ευχαριστώ, γιατί μακριά της πατρίδας, πιστοί στον όρκο σας προς την σημαίαν, δώσατε τη ζωή σας για τη μεγάλη Γερμανία»¹⁰³.

Το μνημείο δεν κατεδαφίστηκε με την πάροδο του πολέμου, καθώς οι κάτοικοι των Χανίων πάντα το ερμήνευαν και ως ανάμνηση των ηρωισμών και της αντίστασης. Ανά τις δεκαετίες αποτέλεσε θέμα συζήτησης ως προς την αξιοποίηση και ανάδειξή του. Στις αρχές της νέας χιλιετίας γινόταν λόγος για φθορά του μεταλλικού σκελετού του αετού από τις καιρικές συνθήκες. Λίγο καιρό αργότερα ο αετός απομακρύνεται από το βάθρο.

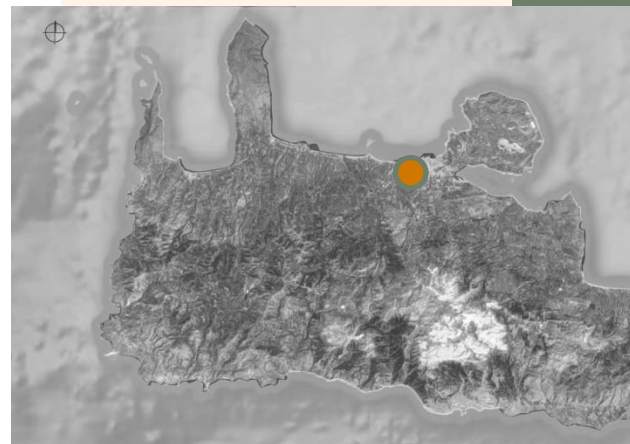
Υφιστάμενη κατάσταση: Στον άμεσο περιβάλλοντα χώρο του τμήματος του μνημείου που διατηρείται, έχουν οικοδομηθεί κτήρια, τα οποία του στερούν σημαντικά την αίσθηση ανάδειξης που το διακατείχε, και το καθιστούν πλέον σχεδόν μη αντιληπτό. Παράλληλα, η βάση του μνημείου έχει υποστεί σημαντική ανθρωπογενή φθορά, κυρίως από τοιχογραφήματα.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%93%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%A0%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AF/@35.5062218,23.9913397,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c7d7a41a03cb7:0x1267fb577c43f6a9!8m2!3d35.5062175!4d23.9935284>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Χαρωνίτη, Β., Δρουδάκη, Αλεξ., *Ιστορικοί τόποι της Κρήτης*, εκδ. Σμυρنيωτάκης, Αθήνα, 1990

Εικ.1 Το ναζιστικό ηρώο λίγο μετά την ανέγερσή του

Εικ. 2 Η βάση του μνημείου σήμερα

¹⁰¹Χαρωνίτη, Β., Δρουδάκη, Αλεξ., *Ιστορικοί τόποι της Κρήτης*, εκδ. Σμυρنيωτάκης, Αθήνα, 1990, σελ.33

¹⁰²Το γερμανικό πουλί ήταν αντίγραφο εμβλήματος των αλεξιπτωτιστών που απονεμόταν στους στρατιώτες της Luftwaffe μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης τους στα άλματα (<https://agonaskritis.gr>)

¹⁰³Χαρωνίτη, Δρουδάκη, Ο.Π.

Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών σε διαφορετικές περιοχές του Νομού Χανίων

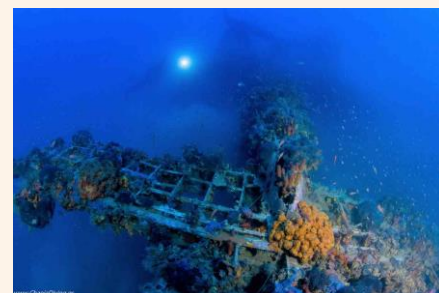
Ιστορικό: Όπως γίνεται αντιληπτό, τόσο από την άμεση επαφή του Ν. Χανίων με τη θάλασσα όσο και από το ίδιο το σχέδιο «Ερμής», με τις από αέρας και κατόπιν από θάλασσας αποβάσεις του, η βύθιση πλοίων και η πτώση αεροσκαφών, κυρίως εντός του κόλπου της Σούδας, ήταν αναμενόμενες. Έτσι, διαμορφώθηκε σταδιακά ένα σύνολο ναυαγίων, τα οποία ανακαλύφθηκαν και συνεχίζουν να ανακαλύπτονται από ερευνητές, ντόπιους δύτες ή επισκέπτες που επιδίδονται στις καταδύσεις. Το βάθος εντοπισμού τους κυμαίνεται από 8 έως και 120 μέτρα¹⁰⁴. Ενδεικτικά παρατίθενται ορισμένα εκ των ναυαγίων αυτών¹⁰⁵:

- Ναυάγιο του Pier Luigi, ανοιχτά του ναύσταθμου της Σούδας
- Ναυάγιο συμμαχικών μεταγωγικών πλοίων στον κόλπο της Σούδας
- Ναυάγιο Ελληνικού φορτηγού ατμόπλοιο ΚΥΡΙΑΚΗ στον κόλπο της Σούδας
- Ναυάγιο Αυστραλιανού αποβατικού A6 ή A20 στον Μπάλο
- Ναυάγιο αποβατικού TLC A6 στα Φαλάσαρνα
- Αεροναυάγιο Γερμανικού καταδιωκτικού Bf109 στο Καλάμι της Σούδας
- Αεροναυάγιο πολεμικού αεροσκάφους Arado Ar 196
- Αεροναυάγιο Γερμανικού πολεμικού αεροσκάφους στο Γεράνι

Υφιστάμενη κατάσταση: Τα περισσότερα εκ των ναυαγίων έχουν αποδοθεί έπειτα από εισήγηση της Εφορίας Ενάλιων Αρχαιοτήτων για καταδύσεις αναψυχής.

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Bendon, Michael James, *The forgotten Flotilla*, εκδ. Ligare Book Printers, Σύδνεϋ, 2014

Εικ.1 Ναυάγιο μεταγωγικών πλοίων στον κόλπο της Σούδας
Εικ.2 Αεροναυάγιο του πολεμικού αεροσκάφους Arado Ar 196

¹⁰⁴<https://www.ertnews.gr/perifereiakoi-stathmoi/chania/apeleytheronontai-exi-naya-gia-ploi-on-kai-aeropla-non-gia-organomenes-katadyseis-sta-kania/>

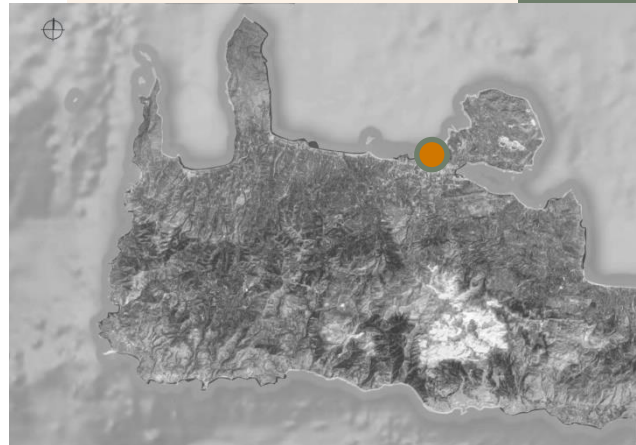
¹⁰⁵Εκτενής καταγραφή των ναυαγίων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Κρήτη έχει πραγματοποιηθεί από τον Άγγλο αρχαιολόγο Michael James Bendon στο έργο του «*The forgotten Flotilla*».

V. Μουσεία και ιδιωτικές συλλογές

Ιστορικό: Το Ναυτικό Μουσείο Κρήτης εντοπίζεται στην είσοδο του φρουρίου Φιρκά στο παλαιό λιμάνι των Χανίων. Εγκαινιάσθηκε την 27^η Μαΐου 1973, στην 32^η επέτειο της Μάχης της Κρήτης, από τον Αντιναύαρχο Αρ. Γιαννόπουλο Π.Ν.¹⁰⁶ Μεταξύ των θεματικών ενότητων του, το Μουσείο διαθέτει πληθώρα εκθεμάτων που αφορούν στη Μάχη της Κρήτης και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αξιόλογη είναι η συλλογή αντικειμένων από το σύνολο των συμμαχικών δυνάμεων που πολέμησαν στην Κρήτη.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9D%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF+%CE%9A%CF%81%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%82/@35.5181593,24.0138002,17z/data=!3m1!4m5!3m4!1s0x149c7dbc4a4179cf:0xda13e2e6cf2aa1b!8m2!3d35.518155!4d24.0159889>

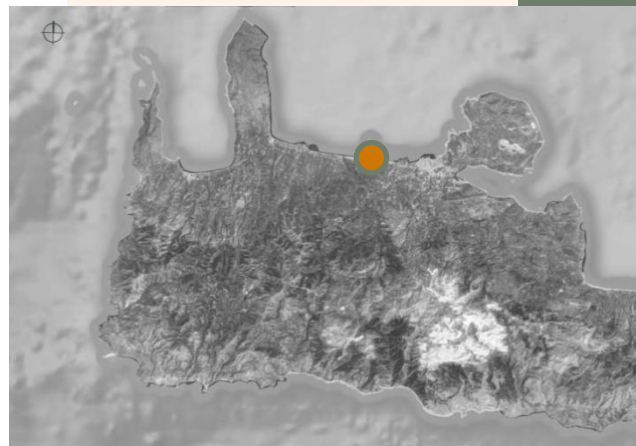
Εικ.1 Το Ναυτικό Μουσείο Κρήτης
Εικ.2 Έκθεση αφιερωμένη στη Μάχη της Κρήτης

¹⁰⁶ <http://mar-mus-crete.gr/to-moyseio/genika-kai-idrysi/>

Ιστορικό: Οι στοές του Άνω Πλατανιά κατασκευάστηκαν από τους Κρητικούς καταναγκαστικά για λογαριασμό των Γερμανών, με τους δεύτερους να τις χρησιμοποιούν για την φύλαξη και διακίνηση πολεμοφοδίων στο διάστημα 1942-1945 ¹⁰⁷. Με προσπάθειες των κατοίκων ξεκίνησε το 2010 η προσπάθεια ανάδειξης των χώρων αυτών και μετατροπής τους σε πολεμικό μουσείο. Το μουσείο-καταφύγιο έχει μήκος 200 μέτρα με 13 θαλάμους που έχουν διατηρηθεί στην αρχική τους μορφή. Στον χώρο εντοπίζονται εκθέματα από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, δωρεές από το εξωτερικό, ιστορικές φωτογραφίες και αντικείμενα της περιόδου της Μάχης της Κρήτης ¹⁰⁸. Σε κάποια σημεία των τοιχωμάτων υπάρχουν γραμμένα ονόματα Γερμανών στρατιωτικών που υπηρέτησαν στην περιοχή, γερμανικοί σταυροί και η σβάστικα, ενώ στον εξωτερικό χώρο υπάρχει οπλισμός εκείνης της εποχής, όπως βλήματα αντιαεροπορικών, νάρκες θαλάσσης, τορπιλοσωλήνες και άλλα ¹⁰⁹.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%93%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82+%CE%A3%CF%84%CE%BF%CE%AD%CF%82+%CE%A0%CE%BB%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%AC/@35.5143204,23.9098729,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8829ff88aa95:0xbcd720c4c639fa83!8m2!3d35.5143044!4d23.9120718>

Εικ.1 Το Μουσείο – Καταφύγιο στον Άνω Πλατανιά
Εικ.2 Τμήμα των υπόγειων στοών

¹⁰⁷<https://www.archaiologia.gr/blog/2018/05/22>

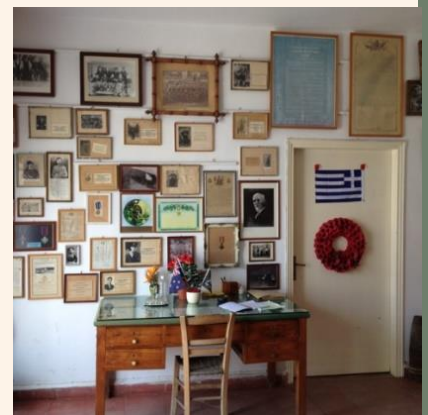
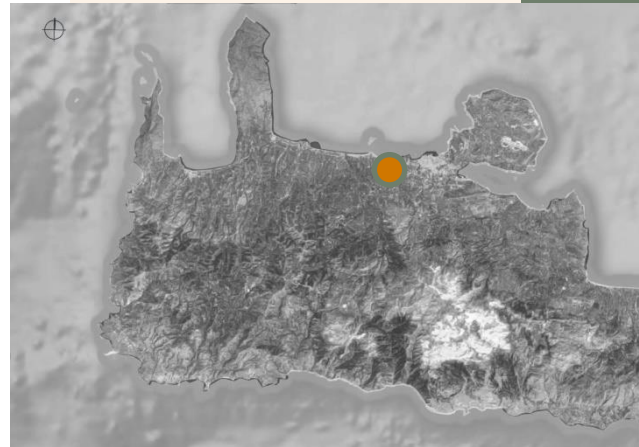
¹⁰⁸Ο.Π.

¹⁰⁹Ο.Π.

Ιστορικό: Το Μουσείο του Γαλατά αποτελεί την ιδιωτική συλλογή του Στέλιου Τριπαλιτάκη. Εντοπίζεται στην πλατεία της Μάχης του 1941 στον Γαλατά μαζί με το ομώνυμο μνημείο. Τα αντικείμενα του μουσείου καλύπτουν όλες της περιόδους της νεώτερης ιστορίας της Ελλάδας από το 1669 έως το 1945 και αρκετά εξ αυτών υπάγονται στην Μάχη της Κρήτης και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ¹¹⁰.

Θέση:

https://www.google.com/maps/place/Museum+Battle+of+Galatas/@35.49935,23.9614494,17.79z/data=!4m9!1m2!2m1!1zzrzOv8-Fz4POtc65zr8gxrPOsc67zrHPHM6x!3m5!1s0x149c873506b99f17:0x15695834603388d3!8m2!3d35.4990813!4d23.9634398!15sChvOvM6_z4XPg861zrnOvyDOs86xzrvOsc-EzrGSAQZtdXNldW3gAQA

Εικ.1 Μουσείο Γαλατά

¹¹⁰<https://kriti360.gr/ston-galata-ena-polemiko-mousio-sta-kania-ftiagmeno-apo-meraki-ke-tin-orexi-tou-idioktiti-tou-pics/>

Ιστορικό: Το Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου αφορά στην ιδιωτική συλλογή του Γεωργίου Χατζηδάκη, με αντικείμενα από την Κρητική Επανάσταση και τους δυο Παγκοσμίους Πολέμους, με μεγάλο μέρος της να αποτελούν τα εκθέματα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και της Μάχης της Κρήτης (πάνω από 2.000 αντικείμενα της περιόδου 1940-1944). Πέραν των συνηθών εκθεμάτων, όπως όπλα ή στολές, η συλλογή περιλαμβάνει και μια σειρά σπανιοτέρων αντικειμένων όπως προπαγανδιστικά φυλλάδια, αυθεντικές σημαίες των Ναζί, είδη προσωπικής υγιεινής και προσωπικά αντικείμενα στρατιωτών και μια μαρμάρινη πλάκα με έμβλημα των Ναϊτών Ιπποτών, που επίσης χρησιμοποιούταν από τους Ναζί ως έμβλημα.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF+%CE%91%CF%83%CE%BA%CF%8D%CF%86%CE%BF%CF%85/@35.2956198,24.1838776,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b7d2bf87c444f:0x4d206d395e6977fa!8m2!3d35.2956154!4d24.1860663>

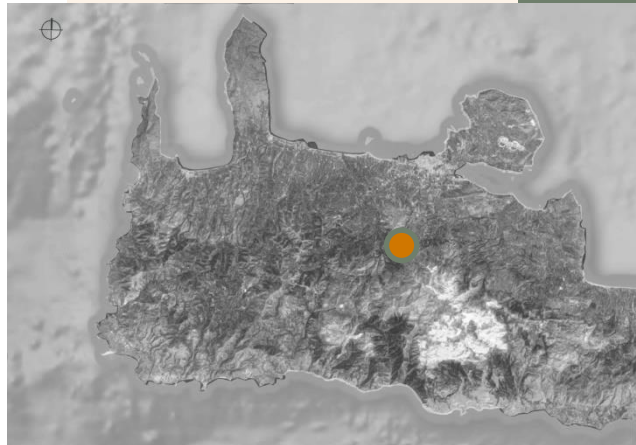
Εικ.1 Συλλογή βλημάτων στην αυλή του μουσείου
Εικ.2 Ο Ανδρέας Χατζηδάκης με την συλλογή του πατέρα του

Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θέρισου, Δήμος Χανίων

Ιστορικό: Το Μουσείο Εθνικής Αντίστασης στο Θέρισο εγκαινιάσθηκε το 2003 και εκθέτει αντικείμενα συσχετισμένα με την αντιστασιακή δράση στην Κρήτη στο διάστημα 1941-1945. Στους χώρους του μουσείου φιλοξενούνται όπλα και κειμήλια αγωνιστών, το τυπογραφείο και η γραφομηχανή της Εθνικής Αντίστασης, πολεμικά αντικείμενα της κατοχικής περιόδου (κράνη, ξιφολόγχες, κάλυκες, σφαίρες, χειροβομβίδες κλπ.), το αρχείο της Γερμανικής Γκεστάπο στα Χανιά, πρωτότυπο αντιστασιακό υλικό, χάρτες με τις κυριότερες μάχες που δόθηκαν στην Κρήτη την περίοδο της Γερμανικής κατοχής και πολλές φωτογραφίες πρωτεργατών – αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης ενάντια στους Γερμανούς κατακτητές¹¹¹.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF+%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82+%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82+1941-1945/@35.4052434,23.9794226,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c85c4a25d34bf:0x2aa41af3f3427807!8m2!3d35.4052391!4d23.9839073>

Εικ.1 Μουσείο Εθνικής Αντίστασης
Θέρισου

¹¹¹ <https://www.archaiologia.gr/blog/photo>

Λοιπά σημεία ενδιαφέροντος

Πέραν των 44 σημείων ενδιαφέροντος που παρουσιάσθηκαν παραπάνω, έχουν εντοπισθεί και πρόκειται να διερευνηθούν ακόμη 52. Τα σημεία αυτά ενδέχεται επίσης να ενταχθούν στο ενιαίο δίκτυο μνημειακών χώρων και ιστορικών τόπων, και στα επιμέρους δίκτυα που το απαρτίζουν. Πρόκειται για 2 οικισμούς, 4 πεδία μαχών, 11 τόπους εκτέλεσης, 17 στρατιωτικές εγκαταστάσεις και τόπους στρατιωτικών επιχειρήσεων, 4 μουσεία και ιδιωτικές συλλογές, 2 μνημειακά αντικείμενα ιδιαίτερης σημασίας, 5 σύνολα και ακόμη 7 σημεία ενδιαφέροντος που δεν υπόκεινται στις ανωτέρω κατηγορίες. Συγκεκριμένα:

Οικισμοί:

1. Οικισμός Κακοδίκι, Δήμος Καντάνου Σελίνου
2. Οικισμός Πλεμενιανά, Δήμος Καντάνου Σελίνου

Πεδία μαχών και τόποι εκτέλεσης:

1. Πεδίο Μάχης στην Τσακίστρα και στους Κάμπους Κεραμειών, Δήμος Χανίων
2. Πεδίο Μάχης στις Βουκολιές, , Δήμος Πλατανιά
3. Πεδίο Μάχης στον Κάστελλο, Θερισσιανές Μαδάρες, Δήμος Χανίων
4. Πεδίο Μάχης στον Άστρικα, το 1945 μετά τη λήξη του πολέμου, Δήμος Πλατανιά
5. Σημείο εκτέλεσης στο Πατελάρι, Δήμος Πλατανιά
6. Σημείο εκτέλεσης στο Δαράτσο, Δήμος Χανίων
7. Σημείο εκτέλεσης στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
8. Σημείο εκτέλεσης στον Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά
9. Σημείο εκτέλεσης στο Μόδι, Δήμος Πλατανιά
10. Σημείο εκτέλεσης στο Κολυμβάρι, Δήμος Πλατανιά
11. Σημείο εκτέλεσης στον Πλατανιά, Δήμος Πλατανιά
12. Σημείο εκτέλεσης στον Δραπανιά, Δήμος Κισσάμου
13. Σημείο εκτέλεσης στον Βατόλακκο, Δήμος Πλατανιά
14. Σημείο εκτέλεσης στα Μεσκλά, Δήμος Πλατανιά
15. Σημείο εκτέλεσης στη Χρυσαιγή, Δήμος Πλατανιά

Στρατιωτικές εγκαταστάσεις και τόποι στρατιωτικών επιχειρήσεων:

1. Θέση Φώκες στα Λευκά Όρη, τόπος εξόντωσης γερμανικής εφοδιοπομπής και απελευθέρωση οροπεδίου Ομαλού
2. Στρατώνες – «Παράγκες» στη Δρακώνα, Δήμος Χανίων
3. Στρατηγικό ύψωμα 107 στη Βλαχερωνίτισσα, Δήμος Πλατανιά
4. Συμμαχικό Επιτελείο Β'Π.Π., Δήμος Πλατανιά
5. Συμμαχικές εγκαταστάσεις πρώτου φορητού ραντάρ στο Ξαμμουδοχώρι, Δήμος Πλατανιά
6. Αποθήκες καυσίμων και γερμανικές εγκαταστάσεις στις Βουκολιές, Δήμος Πλατανιά
7. Υπόγειες στοές σε Άνω Πλατανιά, Σιρίλι, Πολεμάρχι, Δήμος Πλατανιά
8. Πυροβολείο στο Ακρωτήρι Σπάθα, σημείο «Σπαθί», Δήμος Πλατανιά
9. Πυροβολείο στην παραλία του Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
10. Πυροβολείο στον Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά
11. Γερμανικές στρατιωτικές εγκαταστάσεις στους Λάκκους
12. Σχολή αντιαεροπορικού πυροβολικού και γερμανικές αποθήκες πολεμοφοδίων στην Ιερά Μονή Αγίας Τριάδας Τζαγκαρόλων, Δήμος Χανίων
13. Σημείο εξόρυξης σιδήρου στη Ραβδούχα, για χρήση από τα γερμανικά στρατεύματα, Δήμος Πλατανιά

14. Θέση συμμαχικού ασύρματου στα Κοτσουφιάνα, Δήμος Πλατανιά
15. Θέση αεροδιαδρόμου στον Ομαλό για εφοδιασμό γερμανικών δυνάμεων στη Μ.Ανατολή
16. Φυλακές εξορίστων στη Γαύδο, Δήμος Γαύδου
17. Φαράγγι Ζούρβας, από όπου γινόταν μεταφορά χρυσού στη Μ. Ανατολή από τους Γερμανούς, Δήμος Πλατανιά

Μουσεία και ιδιωτικές συλλογές:

1. Μουσείο Κανδάνου, Δήμος Καντάνου – Σελίνου
2. Μουσείο Κεραμειών, Δήμος Χανίων
3. Ιδιωτική μουσειακή συλλογή στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
4. Μουσείο για τον Γιώργη Ψυχουντάκη, μαντατοφόρο της Αντίστασης στην Ασή Γωνιά, Δήμος Αποκορώνου

Μνημειακά αντικείμενα ιδιαίτερης σημασίας:

1. Ανδριάντας ανθυπολοχαγού Λαζόπουλου
2. Άγαλμα Ελευθερίας στο Ακρωτήρι, Δήμος Χανίων

Σύνολα:

1. Δίκτυο κτηρίων της χωροφυλακής στο Ν. Χανίων
2. Σύνολο ραδιοφωνικών σταθμών που χρησιμοποιήθηκαν από τους Γερμανούς ή την αντίσταση στο Ν. Χανίων
3. Σύνολο διοικητικών και δημοσίων κτηρίων που επιτάχθηκαν από τους Γερμανούς στο Ν. Χανίων (π.χ. Μέγαρο Δικαστηρίων - γραφεία γερμανικής υπηρεσίας «Φελντκομαντατούρ», Λιμεναρχείο, Δημαρχείο, Στρατοδικείο, Τελωνείο, Τράπεζα της Ελλάδος κ.α.)
4. Σύνολο τυπογραφείων και βιβλιοδετειών που χρησιμοποίησαν οι Γερμανοί στην πόλη των Χανίων
5. Σύνολο κινηματογράφοι της πόλης των Χανίων που επέταξαν οι Γερμανοί ως χώρους προπαγάνδας

Άλλα σημεία ενδιαφέροντος:

1. «Πελεκαπίνα» ή έπαυλη Κ.Μάνου στον Κλαδισό, γραφεία και κατοικία του πρώτου στρατιωτικού διοικητή του «Φρουρίου Κρήτης» Αντρέ, Δήμος Χανίων
2. Οικία Βενιζέλου στη Χαλέπα, η δεύτερη κατοικία του στρατιωτικού διοικητή, Δήμος Χανίων
3. Οικία και σπήλαιο στον Βατουδιάρη, όπου έλαβε χώρα η πρώτη συνεδρίαση της Α.Ε.Α.Κ., Δήμος Αποκορώνου
4. Μεταλλική γέφυρα Ταυρωνίτη, ανατινάχθηκε και πλέον έχει χαρακτηριστεί νεώτερο μνημείο, Δήμος Πλατανιά
5. Παλιό στρατιωτικό νοσοκομείο και τα παραρτήματά του, Δήμος Χανίων
6. «Θύλακες» αντίστασης στα Μεσκλά, Δήμος Πλατανιά
7. «Θύλακες» αντίστασης στα Παλαιά Ρούματα, Δήμος Πλατανιά

Κεφάλαιο Β' – Η πρόταση για την συγκρότηση του δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων

**Ζητήματα συμπερίληψης και συγκρότηση του
προτεινόμενου δικτύου και των επιμέρους δικτύων**

Έχοντας ως στόχο την εξέταση των σημείων ενδιαφέροντος ως προς την ελκυστικότητα και τις δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος προκύπτουν οι παρακάτω πίνακες:

Μνημεία και μνημειακοί τόποι	Υπαρξη σημαντικού καταλοίπου	Προσβασιμότητα	Γειτνίαση με τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους
Οικισμοί και Μαρτυρικοί τόποι			
Παλαιά Πόλη Χανίων	•	•	
Οικισμός Μάλεμε	•	•	
Οικισμός Ταυρωνίτης	•	•	
Οικισμός Φλώρια	•	•	
Οικισμός Κάνδανος	•	•	•
Οικισμός Κουστογέρακο	•	•	•
Οικισμός Λιβαδάς	•	•	•
Οικισμός Μονή	•	•	•
Οικισμός Κακόπετρος	•	•	
Οικισμός Κοντομαρί	•	•	
Οικισμός Σκινές	•	•	•
Τόποι μαχών και εκτελέσεων			
Κεραμειά και Πεδίο Μάχης της Παναγιάς	•	•	•
Πεδίο Μάχης του Γαλατά	•	•	
Πεδίο Μάχης Στύλου - Μπαμπαλή Αποκορώνου	•	•	•
Πεδίο Μάχης Βαφέ Αποκορώνου	•	•	•
Πεδίο Μάχης Ανάβου	•		
Πεδίο Μάχης Αγριμοκεφάλας - Μεσαυλιών	•		
Πεδίο Μάχης Θερίσου	•		•
Τόπος διαφυγής Συμμάχων - Χώρα Σφακίων	•	•	•
Τόπος εκτέλεσης στο Κυρτωμάδο			
Τόπος εκτέλεσης στον Αλικιανό	•		
Τόπος εκτέλεσης στις Στέρνες	•		
Τόπος εκτέλεσης στα Περβόλια	•		
Τόπος εκτέλεσης στον Κερίτη	•		
Τόπος εκτέλεσης στον Καλλικράτη			
Τόπος εκτέλεσης στη Μαλάθυρο			•
Στρατιωτικές εγκαταστάσεις			
Αεροδρόμιο Μάλεμε	•	•	
Φυλακές Αγυιάς	•	•	
Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών	•	•	
Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό	•		•
Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά	•	•	
Φρούριο Ιτζεδίν	•	•	•
Ναζιστικά πυροβολεία στο Κολυμβάρι	•		
Οχυρωματικά έργα στην Παλαιόχωρα	•		
Τόποι μνήμης			
Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε	•	•	
Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας	•	•	
Γερμανικό πουλί	•	•	
Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών	•		
Μουσεία και συλλογές			
Ναυτικό Μουσείο Κρήτης	•	•	
Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά	•	•	
Μουσείο Γαλατά	•	•	
Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου	•	•	•
Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου	•	•	•

Πιν.1 Εξέταση των ευρημάτων βάσει της ύπαρξης κτηριακού καταλοίπου, την προσβασιμότητα και τη γειτνίαση με τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους

Μνημεία και μνημειακοί τόποι	Αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον	Γειτνίαση με αρχαιολογικό χώρο	Υποστήριξη από "storytelling"
Οικισμοί και Μαρτυρικοί τόποι			
Παλαιά Πόλη Χανίων	•	•	•
Οικισμός Μάλεμε		•	•
Οικισμός Ταυρωνίτης		•	•
Οικισμός Φλώρια	•		•
Οικισμός Κάνθανος	•	•	•
Οικισμός Κουστογιέρακο	•		•
Οικισμός Λιβαδάς	•	•	•
Οικισμός Μονή	•	•	•
Οικισμός Κακόπετρος	•		•
Οικισμός Κοντομαρί	•		•
Οικισμός Σκινές	•		•
Τόποι μαχών και εκτελέσεων			
Κεραμειά και Πεδίο Μάχης της Παναγιάς			•
Πεδίο Μάχης του Γαλατά			•
Πεδίο Μάχης Στύλου - Μπαμπαλή Αποκορώνου	•	•	•
Πεδίο Μάχης Βαφέ Αποκορώνου	•		•
Πεδίο Μάχης Ανάβου	•		•
Πεδίο Μάχης Αγριμokeφάλας - Μεσαυλιών	•		•
Πεδίο Μάχης Θερίσου	•		•
Τόπος διαφυγής Συμμάχων - Χώρα Σφακίων	•	•	•
Τόπος εκτέλεσης στο Κυρτωμάδο	•		•
Τόπος εκτέλεσης στον Αλικιανό	•		•
Τόπος εκτέλεσης στις Στέρνες	•		•
Τόπος εκτέλεσης στα Περβόλια	•		•
Τόπος εκτέλεσης στον Κερίτη			•
Τόπος εκτέλεσης στον Καλλικράτη	•	•	•
Τόπος εκτέλεσης στη Μαλάθυρο	•		•
Στρατιωτικές εγκαταστάσεις			
Αεροδρόμιο Μάλεμε		•	•
Φυλακές Αγκιάς	•		•
Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών	•	•	
Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό			•
Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά		•	•
Φρούριο Ιτζεδίν	•	•	•
Ναζιστικά πυροβολεία στο Κολυμβάρι			•
Οχυρωματικά έργα στην Παλαιόχωρα	•	•	•
Τόποι μνήμης			
Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε		•	
Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας			
Γερμανικό πουλί			•
Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών			•
Μουσεία και συλλογές			
Ναυτικό Μουσείο Κρήτης		•	
Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά			•
Μουσείο Γαλατά			•
Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου		•	
Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου			•

Πιν.2 Εξέταση των ευρημάτων βάσει του αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος, της γειτνίασης με αρχαιολογικό χώρο και της υποστήριξης από το «storytelling»

Από τους δύο πίνακες προκύπτουν μεταξύ άλλων τα εξής συμπεράσματα:

- Οι οικισμοί ανταποκρίνονται σε αρκετές προϋποθέσεις προκειμένου να ενταχθούν σε ένα δίκτυο σε συσχετισμό με άλλα σημεία ενδιαφέροντος του Ν. Χανίων.
- Τα πεδία μαχών και οι τόποι εκτελέσεων είναι άμεσα συνδεδεμένοι με περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, κυρίως της ενδοχώρας του νομού Χανίων και συνοδεύονται από σημαντικά στοιχεία άυλης παράδοσης. Ωστόσο, υστερούν σε πολλές περιπτώσεις στο ζήτημα της προσβασιμότητας, στην αντιληπτικότητα και τον εντοπισμό του συγκεκριμένου ιστορικού σημείου.
- Οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις υπερτερούν, όπως είναι αναμενόμενο, στην ύπαρξη κτηριακού καταλοίπου.
- Οι τόποι μνήμης σε ένα μέρος τους έχουν ήδη αναδειχθεί ως χωρικές μαρτυρίες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Δεδομένης της τυπολογικής κατηγοριοποίησης των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων, το κυρίως δίκτυο των 44 σημείων (Δ), μπορεί διακριθεί σε 5 επιμέρους δίκτυα ως εξής:

- i. Δ1.1 – Δίκτυο οικισμών
 - ii. Δ1.2 – Δίκτυο πεδίων μαχών και τόπων εκτελέσεων
 - iii. Δ1.3 – Δίκτυο στρατιωτικών εγκαταστάσεων
 - iv. Δ1.4 – Δίκτυο τόπων μνήμης
 - v. Δ1.5 – Δίκτυο μουσείων και ιδιωτικών συλλογών
- τα οποία θα συμπεριλαμβάνουν και τα αντίστοιχα σημεία όπως έχουν παρουσιασθεί στους καταλόγους.

Μια δεύτερη κατηγοριοποίηση μπορεί να ακολουθήσει τους πίνακες 1, 2 και να οργανωθεί βάσει της ελκυστικότητας των σημείων και τις δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων. Έτσι διακρίνονται τρία υποδίκτυα ως εξής:

- i. Δ2.1 – Τα σημεία ενδιαφέροντος με την μεγαλύτερη ελκυστικότητα και τις μεγαλύτερες δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων (ικανοποιούν 5 ή 6 εκ των 6 προϋποθέσεων που τέθηκαν ανωτέρω)

- Παλαιά Πόλη Χανίων, Δήμος Χανίων
- Οικισμός Κάνδανος, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
- Οικισμός Κουστογέρακο, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
- Οικισμός Λιβαδάς, Δήμος Καντάνου – Σελίνου
- Οικισμός Μονή, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
- Οικισμός Σκινές, Δήμος Πλατανιά
- Πεδία Μαχών Στύλου και Μπαμπαλή, Δήμος Αποκορώνου
- Πεδίο Μάχης Βαφέ, Δήμος Αποκορώνου
- Τόπος συμπλοκών και διαφυγής συμμαχικών στρατευμάτων στη Χώρα Σφακίων, Δήμος Σφακίων
- Φρούριο Ιτζεδίν, Δήμος Χανίων

- ii. Δ2.2 - Τα σημεία ενδιαφέροντος με ενδιάμεση ελκυστικότητα και δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων(ικανοποιούν 3 ή 4 εκ των 6 προϋποθέσεων που τέθηκαν ανωτέρω)

- Οικισμός Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
- Οικισμός Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά
- Οικισμός Φλώρια, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
- Οικισμός Κακόπετρος, Δήμος Πλατανιά
- Οικισμός Κοντομαρί, Δήμος Πλατανιά
- Κεραμειά και Πεδίο Μάχης της Παναγιάς, Δήμος Χανίων
- Πεδίο Μάχης του Γαλατά, Δήμος Χανίων
- Πεδίο Μάχης Ανάβου, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
- Πεδίο Μάχης Αγριμοκεφάλας – Μεσαυλιών, Δήμος Πλατανιά
- Πεδίο Μάχης Θερίσου, Δήμος Χανίων
- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Αλικιανό, Δήμος Πλατανιά
- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Στέρνες, Δήμος Χανίων
- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Περβόλια, Δήμος Χανίων
- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Καλλικράτη, Δήμος Σφακίων
- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Μαλάθυρο, Δήμος Κισσάμου

- Αεροδρόμιο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
- Στρατιωτικές Φυλακές Αγουιάς (τέως Αγροτικές) – Τόπος εκτέλεσης και κράτησης αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων
- Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών – Τόπος κράτησης Ρώσων αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων
- Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό, Δήμος Αποκορώνου
- Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά, Δήμος Αποκορώνου
- Οχυρωματικά έργα στην Παλαιόχωρα, Δήμος Καντάνου Σελίνου
- Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
- Γερμανικό πουλί, Δήμος Χανίων
- Ναυτικό Μουσείο Κρήτης, Δήμος Χανίων
- Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά, Δήμος Πλατανιά
- Μουσείο Γαλατά, Δήμος Χανίων
- Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου, Δήμος Σφακίων
- Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου, Δήμος Χανίων

iii. Δ2.3 - Τα σημεία ενδιαφέροντος με την μικρότερη ελκυστικότητα και τις μικρότερες δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων (ικανοποιούν 1 ή 2 εκ των 6 προϋποθέσεων που τέθηκαν ανωτέρω)

- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Κυρτωμάδο, Δήμος Χανίων
- Τόπος εκτέλεσης στη Γέφυρα του Κερίτη, Δήμος Πλατανιά
- Ναζιστικά πολυβολεία στο Κολυμβάρι, Δήμος Πλατανιά
- Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων
- Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών σε διαφορετικές περιοχές του Νομού Χανίων

Η ευρωπαϊκή εμπειρία

Οι πολιτιστικές θεματικές διαδρομές δεν είναι κάτι νέο στον ευρωπαϊκό χώρο, καθώς ήδη από το 1987 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (Council of Europe) οργανώνει και εμπλουτίζει αντίστοιχα δίκτυα μνημείων και μνημειακών τόπων, με στόχο την ανάδειξη της ευρωπαϊκής ιστορίας και του πολιτισμικού της πλούτου. Το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Πολιτιστικών Διαδρομών - European Institute of Cultural Routes (EICR) δημιούργησε την βάση δεδομένων *Cultural Routes of the Council of Europe Database*, η οποία εμπεριέχει πληροφορίες και διαδραστικούς χάρτες για τις 48 επίσημες πιστοποιημένες πολιτιστικές διαδρομές¹¹² στον ευρωπαϊκό χώρο, οι οποίες τείνουν να είναι διακρατικές, και τους 2,000 φορείς που τις οργανώνουν, όπως πολιτιστικά ιδρύματα, μουσεία, ΜΚΟ, πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα¹¹³. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ποικιλομορφία των επιμέρους θεματικών των δικτύων αυτών. Θεματικές οι οποίες αντλούνται άλλοτε από αμιγώς ιστορικά γεγονότα ή περιόδους και άλλοτε από τις τέχνες και από γνωστές προσωπικότητες. Παραδείγματος χάριν εντοπίζονται οι πολιτιστικές διαδρομές «Η Ευρωπαϊκή διαδρομή του α' Artagnan», «Η διαδρομή του Σιδήρου στα Πυρηναία» ή «Η διαδρομή του Alvar Aalto – Αρχιτεκτονική και Σχεδιασμός του 20^{ου} αιώνα». Τα δίκτυα αυτά, δεδομένου ότι έχουν ως έναυσμα σημαντικές στιγμές της ιστορίας, δεν δύνανται να μην συμπεριλαμβάνουν σημεία ενδιαφέροντος ή ολόκληρες διαδρομές άμεσα συσχετιζόμενες με τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πιο συγκεκριμένα, έχουν συγκροτηθεί οι παρακάτω πολιτιστικές διαδρομές:

- «ATRIUM – Η αρχιτεκτονική των ολοκληρωτικών καθεστώτων του 20^{ου} αιώνα στην συλλογική μνήμη της Ευρώπης»
- «Η Ευρωπαϊκή διαδρομή της Εβραϊκής Κληρονομιάς»
- «Η διαδρομή της απελευθέρωσης της Ευρώπης», η οποία θα αναλυθεί εκτενέστερα ως μελέτη περίπτωσης.

Η «διαδρομή της απελευθέρωσης της Ευρώπης» αποτελεί ένα «διεθνές μνημείο», μια διαδρομή η οποία συνδέει του ιστορικούς τόπους, γεγονότα και αφηγήσεις του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη¹¹⁴. Οργανώνεται από 82 φορείς και συγκροτείται από εκατοντάδες σημεία ενδιαφέροντος στον ευρωπαϊκό χώρο, μεταξύ των οποίων τα εξής¹¹⁵:

- Η Sword Beach, σημείο απόβασης στη Νορμανδία
- Το σπίτι της Άννας Φρανκ στο Άμστερνταμ
- Το Αβαείο Monte Cassino στην Ιταλία, μοναστήρι το οποίο βομβαρδίστηκε από τους Συμμάχους, οι οποίοι πίστευαν ότι χρησιμοποιούταν από τους Γερμανούς ως παρατηρητήριο
- Το «Bastogne War Museum» στο Βέλγιο
- Δεκάδες μουσεία, πεδία μαχών, στρατιωτικές εγκαταστάσεις, χώροι διαμονής, δράσης ή φυλάκισης εξεχουσών προσωπικοτήτων του πολέμου και μνημεία

¹¹²Οι πολιτιστικές διαδρομές αριθμούν τις 48 έως τον Σεπτέμβριο του 2022.

¹¹³<https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/cultural-routes-database-with-interactive-map-now-online>

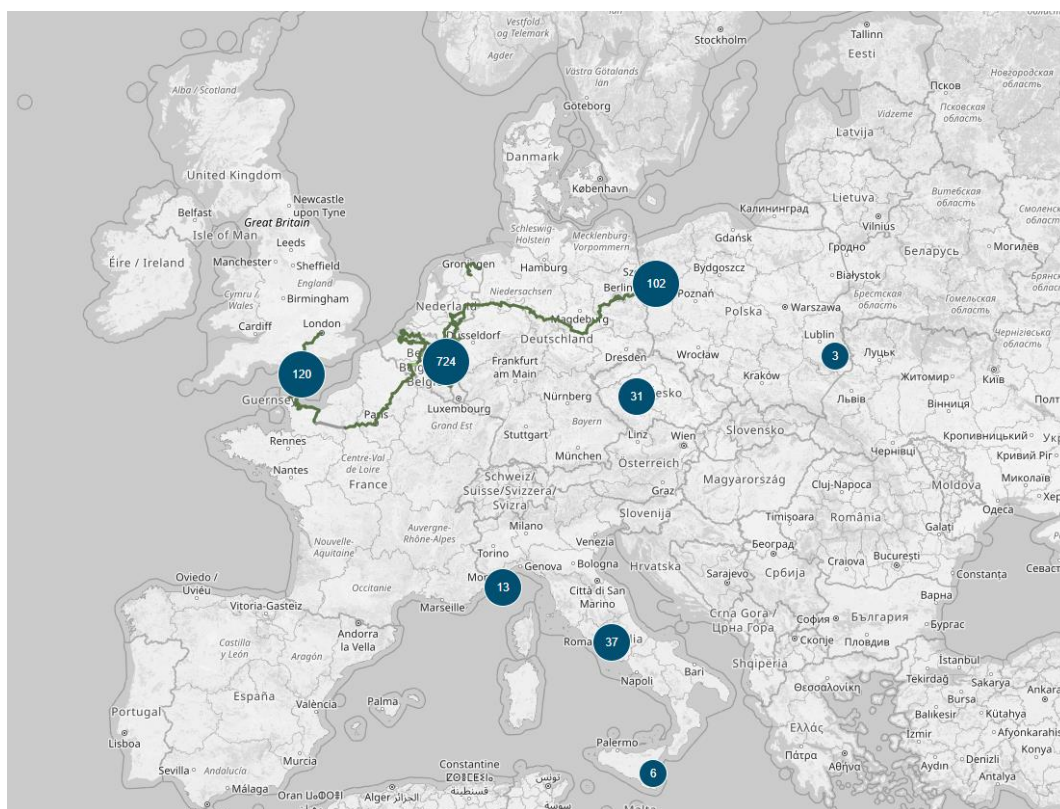
¹¹⁴<https://www.liberationroute.com/>

¹¹⁵Ο.Π.

Λόγω της έκτασης του δικτύου και της διεθνούς του υπόστασης, δημιουργήθηκαν μικρότερες θεματικές διαδρομές, τις οποίες ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ακολουθήσει οδικώς ή πεζός ανά σημεία. Ορισμένες εξ αυτών είναι:

- «Η διαδρομή της καταναγκαστικής εργασίας στο Jersey»
- «Η διαδρομή της απελευθέρωσης του Limburg»
- «Στα βήματα του Sosabowski και των στρατευμάτων του»
- «Η διαδρομή της «Επιχείρησης Market Garden»»

Τόσο το σύνολο του δικτύου όσο και οι επιμέρους θεματικές διαδρομές που το απαρτίζουν έχουν ως κοινό παρονομαστή την ανάδειξη διαφόρων πτυχών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, είτε βασισμένοι σε αυτά καθαυτά τα ιστορικά γεγονότα είτε στο «storytelling» που είθισται να τα συνοδεύει. Στον παρακάτω χάρτη, γίνεται αντιληπτή η συγκέντρωση σημείων ενδιαφέροντος στο βόρειο τμήμα της Κεντρικής Ευρώπης, ιδιαίτερα στην Γερμανία, για λόγους προφανείς.

Η «διαδρομή της απελευθέρωσης της Ευρώπης»

Παρατηρείται επίσης η μεθοδολογία σύστασης και συγκρότησης της πολιτιστικής διαδρομής βασισμένη σε ιστορικά τεκμήρια. Η αφετηρία της εντοπίζεται στη νότια Αγγλία και τη Νορμανδία και ο τερματισμός της στην Φρανκφούρτη. Ακόμη, σειρά σημείων ενδιαφέροντος συγκεντρώνονται και αλλού στον ευρωπαϊκό χάρτη, ωστόσο ακριβώς λόγω αυτής της συγκέντρωσης δεν κρίνεται απαραίτητος ο προκαθορισμός της διαδρομής, παρά μόνον η συνολική καταγραφή τους, όπως στην περίπτωση της Ρώμης ή της Βαρσοβίας.

Παράρτημα 2 - Χάρτες

Η χαρτογράφηση αφορά συνολικά στα 9 παρακάτω δίκτυα:

- i. Δ– Ενιαίο δίκτυο μνημειακών χώρων και ιστορικών τόπων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων ¹¹⁶
- ii. Δ1.1 – Δίκτυο οικισμών
- iii. Δ1.2 – Δίκτυο πεδίων μαχών και τόπων εκτελέσεων
- iv. Δ1.3 – Δίκτυο στρατιωτικών εγκαταστάσεων
- v. Δ1.4 – Δίκτυο τόπων μνήμης
- vi. Δ1.5 – Δίκτυο μουσείων και ιδιωτικών συλλογών
- vii. Δ2.1 – Τα σημεία ενδιαφέροντος με την μεγαλύτερη ελκυστικότητα και τις μεγαλύτερες δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων
- viii. Δ2.2 – Τα σημεία ενδιαφέροντος με ενδιάμεση ελκυστικότητα και δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων
- ix. Δ2.3 – Τα σημεία ενδιαφέροντος με την μικρότερη ελκυστικότητα και τις μικρότερες δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων

Κάθε ένα από αυτά διαθέτει ξεχωριστό χάρτη στον οποίο αριθμούνται με αύξοντα αριθμό τα επιμέρους σημεία του, από την αφετηρία ως τον τερματισμό της διαδρομής. Στο υπόμνημα αναγράφεται η χιλιομετρική απόσταση ανάμεσα σε δυο στάσεις και ο χρόνος μετάβασης από το ένα σημείο στο επόμενο με αυτοκίνητο¹¹⁷. Όσον αφορά στις συνολικές χιλιομετρικές αποστάσεις και τον συνολικό χρόνο διάνυσης των διαδρομών, χωρίς να λαμβάνεται υπόψιν ο χρόνος στάσης ανά σημείο, ισχύουν τα εξής:

Δίκτυο	Χρόνος διάνυσης	Συνολική απόσταση
Δ	10 ώρες 26 λεπτά	356,3 χλμ
Δ1.1	2 ώρες 50 λεπτά	106,8 χλμ
Δ1.2	5 ώρες 21 λεπτά	217,8 χλμ
Δ1.3	3 ώρες 41 λεπτά	154,9 χλμ
Δ1.4	41 λεπτά	30,7 χλμ
Δ1.5	2 ώρες 24 λεπτά	95,9 χλμ
Δ2.1	4 ώρες 27 λεπτά	165,2 χλμ
Δ2.2	6 ώρες 43 λεπτά	276 χλμ
Δ2.3	48 λεπτά	40,3 χλμ

Πιν.3 Χρόνος διάνυσης και χιλιομετρικές αποστάσεις των εννέα δικτύων

Ακόμη, στους χάρτες των δικτύων Δ2.1, Δ2.2 και Δ2.3 συμπεριλαμβάνονται τα Τοπία Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους (Τ.Ι.Φ.Κ.) και οι αρχαιολογικοί χώροι, ως συνδυαστική πληροφορία η οποία μεταξύ άλλων προϋποθέσεων οδήγησε στην κατηγοριοποίηση των δικτύων Δ2.

¹¹⁶ Ο χάρτης του ενιαίου δικτύου ακολουθείται από απεικονίσεις σε μικρότερη κλίμακα για την καλύτερη κατανόηση των προσβάσεων και της μετάβασης από το ένα σημείο στο άλλο. Όλοι οι επιμέρους χάρτες είναι προσανατολισμένοι με τον βορρά προς τα επάνω.

¹¹⁷Όπου πρόκειται για μικρή διαδρομή που πραγματοποιείται κατά κύριο λόγο από πεζούς, αυτό αναγράφεται στο υπόμνημα.

- 1 Οικισμός Κουστογιέρακο, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
8 λεπτά : 3,5 χλμ
- 2 Οικισμός Λιβαδάς, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
11 λεπτά : 6,1 χλμ
- 3 Οικισμός Μονή, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
52 λεπτά : 29,4 χλμ
- 4 Οχυρωματικά έργα, Παλαιόχωρα, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
21 λεπτά : 15,9 χλμ
- 5 Οικισμός Κάνδανος, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
8 λεπτά : 5,6 χλμ
- 6 Πεδίο Μάχης Ανάβου, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
4 λεπτά : 3,8 χλμ
- 7 Οικισμός Φλώρια, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
6 λεπτά : 3,6 χλμ
- 8 Πεδίο Μάχης Αγριοκεφάλας - Μεσσαυλίων, Δήμος Πλατανιά
8 λεπτά : 4,9 χλμ
- 9 Οικισμός Κακόπετρος, Δήμος Πλατανιά
17 λεπτά : 8,7 χλμ
- 10 Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Μαλάθυρο, Δήμος Κισσάμου
29 λεπτά : 17,8 χλμ
- 11 Ναζιστικά πολυβολεία στο Κολυμβάρι, Δήμος Πλατανιά
7 λεπτά : 4,1 χλμ
- 12 Οικισμός Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά
2 λεπτά : 1,2 χλμ
- 13 Αεροδρόμιο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
2 λεπτά : 1,6 χλμ
- 14 Οικισμός Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
6 λεπτά : 2,1 χλμ
- 15 Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
9 λεπτά : 4,5 χλμ
- 16 Οικισμός Κοντομαρί, Δήμος Πλατανιά

Σημεία 17 - 32

- 13 λεπτά : 6,8 χλμ
Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά, Δήμος Πλατανιά
- 16 λεπτά : 6,4 χλμ
Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Κυρτωμάδο, Δήμος Χανίων
- 9 λεπτά : 4,9 χλμ
Τόπος εκτέλεσης στη Γέφυρα του Κερίτη, Δήμος Πλατανιά
- 2 λεπτά : 0,8 χλμ
Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Αλικιανό, Δήμος Πλατανιά
- 6 λεπτά : 3,7 χλμ
Οικισμός Σκινές, Δήμος Πλατανιά
- 17 λεπτά : 12 χλμ
Στρατιωτικές Φυλακές Αγυιάς, Δήμος Χανίων
- 4 λεπτά : 2,1 χλμ
Μουσείο Γαλατά, Δήμος Χανίων
- 1 λεπτό : 0,1 χλμ
Πεδίο Μάχης του Γαλατά, Δήμος Χανίων
- 8 λεπτά : 3,7 χλμ
Γερμανικό πουλί, Δήμος Χανίων
- 8 λεπτά : 4,1 χλμ
Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Περβόλια, Δήμος Χανίων
- 16 λεπτά : 9,8 χλμ
Κεραμεία και Πεδίο Μάχης της Παναγιάς, Δήμος Χανίων
- 10 λεπτά : 5,1 χλμ
Πεδίο Μάχης Θερίσου, Δήμος Χανίων
- 5 λεπτά : 2,7 χλμ
Μουσείο Εθνικής Αντίστασης Θερίσου, Δήμος Χανίων
- 32 λεπτά : 16,7 χλμ
Παλαιά Πόλη Χανίων, Δήμος Χανίων
- 12 λεπτά : 0,9 χλμ
Πεζός Ναυτικό Μουσείο Κρήτης, Δήμος Χανίων
- 5 λεπτά : 0,4 χλμ
Πεζός Μονή Αγίου Φραγκίσκου, Δήμος Χανίων

Σημεία 33 - 42

- 23 λεπτά : 13,3 χλμ
- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Στέρνες, Δήμος Χανίων
- 15 λεπτά : 11,2 χλμ
- Συμμηχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων
- 17 λεπτά : 10,9 χλμ
- Φρούριο Ιτζεδίν, Δήμος Χανίων
- 25 λεπτά : 12,1 χλμ
- Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό, Δήμος Αποκορώνου
- 27 λεπτά : 15 χλμ
- Πεδία Μαχών Στύλου και Μπαμπαλή, Δήμος Αποκορώνου
- 21 λεπτά : 14,9 χλμ
- Πεδίο Μάχης Βαφέ, Δήμος Αποκορώνου
- 30 λεπτά : 20,8 χλμ
- Πολεμικό Μουσείο Ασκήφου, Δήμος Σφακίων
- 32 λεπτά : 19,7 χλμ
- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Καλλικράτη, Δήμος Σφακίων
- 24 λεπτά : 11,3 χλμ
- Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά, Δήμος Αποκορώνου
- 1 ώρα : 34,1 χλμ
- Τόπος συμπτλοκών και διαφυγής συμμαχικών στρατευμάτων στη Χώρα Σφακίων, Δήμος Σφακίων

Δ1.1 - Οικισμοί

- ① Παλαιά Πολή Χανίων, Δήμος Χανίων
32 λεπτά • 16,6 χλμ
- ② Σκινές, Δήμος Πλατανιά
25 λεπτά • 17,2 χλμ
- ③ Κοντομαρί, Δήμος Πλατανιά
6 λεπτά • 2,8 χλμ
- ④ Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
7 λεπτά • 3,6 χλμ
- ⑤ Ταυρωνίτης, Δήμος Πλατανιά
22 λεπτά • 18,3 χλμ
- ⑥ Κακόετρος, Δήμος Πλατανιά
10 λεπτά • 8 χλμ
- ⑦ Φλώρια, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
11 λεπτά • 9,4 χλμ
- ⑧ Κάνδανος, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
37 λεπτά • 21,9 χλμ
- ⑨ Μονή, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
12 λεπτά • 5,5 χλμ
- ⑩ Λιβαδάς, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
8 λεπτά • 3,5 χλμ
- ⑪ Κουσονιέρακο, Δήμος Καντάνου - Σελίνου

Δ1.2 - Πεδία μαχών και τόποι εκτελέσεων

- 1 Πεδίο Μάχης Ανάβου, Δήμος Καντανίου - Σελίνου
14 λεπτά :: 9,4 χλμ
- 2 Πεδίο Μάχης Αग्रिमोकेφλας - Μεσαυλιών, Δήμος Πλατανιά
10 λεπτά :: 3,8 χλμ
- 3 Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Μαλάθυρο, Δήμος Κισσάμου
43 λεπτά :: 33,2 χλμ
- 4 Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Κυρτωμάδο, Δήμος Χανίων
8 λεπτά :: 4,9 χλμ
- 5 Τόπος εκτέλεσης στη Γέφυρα του Κεριτή, Δήμος Πλατανιά
2 λεπτά :: 0,8 χλμ
- 6 Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Αλικιανό, Δήμος Πλατανιά
27 λεπτά :: 18,3 χλμ
- 7 Πεδίο Μάχης Θερίσου, Δήμος Χανίων
9 λεπτά :: 4,7 χλμ
- 8 Κεραμειά και Πεδίο Μάχης της Παναγιάς, Δήμος Χανίων
16 λεπτά :: 9,8 χλμ
- 9 Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Περβόλεια, Δήμος Χανίων
9 λεπτά :: 5,6 χλμ
- 10 Πεδίο Μάχης του Γαλατά, Δήμος Χανίων
27 λεπτά :: 24,4 χλμ
- 11 Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Στέρνες, Δήμος Χανίων
36 λεπτά :: 25,1 χλμ
- 12 Πεδία Μαχών Στύλου και Μηταμταλή, Δήμος Αποκορώνου
21 λεπτά :: 14,9 χλμ
- 13 Πεδίο Μάχης Βαφέ, Δήμος Αποκορώνου
57 λεπτά :: 39,2 χλμ
- 14 Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Καλλικράτη, Δήμος Σφακίων
42 λεπτά :: 23,7 χλμ
- 15 Τόπος διαφυγής Συμμάχων στη Χώρα Σφακίων, Δήμος Σφακίων

Δ1.3 - Στρατιωτικές εγκαταστάσεις

- 1 Οχυρωματικά έργα, Παλαιόχωρα, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
1 ώρα 5 λεπτά • 55,2 χλμ •
- 2 Ναζιστικά πολυβολεία στο Κολυμβάρι, Δήμος Πλατανιά 8 λεπτά • 5,3 χλμ •
- 3 Αεροδρόμιο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά 19 λεπτά • 16,1 χλμ •
- 4 Στρατιωτικές Φυλακές Αγιάς, Δήμος Χανίων 20 λεπτά • 7,7 χλμ •
- 5 Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών, Δήμος Χανίων 26 λεπτά • 15,6 χλμ •
- 6 Φρουρίο Ιτζεδίν, Δήμος Χανίων 24 λεπτά • 12,1 χλμ •
- 7 Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό, Δήμος Αποκορώνου 59 λεπτά • 42,9 χλμ •
- 8 Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά, Δήμος

Δ1.4 - Τόποι μνήμης

- 1 Συμμαχικό Νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων
16 λεπτά ● 11,5 χλμ
- 2 Γερμανικό Πουλί, Δήμος Χανίων
25 λεπτά ● 19,2 χλμ
- 3 Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά

Δ1.5 - Μουσεία και ιδιωτικές συλλογές

- ① Ναυτικό Μουσείο Κρήτης,
Δήμος Χανίων
29 λεπτά ● 12 χλμ
- ② Μουσείο – Καταφύγιο Άνω
Πλατανιά, Δήμος Πλατανιά
17 λεπτά ● 7,7 χλμ
- ③ Μουσείο Γαλατά, Δήμος
Χανίων
27 λεπτά ● 16,6 χλμ
- ④ Μουσείο Εθνικής
Αντίστασης 1941-1945
Θερίσου, Δήμος Χανίων
1 ώρα 11 λεπτά ● 59,6 χλμ
- ⑤ Πολεμικό Μουσείο
Ασκήφου, Δήμος Σφακίων

Δ2.1 -Μεγαλύτερη
εγκυςτικότητα και
μεγαλύτερες δυνατότητες
συνομιλίας με άλλα
σημεία ενδιαφέροντος στο
Ν. Χανίων

- ❶ Κουσονέρακο, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
● 8 λεπτά ● 3,5 χλμ
- ❷ Λιβαδάς, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
● 11 λεπτά ● 6,1 χλμ
- ❸ Μονή, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
● 36 λεπτά ● 21,6 χλμ
- ❹ Κάνδανος, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
● 1 ώρα 2 λεπτά ● 54,3 χλμ
- ❺ Σκινές, Δήμος Πλατανιά
● 32 λεπτά ● 16,6 χλμ
- ❻ Παλαιά Πόλη Χανίων, Δήμος Χανίων
● 30 λεπτά ● 16,3 χλμ
- ❼ Φρούριο Ιτζεδίν, Δήμος Χανίων
● 11 λεπτά ● 6,2 χλμ
- ❽ Πεδία Μαχών Στύλου και Μπαμπαλή, Δήμος Αποκορώνου
● 21 λεπτά ● 14,9 χλμ
- ❾ Πεδίο Μάχης Βαφέ, Δήμος Αποκορώνου
● 56 λεπτά ● 42 χλμ
- ❿ Τόπος διαφυγής Συμμάχων στη Χώρα Σφακίων, Δήμος Σφακίων

Δ2.2 - Ενδιάμεση εγκυκλοπαιδεία και δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων

- 1 Οχυρωματικά έργα, Δήμος Καντάνου Σελίνου
- 2 26 λεπτά : 21,1 χλμ
Πεδίο Μάχης Ανάβου, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
- 3 5 λεπτά : 4,1 χλμ
Οικισμός Φλώρια, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
- 4 6 λεπτά : 3,6 χλμ
Πεδίο Μάχης Αγριοκεφάλας - Μεσαυλών, Δήμος Πλατανιά 8 λεπτά : 4,9 χλμ
- 5 Οικισμός Κακοίτρος, Δήμος Πλατανιά
- 6 17 λεπτά : 8,7 χλμ
Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Μαλάθυρο, Δήμος Κισσάμου 32 λεπτά : 21,5 χλμ
- 7 Οικισμός Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά
- 8 2 λεπτά : 1,2 χλμ
Αεροδρόμιο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
- 9 2 λεπτά : 1,6 χλμ
Οικισμός Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
- 10 6 λεπτά : 2,1 χλμ
Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
- 11 9 λεπτά : 4,5 χλμ
Οικισμός Κοντομαρι, Δήμος Πλατανιά
- 12 12 λεπτά : 6,8 χλμ
Μουσείο - Καταφύγιο Άνω Πλατανιά, Δήμος Πλατανιά
- 13 21 λεπτά : 12,6 χλμ
Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Αλικιανό, Δήμος Πλατανιά 8 λεπτά : 6,1 χλμ

Τοπία Ιδιαίτερου Φυσικού
Καλλους (Τ.Ι.Φ.Κ.)

Αρχαιολογικοί χώροι

Τοπία Ιδιαίτερου Φυσικού
Κάλλους (Τ.Ι.Φ.Κ.)

Αρχαιολογικοί χώροι

- 14 Στρατιωτικές Φυλακές
Αγιάς, Δήμος Χανίων
4 λεπτά :: 2 χλμ
- 15 Πεδίο Μάχης του Γαλατά,
Δήμος Χανίων
1 λεπτό :: 0,1 χλμ
- 16 Μουσείο Γαλατά, Δήμος
Χανίων
8 λεπτά :: 3,7 χλμ
- 17 Γερμανικό πουλί, Δήμος
Χανίων
14 λεπτά :: 3,9 χλμ
- 18 Μονή Αγίου Φραγκίσκου
των Φραγκισκανών, Δήμος
Χανίων
6 λεπτά - πεζός :: 0,6 χλμ
- 19 Ναυτικό Μουσείο Κρήτης,
Δήμος Χανίων
28 λεπτά :: 15,1 χλμ
- 20 Τόπος εκτέλεσης στον
οικισμό Στέρνες, Δήμος
Χανίων
26 λεπτά :: 20,7 χλμ
- 21 Τόπος εκτέλεσης στον
οικισμό Περβόλια, Δήμος
Χανίων
16 λεπτά :: 9,8 χλμ
- 22 Κεραμεία και Πεδίο Μάχης
της Παναγίας, Δήμος Χανίων
10 λεπτά :: 5,1 χλμ
- 23 Πεδίο Μάχης Θερίου,
Δήμος Χανίων
5 λεπτά :: 2,7 χλμ
- 24 Μουσείο Εθνικής
Αντίστασης 1941-1945
Θερίου, Δήμος Χανίων
54 λεπτά :: 40,2 χλμ
- 25 Γαλαρία των Ναζί στο
Κόκκινο χωριό, Δήμος
Αποκορώνου
47 λεπτά :: 28,3 χλμ
- 26 Πολεμικό Μουσείο
Ασκήφου, Δήμος Σφακιών
33 λεπτά :: 19,7 χλμ
- 27 Τόπος εκτέλεσης στον
Καλλικράτη, Δήμος Σφακιών
24 λεπτά :: 11,3 χλμ
- 28 Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην
Ασή Γωνιά, Δήμος
Αποκορώνου

Δ2.3 -Μικρότερη
ελκυστικότητα και
μικρότερες δυνατότητες
συνομιλίας με άλλα σημεία
ενδιαφέροντος στο Ν.
Χανίων

- 1 Ναζιστικά πολυβολεία στο
κολυμβάρι, Δήμος Πλατανιά
19 λεπτά :: 16,5 χλμ
- 2 Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό
Κυρτωμάδο, Δήμος Χανίων
8 λεπτά :: 4,9 χλμ
- 3 Τόπος εκτέλεσης στη Γέφυρα
του Κερίτη, Δήμος Πλατανιά
21 λεπτά :: 18,9 χλμ
- 4 Συμμαχικό νεκροταφείο στον
Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων

Αντί επιλόγου

Το ζήτημα της καταγραφής, της κατηγοριοποίησης και της τεκμηρίωσης των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων αποτελεί δίχως αμφιβολία μια σύνθετη διαδικασία με δυναμικές συνεχούς εμπλουτισμού. Αντίστοιχα, η δημιουργία δικτύου τους απαιτεί την συμβολή των τοπικών φορέων, με στόχο την επιλογή των σημείων ενδιαφέροντος που πληρούν τις προϋποθέσεις για την ένταξη σε αυτό.

Η έρευνα αυτή αποτέλεσε ένα πρώτο εγχείρημα για την καταγραφή και κατόπιν μια πρώιμη πρόταση για την οργάνωση των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων σε δίκτυο. Η εισαγωγή για μια μεγάλη «συζήτηση» που δύναται να ξεκινήσει στο Ν. Χανίων γύρω από την ανάδειξη της νεότερης ιστορίας του και την προστασία των μνημείων και των ιστορικών του τόπων. Η συγκρότηση του δικτύου θα συνεισφέρει δραστικά στην τεκμηρίωση της γνώσης που διαθέτουμε για την περίοδο 1941-1945 και ταυτόχρονα θα δημιουργήσει νέες προοπτικές στον τομέα του εναλλακτικού τουρισμού, την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, τη στροφή του ενδιαφέροντος προς την ενδοχώρα και κυρίως την ανάδειξη της νεώτερης ιστορίας του νησιού και του διαλόγου της με το εξωτερικό.

Πέραν της επιθυμητής συνεργασίας με τους τοπικούς φορείς για τον εμπλουτισμό ή ακόμη και την διόρθωση στοιχείων που παρουσιάζονται στην έρευνα, είναι επιβεβλημένη η χρήση των νέων τεχνολογιών για την δημιουργία ενός σύγχρονου διαδραστικού χάρτη σε ψηφιακή μορφή. Ο χάρτης θα παρουσιάζει την πληροφορία της κάθε καρτέλας για το αντίστοιχο σημείο ενδιαφέροντος, ενώ παράλληλα, θα παρέχει πληροφορίες όπως απόσταση και χρόνος μετάβασης μεταξύ των σημείων, τόσο για το κύριο ενιαίο δίκτυο όσο και για τα επιμέρους.

Σε επόμενο στάδιο της έρευνας υπάρχουν προοπτικές ακόμη και για τον σχεδιασμό του στοιχείων που θα καταστούν το δίκτυο αντιληπτό στον φυσικό χώρο πέραν του ψηφιακού. Για παράδειγμα τα σημεία του δικτύου να διαθέτουν κοινή σήμανση με επιγραφές ή ακόμη και κοινό αστικό εξοπλισμό, φυτεύσεις ή πλακοστρώσεις.

Τέλος, σε επόμενο στάδιο και έχοντας ως πιλότο τον Ν. Χανίων, με χρήση κοινής πλατφόρμας το προτεινόμενο δίκτυο θα μπορούσε να επεκταθεί σε ολόκληρη την Κρήτη αναδεικνύοντας τη νεώτερη ιστορία ολόκληρης της νήσου και βέβαια να διερευνηθεί η ένταξή του ως υποδίκτυο μεγάλων διακρατικών θεματικών διαδρομών στον ευρωπαϊκό χώρο.

- Halbwachs, Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, μτφρ Τίνα Πλυτά, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2013
- Legoff, Nora, Zach, Pierre, *Το έργο της ιστορίας*, μτφρ Κλαίρη Μιτσοτάκη, εκδ. Ράππα, Αθήνα, 1981
- Norberg – Schulz, Christian, *Architecture Presence, Language, Place*, εκδ. Skira, Μιλάνο, 2000
- Shores, Cull, Malizia, Christopher, Brian, Nicola, *Ο αεροπορικός πόλεμος στην Ελλάδα 1940-41 από την Ήπειρο και την Μακεδονία έως την Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Eurobooks, Αθήνα, 2009
- Ανδριανάκης, Μιχάλης, *Η παλιά πόλη των Χανίων*, εκδ. ΑΔΑΜ, 1997
- Ανδριανάκης, Παπιτσόγλου, Μιχάλης, Κώστας, *Χριστιανικά Μνημεία της Κρήτης*, εκδ. Συνοδική Επιτροπή Θρησκευτικού Τουρισμού της Εκκλησίας της Κρήτης, Ηράκλειο, 2012
- Γιαννικάκης, Νίκος, *Το Θέρισο*, λαογραφική συλλογή
- Βλοντάκης, Σταύρος Γ., *Η οχυρά θέσις της Κρήτης*, εκδ. Αντιγόνη, β' βελτιωμένη έκδοση, Θεσσαλονίκη, 2021
- Γιαννούδης, Τσακίρη, Σωκράτης, Ευφροσύνη, *Χανιά: ψυχογεωγραφικός χαρτογραφικός οδηγός της Παλιάς Πόλης*, εκδ. Τεχνόγραμμα, 2019
- Γρυλλάκης, Νικόλαος Ξ., *Αλικάμπος - Αποκόρωνας : σύντομη ανασκόπηση της μακραίωνης ιστορίας του Αλικάμπου, η ζωή και τα γεγονότα τα δύσκολα χρόνια της γερμανικής κατοχής*, εκδ. Λεξίτυπον, Αθήνα, 2008
- Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985
- Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003
- Θανοπούλου, Μαρία, *Η Προφορική Μνήμη του Πολέμου – Διερεύνηση της Συλλογικής Μνήμης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, μτφρ Σοφία Θανοπούλου, εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 2000
- Καρποδίνη – Δημητριάδη, Ε., *Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και Μνήμες*, εκδ. ΑΔΑΜ, Αθήνα, 1995
- Κλάδου – Μπλέτσα, Αιμιλία, *Τα Χανιά 100 χρόνια από την Ένωση στο 2013 – Η πόλη, τα γεγονότα, ο πολιτισμός, οι μηχανικοί, τα έργα*, εκδ. Τ.Ε.Ε., Χανιά, 2015
- Κλάδου – Μπλέτσα, Αιμιλία, *Τα Χανιά έξω από τα τείχη*, εκδ. Τ.Ε.Ε., Αθήνα, 1998
- Κριάρης, Αριστείδης, *Αθιβολές : του χωριού, της πολιτείας, της Τουρκοκρατίας, της Μάχης της Κρήτης*, εκδ. Κνωσός, Αθήνα, 1979
- Κωτσάκη, Αμαλία, *Κρήτη 1913 -2013 Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση*, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Χανίων, Χανιά, 2014
- Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021
- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981
- Ντουκάκης, Μάρκος, *Ένας στρατιώτης θυμάται-- : τον πόλεμο στην Αλβανία, τη μάχη της Κρήτης, τα στρατόπεδα αιχμαλώτων, τη ζωή, την κατοχή και την εθνική αντίσταση*, εκδ. Ένωσης Φρεδιανών Η Παναγία των Δυο Βράχων, Σύλλογος Φρεδιανών Αττικής Η Ευαγγελίστρια, Καλλιτεχνικός Όμιλος Ο Αποκόρωνας, 1991
- Παναγιωτάκης, Γεώργιος, *50 χρόνια (1941-1991) – Αφιέρωμα στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. KRITI, Ηράκλειο, 1991
- Παναγιωτάκης, Γεώργιος Ι., *Κρήτη Ιστορία – Εικόνες*, Τόμος Γ' 50 Χρόνια από τη Μάχη της Κρήτης, Ηράκλειο 1991
- Πολιουδάκης, Μάρκος Γ., *Αντίκρουση ανακριβειών, αναληθειών και επισήμανση παραλείψεων για τη Μάχη της Κρήτης (20 έως 30 Μαΐου 1941)*, εκδ. Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Νομού (Τ.Ε.Δ.Κ.) Ρεθύμνου, Ρέθυμνο, 2004
- Σταυρίδης, Σταύρος, *Μνήμη και Εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006
- Συλλογική έκδοση, *Χανιά – Ο κινηματογράφος στα χρόνια της Κατοχής*, σειρά Μικρά Τετράδια, υπεύθυνος έκδοσης Ματθαίος Φραντζεσκάκης, εκδ. Πυξίδα, Χανιά, 2021
- Τσίβης, Γιάννης Δημ., *Χανιά 1941-1945 Κατοχή και Αντίσταση*, εκδ. Έρεισμα, Χανιά, 2015
- Χαρωνίτη, Β., Δρουδάκη, Αλεξ., *Ιστορικοί τόποι της Κρήτης*, εκδ. Σμυρنيωτάκης, Αθήνα, 1990
- Χατζηπατέρας, Φαφαλιού, Κώστας, Μαρία, *Μαρτυρίες – Κρήτη 1941*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1993

- <http://www.maleme.info/el/istoria.html>
- <http://kokkinosfakelos.blogspot.com/2014/03/1944.html>
- <https://apokoronas.scanmy.net/category/villages/asi-gonia/?lang=el>
- <https://www.ertnews.gr/anadromes/ta-egklimata-ton-nazi-stin-kantano-stis-3-ioynioy-1941/>
- <https://book.coe.int/en/cultural-heritage/6426-cultural-routes-management-from-theory-to-practice.html>
- <https://elyros.org.gr/%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%BF/>
- <https://www.chania.gr/archive/souda/www.souda.gr/visitor/cemetery-for-allies/cemetery-for-allies.html>
- <https://www.dmko.gr/martyrikes-polis-2/martyrikes-polis/kakopetros/>
- <https://agonaskritis.gr/%CE%BA%CE%B1%CE%BA%CF%8C%CF%80%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%82-%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD-24-5-1941-%CF%84%CE%BF-%CF%80%CF%81%CF%8E%CF%84%CE%BF-%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CF%8D%CF%84-2/>
- <https://www.haniotika-nea.gr/mnimes-apo-ton-vomvardismo-ton-chanion/>
- <https://www.haniotika-nea.gr/o-naos-tou-agiou-fragkiskou-ton-fragkiskanon-monachon/>
- <https://www.etz-hayyim-hania.org/el/%CE%B7-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%AE/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%B7/>
- https://www.researchgate.net/publication/307789011_Cultural_Routes_and_Networks_of_Knowledge_the_Identity_and_Promotion_of_Cultural_Heritage_The_Case_Study_of_Piedmont
- <https://www.patris.gr/2022/05/16/katochi-antistasi-to-selino-sti-machi-tis-kritis/>
- <https://www.newsit.gr/topikes-eidhseis/kriti-o-vythos-ekryve-mystika-70-xronon-deite-ta-nayagia-toy-v-pagkosmioy-polemoy-kai-diavaste-tin-istoria-ton-ploion/1563955/>
- <https://www.dmko.gr/martyrikes-polis-2/martyrikes-polis/kakopetros/>
- <https://www.patris.gr/2022/06/06/machi-kritis-i-ektelesi-ton-10-patrioton-stis-steres-akrotirioy/>
- <http://malathiros.blogspot.com/>
- <https://www.neakriti.gr/article/kriti/hania/1662922/exereunisan-to-nauagio-tou-pier-luigi-eduposiasmenoi-oidutes-tis-leshis-autoduton-hanion/>
- <https://hania.news/2016/04/24/3639/>
- <https://www.ertnews.gr/perifereiakoi-stathmoi/chania/apeleytheronontai-exi-naya-gia-ploi-on-kai-aeropla-non-gia-organomenes-katadyseis-sta-chania/>
- <https://www.newsit.gr/topikes-eidhseis/kriti-o-vythos-ekryve-mystika-70-xronon-deite-ta-nayagia-toy-v-pagkosmioy-polemoy-kai-diavaste-tin-istoria-ton-ploion/1563955/>
- <http://mar-mus-crete.gr/to-moyseio/genika-kai-idrysi/>
- <https://www.archaiologia.gr/blog/2018/05/22>
- <https://www.warmuseumaskifou.com/gr/about.html>
- <https://www.archaiologia.gr/blog/photo>
- <https://kriti360.gr/ston-galata-ena-polemiko-mousio-sta-chania-ftiagmeno-apo-meraki-ke-tin-orexi-tou-idioktiti-tou-pics/>
- <https://apokoronas.gov.gr/index.php/armeni/78-sample-data-articles/former-communities/1009-stylos>
- <https://agonaskritis.gr/1944-%CE%B7-%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7%CF%86%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%BC%CE%AC%CF%87%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B2%CE%B1%CF%86%CE%AD/>
- <https://www.haniotika-nea.gr/121455-topos-thusias-kai-marturiou/>
- https://www.pentapostagma.gr/politismos/istoria/7025536_fylakes-agias-hanion-se-psifiako-moyseio-ta-12-kelia-ton-mellothanaton
- <https://agonaskritis.gr/>
- <http://defenceline.gr/index.php/diaphora/item/4564-pyrovoleia>
- <https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=itzedin>
- <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/cultural-routes-database-with-interactive-map-now-online>
- <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/cultural-routes-database-main-page>

Πηγές εικονογράφησης

- **Παλαιά Πόλη Χανίων, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 https://agonaskritis.gr/wp-content/uploads/2017/10/18558797_1456767107679005_4819895475057931274_o-33v5rjvhgne9vsv1mbtx56-1280x720.jpg

Εικ.2 https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2015/05/palio_limani.jpg

Εικ.3 https://agonaskritis.gr/wp-content/uploads/bfi_thumb/3Re7ntFt-3dki3za0m8r31z47dvgnwq.jpg

Εικ.4 <https://www.haniotika-nea.gr/media/2018/10/374.jpg>

Εικ.5,6 Googlemaps.com

Εικ..7,8 <https://www.helpis.gr/wp-content/uploads/2018/06/%CE%A3%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%AE-%CE%95%CF%84%CE%B6-%CE%A7%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%BC.jpg>

Εικ.8 Κωτσάκη, Αμαλία, *Κρήτη 1913 -2013 Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση*, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Χανίων, Χανιά, 2014, σελ.113

- **Οικισμοί Μάλεμε και Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1,2 Googlemaps.com

Εικ.3 <https://mapio.net/images-p/1041030.jpg>

- **Οικισμός Φλώρια, Δήμος Καντάνου - Σελίνου**

Εικ.1 Googlemaps.com

Εικ.2 Φωτογραφία της γράφουσας

- **Οικισμός Κάνδανος, Δήμος Καντάνου - Σελίνου**

Εικ.1 Googlemaps.com

Εικ.2 <https://cityportal.gr/wp-content/uploads/2021/06/kandanos-Massacre-of4.jpg>

Εικ.3 <https://cdn.sansimera.gr/media/photos/main/Kandanos.jpg>

Εικ.4 Φωτογραφία της γράφουσας

- **Οικισμός Κουστογέρακο, Δήμος Καντάνου - Σελίνου**

Εικ.1 <https://www.patris.gr/wp-content/uploads/2020/06/41856.jpg>

Εικ.2 Googlemaps.com

Εικ.3 <https://kriti360.gr/wp-content/uploads/2019/10/mnimeio-koustogerako-1920x1440.jpg>

- **Οικισμοί Λιβαδάς και Μονή, Δήμος Καντάνου - Σελίνου**

Εικ.1,2 Googlemaps.com

- **Οικισμός Κακόπετρος, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 Googlemaps.com

Εικ.2 <https://www.dmko.gr/wp-content/uploads/2016/08/%CE%9A%CE%B1%CE%BA%CF%8C%CF%80%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%82.jpg>

- **Οικισμός Κοντομαρί, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 <https://armynow.gr/wp-content/uploads/2022/06/%CE%97-%CE%A3%CF%86%CE%B1%CE%B3%CE%AE-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%9A%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%AF-%CE%A7%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD.jpg>

Εικ.2 <https://i1.wp.com/www.haniotika-nea.gr/media/2020/03/1-47.jpg?resize=700%2C525&ssl=1>

- **Οικισμός Σκινές, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 <https://www.kriti24.gr/wp-content/uploads/2019/07/skines2.jpg>

Εικ.2 <https://www.dmko.gr/wp-content/uploads/2016/08/skines.jpg>

- **Κεραμεία και Πεδίο Μάχης της Παναγιάς, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://www.haniotika-nea.gr/media/2019/11/1-PANAGIA-KERAMEION.jpg>

- **Πεδίο Μάχης του Γαλατά, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 https://miskiguide.gr/wp-content/uploads/2021/05/1941-5-25_%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7-%CE%9C%CE%AC%CF%87%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%93%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CF%84%CE%AC_15.jpg

Εικ.2 <https://greece.terrabook.com/wp-content/uploads/5/galatas-2.jpg>

- **Πεδίο Μάχης Ανάβου, Δήμος Καντάνου – Σελίνου**

Εικ.1 <https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2016/08/anan0s.jpg>

- **Πεδίο Μάχης Θερίσου, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 Φωτογραφία της γράφουσας

- **Τόπος συμπλοκών και διαφυγής συμμαχικών στρατευμάτων στη Χώρα Σφακίων, Δήμος Σφακίων**

Εικ.1,2 Φωτογραφία της γράφουσας

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Κυρτωμάδο, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2022/06/kirtomados_chania-9.png

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Αλικιανό, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 https://topo.directory/eorder/imaps/area_photos/640_480/78820-78820http__12.jpg

Εικ.2 <https://i1.wp.com/www.haniotika-nea.gr/media/2019/10/38-%CE%91%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%99%CE%91%CE%9D%CE%9F%CE%A3.jpg>

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Στέρνες, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://kriti360.gr/wp-content/uploads/2019/06/%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%BD%CE%B5%CF%82.jpg>

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Περβόλια, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 Googlemaps.com

Εικ.2 <https://i0.wp.com/www.haniotika-nea.gr/media/2019/10/03mnimeia.jpg>

- **Τόπος εκτέλεσης στη Γέφυρα του Κερίτη, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 <https://www.cretanbeaches.com/images/stories/history/architecture/bridges/keritis/DSCN3107.JPG>

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Καλλικράτη, Δήμος Σφακίων**

Εικ.1 https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2019/10/olokautoma_kallikrati-4-e1571055619735.jpg

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Μαλάθυρο, Δήμος Κισσάμου**

Εικ.1 <https://i0.wp.com/ellinismos.gr/wp-content/uploads/2021/05/%CE%9C%CE%91%CE%9B%CE%91%CE%98%CE%A5%CE%A1%CE%9F%CE%A3.jpg?fit=515%2C386&ssl=1>

- **Αεροδρόμιο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 https://www.historical-quest.com/images/stories/Issue_14/Maleme_1.jpg

Εικ.2 Googlemaps.com

- **Στρατιωτικές Φυλακές Αγυιάς (τέως Αγροτικές)– Τόπος εκτέλεσης και κράτησης αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://maleviziotis.gr/wp-content/uploads/2021/07/%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%91%CE%B3%CE%B9%CE%AC%CF%82-%CE%A7%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD-750x375.jpg>

Εικ.2 https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2021/07/221747679_360708072345854_8490493978205050372_n-1.jpg

Εικ.3 https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2021/07/218488242_255110329404271_2908322756774889308_n.jpg

- **Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών – Τόπος κράτησης Ρώσων αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://i1.wp.com/www.haniotika-nea.gr/media/2017/05/%CE%91%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%85-%CE%A6%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CE%B9%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%85-4-%CE%B5%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81.jpg>

Εικ.2 <https://i0.wp.com/hania.news/wp-content/uploads/2020/09/ARXAIOLOGIKO-MOYSEIO-XANION-PALIO3.jpg?resize=814%2C543&ssl=1>

- **Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό, Δήμος Αποκορώνου**

Εικ.1 https://www.cretanbeaches.com/images/stories/history/modern/drapanokefala/56426967_10215585980815228_6041487516098363392_n.jpg

Εικ.2 <https://www.cretanbeaches.com/images/stories/history/modern/drapanokefala/DSC07552.jpg>

Εικ.3 <https://www.cretanbeaches.com/images/stories/history/modern/drapanokefala/DSC07553%20.jpg>

- **Φρούριο Ιτζεδίν, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://www.kastra.eu/pics/intzedin1.jpg>

- **Ναζιστικά πολυβολεία στο Κολυμβάρι, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 https://agonaskritis.gr/wp-content/uploads/bfi_thumb/bb770c20872c48c70dddf2f8750cab08_L-3dki49gerxxc5wktl1frwq.jpg

Εικ.2 <https://www.haniotika-nea.gr/media/2019/10/1-KOLYMPARI-EYELPIDON-1.jpg>

- **Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 Googlemaps.com

Εικ.2

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/04/German_Military_Cemetery_at_Maleme_%28GR%29_2005_a_View_across_the_Memorial_down_to_RWYs_of_Old_RAF_airport.jpg

- **Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 Googlemaps.com

Εικ.2 <https://i.ytimg.com/vi/aM8Pvdn5k9o/maxresdefault.jpg>

- **Γερμανικό πουλί, Δήμος Χανίων**

Εικ.1

https://agonaskritis.gr/wp-content/uploads/2015/04/Chania_Fallschirmj%C3%A4ger_Memorial_1940s.jpg

Εικ.2 https://agonaskritis.gr/wp-content/uploads/2015/04/450px-Chania_Germaniko_Pouli.jpg

- **Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών σε διαφορετικές περιοχές του Νομού Χανίων**

Εικ.1 <https://www.newsit.gr/files/image/13-05/vretanika-nayagia-1-620x330.jpg>

Εικ.2 <https://www.ertnews.gr/wp-content/uploads/2021/03/%CE%9A%CE%A1%CE%97%CE%A4%CE%97-Arado-Ar-196.jpg>

- **Ναυτικό Μουσείο Κρήτης, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://greece.terraviva.com/wp-content/uploads/5/naytiko-mouseio-03-1024x767.jpg>

Εικ.2 <http://mar-mus-crete.gr/wp-content/uploads/2018/04/maxitiskritis02.jpg>

- **Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2021/05/mouseio_platania.jpg

Εικ.2 <https://www.newsbeast.gr/image/s320x/file/files/1/2016/12/katafygio3.jpg>

- **Μουσείο Γαλατά, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2021/05/mouseio-galata-1.jpeg>

- **Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου, Δήμος Σφακίων**

Εικ.1 Φωτογραφία της γράφουσας

Εικ.2 <https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2021/05/home-slide-2.jpg>

- **Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 https://www.cretanbeaches.com/media/k2/items/cache/4dd49f543acc8ace84597190e2fd4dcf_L.jpg

- **Χάρτης σελ. 90**

<https://www.liberationroute.com/explore?q=&zoom=5&ne=57.657157596582984,52.99804687500001&sw=32.21280106801518,-31.376953125000004>

- **Υπόβαθρο χαρτών θέσεων και δικτύων**

Googlemaps.com

- **Εικόνα εξωφύλλου**

https://www.historical-quest.com/images/stories/Issue_14/Maleme_1.jpg

